Kiss Elemér

A KEMENESALJAI ÜTTÖRŐ TERMELŐSZÖVETKEZET TÖRTÉNETE

Kemenesaljai Digitális Könyvtár
2020.05.29. 12:41

KISS ELEMÉR

A KEMENESALJAI ÚTTÖRŐ TERMELŐSZÖVETKEZET TÖRTÉNETE

A mezőgazdasági termelés kialakulása és fejlődése
Kemenesszentmártonban, Merseváton és Vönöckön

Szombathely, 1972

Lektor:
DR. JANKÓ JÓZSEF

Szerkesztő:
DR. HORVÁTH FERENC

Címlapterv:
CSONKA ERNŐ

Ábrákat rajzolta:
HLATKY MÁRIA

Sajtó alá rendezte:
HOFMANN MIKLÓS

ELŐSZÓ

A Celldömölk melletti Marcal-majorban éltem le gyermekkorom és korai ifjúságom. Ma ez a major is az egyesített Kemenesaljai „Úttörő" Termelőszövetkezethez tartozik.

Később az a megtiszteltetés ért, hogy immár jó néhány éve országgyűlési képviselője lehetek Kemenesaljának. Ismerem tehát e könyvben szereplő falvakat, a vidék történetét, embereit.

Mégsem a lokálpatrióta elfogultság íratja velem, hogy dr. Kiss Elemér kitűnő munkát végzett, amikor megírta e könyvben Kemenesszentmárton, Vönöck és Merseváť történetét, s azt az utat, amelyen az egyesült szövetkezethez eljutottak.

Három különböző adottságú faluról van szó. Önmagában már ez is izgalmas, hogy jutottak el külön-külön, aztán együtt a szövetkezés gondolatához, hogyan alakult meg maga a termelőszövetkezet és hogyan jutottak el a kezdeti kemenesszentmártoni magtól, a mai hatalmas, virágzó nagyüzemhez. Ez a könyv hűen tükrözi, alig telt el egy-két évtized és olyan hatalmas, lényegbevágó változások következtek be, hogy a régi értelemben vett paraszti munkának és paraszti életformának nyomaival is alig találkozhatunk.

Véleményem szerint azonban többről van szó ebben a könyvben, mint egyszerűen három falu történetéről, mégha a krónika csak ezekről szól is.

Ahogy mondani szokás, vízcseppen a tenger, úgy tükröződik tulajdonképpen e három falu sorsában is mindaz, ami több-kevesebb eltéréssel jellemző volt egész Kemenesaljára, tágabb értelemben egész Vas megyére, sőt az egész országra is. Mert a sok vonatkozásban eltérő viszonyok, történelmi, anyagi adottságok ellenére, lényegileg közös volt a paraszti sors az 1945-ös nagy sorsfordulóig mindenütt, a Kemenesalján is, a Dunántúlon is, vagy a Tiszántúlon. E könyv bevezető történeti részét olvasva eszembe jutott, hogy a felszabadulás után gyakran énekeltünk Kemenesszentmártonban, Vönöckön, Merseváton is ifjúsági- és pártgyűléseken arról, hogy: „Elnyomás, szolgasors, ez volt a rend ezer évig." E könyv hasábjain plasztikusan elevenedik meg, hogy milyen is volt ez a szolgasors, méghozzá nem valamiféle elfogultsággal, vagy napi agitációs töltéssel, ha lehetséges ez egyáltalán, objektíven, a tények és számok alapján.

Ugyanez a szemlélet vonul végig az 1945. utáni idők ábrázolásában is. A történelmi eseményekhez ragaszkodva a tények alapján úgy íródott, ahogy az a valóságban történt.

A szövetkezetekért nagy harc folyt itt is, mint mindenütt másutt az országban. Nehéz és bonyolult harc. Ma már mindez valóban történelem és lassan emlékké szelidül mindaz a szorongás, a türelmetlenség, a félelem és elkeseredés, ami nyomon kísérte az alapvetően pozitív nagy átalakulást, és távolinak tűnnek az

első idők nehézségei is. A valóság tényei cáfolnak rá a korábbi aggályokra, kétségekre, ellenséges hírverésekre, mindenki mosolyog azon, amit egykor sokan elhittek, hogy a szövetkezet közös csajkát és közös szeretőt jelent. Mosolyognak azon is, hogy a szövetkezet nyomort eredményez, létbizonytalanságot és jogfosztottságot. Ez a könyv meggyőzően, és ugyancsak a számok, statisztikai adatok nyelvén mutatja be, hogy milyen virágzó termelőszövetkezet dolgozik ma a Marcal és a Cinca között.

Nem gondtalan az élet természetesen ma sem, és nem is lesz az soha. Egyéni vagy családi gondok, kudarcok végigkísérték és végig is fogják kísérni minden ember életét. De maga az új társadalmi rend, ami kialakult, igazságosabb, mint bármelyik volt korábban. Az új szocialista életforma maga nem forrása már kudarcoknak, vagy tragédiáknak. Megszűnt a parasztok örökös rettegése attól, hogy mit hoz a jövő, hogyan lehet megélni, hogyan tudnak kenyeret adni gyerekeiknek.

Hogy mindez így alakult, abban ténylegesen magáé a szövetkezeti parasztságé a fő érdem. Azoké, akik a szövetkezetet létrehozták, benne dolgoztak és dolgoznak ma is. Úgy érzem azonban, a történelmi igazsághoz hozzá tartozik, hogy méltassuk azoknak az érdemeit is, akik agitátorai és szervezői voltak a szövetkezeti mozgalomnak. Közülük akadtak olyanok, akik az egyes periódusokban talán rossz módszerekkel dolgoztak, türelmetlenek voltak. Akadtak olyanok, akik a felsőbb direktívákat „túlteljesítették". Ezzel együtt az ő áldozatkész munkájuk nélkül se alakulhatott és erősödött volna meg a „Kemenesaljai Úttörő Termelőszövetkezet" sem.

Jó szívvel tudom tehát ajánlani e könyvet mindazoknak, akik érdeklődnek a magyar parasztság története iránt, s akiket közelebbről érdekel a szövetkezetek története. Azt hiszem, külön örömet fog okozni mindazoknak, akik cselekvő részvevői voltak a nagy átalakulásnak, a szövetkezeti szervezőknek, vezetőknek, szövetkezeti tagoknak egyaránt, akiknek együttes munkája eredményezte a parasztság megváltozott, jobbá lett életét Kemenesalján is.

Budapest, 1971. szeptember 29.

Dr. Gosztonyi János
műv. min. helyettes

BEVEZETÉS

A Magyar Tudományos Akadémia Agrártörténeti Bizottságától azt a megbízást kaptam, hogy írjam meg a „Kemenesaljai Úttörő" Termelőszövetkezet történetét.

A szövetkezet Kemenesszentmárton központtal 1950. január óta megszakítás nélkül gazdálkodik. A mezőgazdaság szocializálása (1959) óta területéhez tartoznak Mersevát és Vönöck községek, sőt 1967 óta – a celldömölki „Vörös Csillag"-gal való egyesülésével – Celldömölk északi részéből egy 891 kat. holdas terület is. A ma 6000 kat. holdas termelőszövetkezet nagy utat tett meg, múltja tanulságos.

Kemenesszentmárton, Mersevát és Vönöck szomszédos községek. Múltjuk, sorsuk ősidők óta, jövedelmük lassan tizenöt éve közös, áthaladva ezen falvakon mégis eltérő kép fogad. Kemenesszentmártonban a szemlélődő szép, új családi házakat, újonnan átépült községet talál. A múlt emlékét csak a dombra épült, ma is impozánsan kiemelkedő ősi templom és a község temetője őrzi. Minden, ami a külső képből megítélhető, egy lezárt fejlődési szakaszt, kiegyensúlyozott életet mutat. Vönöck községben már megjelentek ugyan az új utcasorok, bontják a régi, rozoga házakat, de emlékeztet még bőven a sok zsúp- és nádfedelű ház. Mersevát ősi magyar falu képeként tárul elénk. A lakosság gazdasági ereje, szemlélete e külső képből a kettő közöttinek ítélhető meg.

E községekben történelmi fejlődésük során olyan mértékű polarizálódás jött létre, hogy a különbségek felszámolására nemhogy a felszabadulás óta eltelt idő, de a kezdettől fogva jól gazdálkodó termelőszövetkezet által nyújtott, a három községben azonos jövedelem sem volt elegendő.

Érdekesen és egymástól nagyon eltérően játszódott le a falvak szocialista átalakulása is. Kemenesszentmárton, a mindig kiegyensúlyozott és a legjobb anyagi helyzetben levő falu már 1951-ben termelőszövetkezeti község volt. Az átalakulás viszonylag könnyen, a lenini elvek alapján zajlott le. Ugyanakkor Vönöckön rendkívül sok problémát vetett fel az átalakulás, a dolgok itt szélsőségesen jelentkeztek. Termelőszövetkezet ebben a községben is 1950-től működött, de a kívülálló parasztság számára korántsem volt olyan jó példa, mint a szomszédos Kemenesszentmártonban. Mersevát tíz éven át kívülről szemlélte a jó és a rossz példát. A parasztság itt minden eszközt megragadott, hogy konzerválják egyéni gazdálkodásukat, 1959-ig sikerrel.

Az elmondottak arra késztettek, hogy a dolgozat első részében részletesen feltárjam a községek fejlődésének útját, a mezőgazdasági termelés kialakulását, történelmi fejlődésük során főbb korszakokban a mezőgazdasági termelés módját és színvonalát. A dolgozat ezen részét több okból is fontosnak tartom.

Az átalakulás sajátos folyamata, a termelőszövetkezet gazdálkodása, a három község lakosságának eltérő szemlélete csak múltjuk ismeretében érthető meg. A jelen mindig része a múltnak, ezért a visszatekintés szükséges, mert megmutatja, hogy meddig jutottak, és fényt vet az előttük álló útra. A múlt részletes feldolgozását a termelőszövetkezet és a község vezetősége is igényelte és kérésüknek nagy örömmel teszek eleget. Az anyag feldolgozásának módszere lehetőséget nyújt az összehasonlításra, hogy fejlődésük különböző időszakaiban az egyes községek milyen színvonalon gazdálkodtak és a különbségek köztük az idők során mennyire változtak. A három község adatai mellett a táblázatokban az „összesen" sor, vagy oszlop a termelőszövetkezet adataival hasonlítható össze.

A dolgozat második részében vizsgálom a felszabadulás után kialakult helyzetet, a szocializálás folyamatának izgalmas és ellentmondásos éveit, valamint a termelőszövetkezet gazdálkodását.

Azóta több mint két évtized telt el. Az akkori negyvenévesek ma már a nyugdíj korhatáránál vannak. A mai tizennyolc évesek – főleg a városiak – már alig, vagy egyáltalán nem ismerik, hogy mi zajlott le akkor falun. A két évtized Kemenesalján is nagy idő volt. Sok minden belefért. Sok gond, erőszak, megalázás, majd a megnyugvás és az öröm is. Az idő megszépíti a dolgokat és megszépülnek a parasztban is. Bár ma is sóhajtozik egy-két termelőszövetkezeti paraszt, ha kedvenc lováról, vagy tehenéről esik szó, amit a közösbe vitt. Jobbára azonban már csak mint élményt meséli, hogy másfél évig minden éjjel kiment szénát lopni a közös szérüre és bevitte a közös istállóba, volt lova elé. Szobrot érdemel ez a parasztgeneráció, mert történelmet alkotott. Tudott szakítani ősi hagyományaival úgy, hogy nagyfokú intelligenciát mutatott. Először sírt, aztán mulatott, de ahová a közös érdek állította, ott becsülettel dolgozott.

Azóta túljutottak a kezdeti évek nehéz küzdelmein és szívesen tekintenek vissza a keserves kezdetre. A sok nehézségen győzedelmeskedő kemenesaljai emberek jogos büszkeséggel iratják történetüket, a termelőszövetkezet történetét. Fontosnak tartják, hogy az utókor számára megörökítsék a nagy átalakulás lefolyását őszintén, a túlzások, a hibák szépítgetése nélkül.

Bár a történelmi távlat még kicsi, nem szabad tovább várni! Minden idős paraszt halálával egy-egy ezerarcú rejtett világ hull a föld alá.

KEMENESALLYAI JÁRÁS

1595–1871

Készült
FÉNYES ELEK
1830.
évi adatai alapján

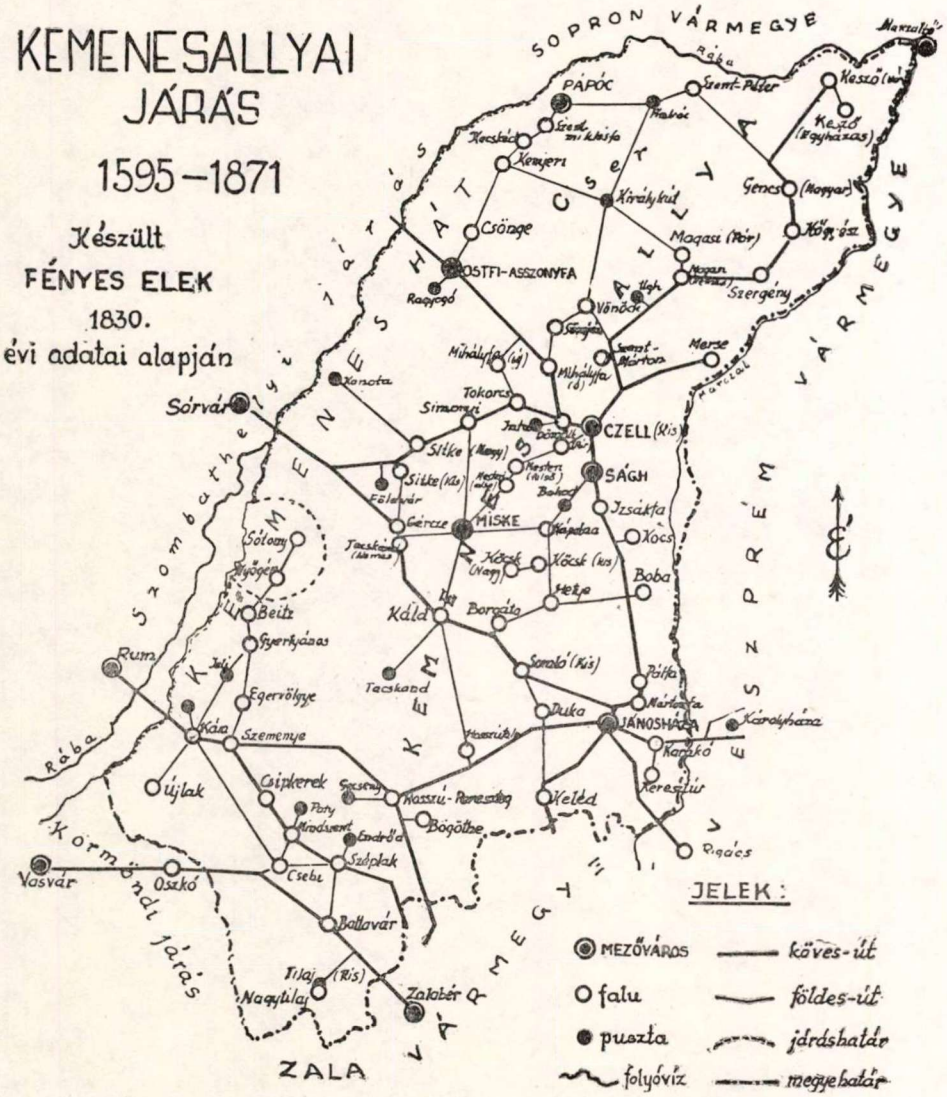

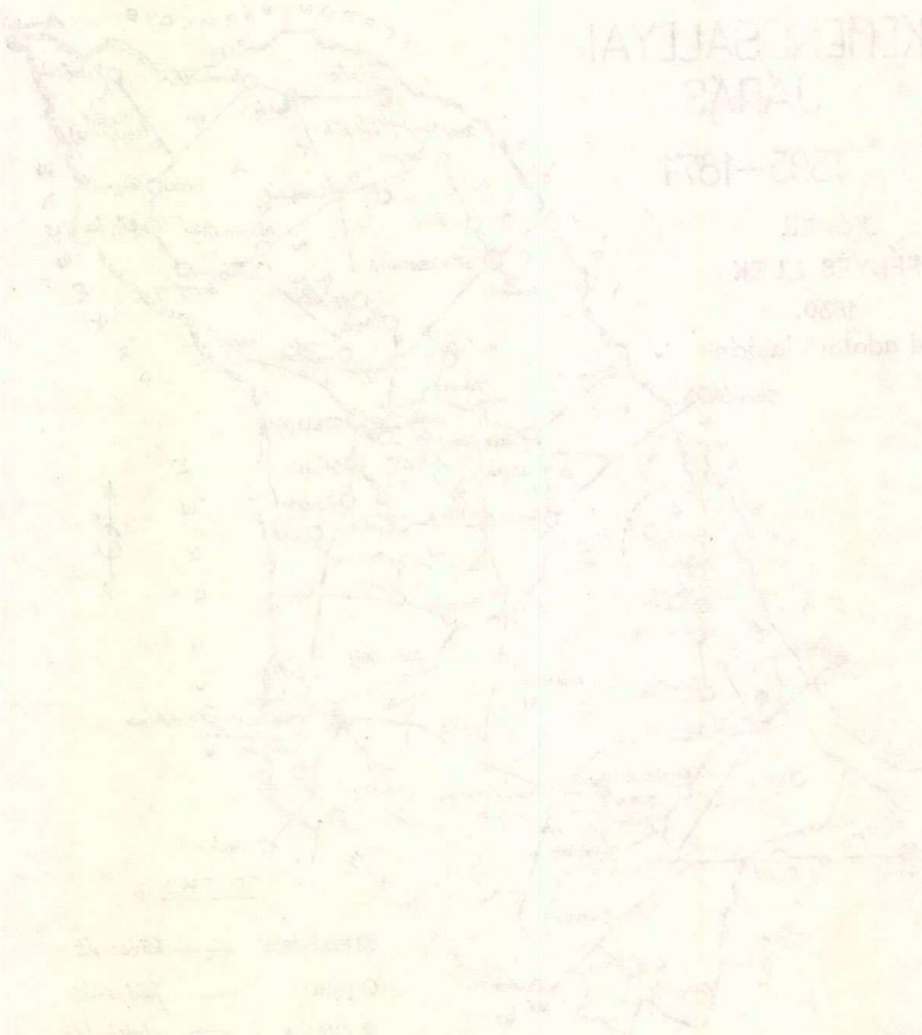

A KÖZSÉGEK TERMÉSZETI ÉS KÖZGAZDASÁGI ADOTTSÁGAI

Földrajzi helyzet, fekvés

Kemenesszentmárton, Mersevát és Vönöck községek Vas megye délkeleti részén, hazánk Kisalföld tájegységében, a vasi Cserhát kavicsos fennsíkjából Kemenesalja sík részébe húzódva helyezkedik el. Mersevát határát északkeletről délnyugat irányban a Marcal főcsatorna és a Marcal mellékcsatorna, Kemenesszentmárton határát ugyanilyen irányban a Cinca patak, Vönöck határát északról délre húzódva a Parndorfi vasútvonal szeli át.

Kemenesszentmártontól északi irányban fekszik Vönöck község két kilométer távolságra. A két község 4010 méter határhosszon érintkezik egymással. Déli irányban fekszik öt kilométer távolságra Celldömölk, járási székhely, közös határhosszuk 1320 méter. Mersevát keletre fekszik négy kilométer távolságra, közös határhosszuk 1506 méter.

A három község együttes területét északra Kenyeri, északnyugatra Csönge, nyugatra Kemenessömjén, délre Celldömölk, délkeletre Külsővát, keletre Kemenesmagasi községek határolják be.

Geológiai viszonyok

A devon időszakában Kemenesalját tenger borította, amely később visszahúzódott, majd a következő karbon időszakban ismét előretört. A tenger homokot, agyagot, mészkövet, márgát rakott le. Az ókori kőzeteket ma már mélyen a Kisalföld alatt találjuk meg, vastag „pannon rétegekkel" borítva. Ezek a rétegek hazánk utolsó tengerének, a Pannon-tengernek az üledékei. A Pannon-tenger Vas megye egész területét elborította, de a tér emelkedése következtében zsugorodni kezdett, majd később szakadozott és tórendszerré csökevényesedett. A Kemenesalján található kavicstakaró folyami lerakódások következménye. E kavicstakaró foszlányai még ma is jelentkeznek a Rába és a Marcal folyók között. Szintje Sárvár fölött 190 méteres, a Marcal felé viszont már 140 méterre ereszkedik le. Ez az északnak lejtő kavicsfennsík a Vasi Cserhát, vagy Kemeneshát. A pleisztocén második felében a vasi süllyedék hatására tette meg a Rába kb. negyven kilométeres északnyugati irányú medreltolódását, miközben keleti oldalán a Kemeneshát összefüggő, nagy vastagságú hordalékkúpja maradt vissza (16). Így az ősi Rába hátrahagyta kavicsos üledékét, állandóan a mélyvonal felé tartva, hogy végül is azt elfoglalja (28). A pleisztocén végén e kavicstakaróra he-

lyenként durva homok települt, mely tájunkon a deflációs és eróziós erők nagyságától függően változó rétegvastagságú. Általában a Rába öntéstalajaihoz történő átmenetnél a legmélyebb és leglazább. A kavicstakaróban jelentős még a hullóporos kőzetek rétege, amit részben bázikus lösz, részben vörös agyag épített fel. E negyedkori üledékek különböző mértékű településétől és keveredésétől függően eléggé változó mechanikai összetételű és helyenként meszes anyakőzet jött létre (4).

A Marcal és a Cserhát között a Pannon-tenger visszahúzódása után a folyóktól szabdalt térszínen vulkánikus tömegek törtek fel. Legszebb ezek közül a celldömölki síkságból 291 méterre kiemelkedő Sághegy, délen pedig a Kis-Somlyó. Ilyen továbbá a Kemenesmagasi Sitke és Magyargencs határában található kitörések maradványai.

A felszíni formák jellemzése

A községek felszíne változatos tájat mutat, amely három egymástól jól elkülöníthető szintet alkot. A legfelső a Cserhát fennsíkja, a Rába és a Marcal közének a Rábához eső része. Fennmaradását a letarolásnak ellenálló kavicsrétegnek köszönheti. Ez a táj legmagasabban fekvő része, tengerszint feletti magassága 250 méter. A középső a voltaképpeni kemenesaljai táj, melyet a folyóvíz munkája mellett a letarolási tevékenység alakított ki. Tulajdonképpen egy átmenetet képez a legalacsonyabb felszíni tájba, a Rába és a Marcal árterébe, melynek tengerszint feletti magassága 125 méter. Annak ellenére, hogy a táj legmagasabb és legalacsonyabb pontja között jelentős a különbség, a terület nem választódik el éles vonallal, hanem a magasabb részek fokozatosan olvadnak bele az alacsonyabban fekvő tájba.

Éghajlati viszonyok, klimatikus sajátosságok

Kemenesszentmártonban az Országos Meteorológiai Intézet részére 1903 óta rendszeresen végeztek megfigyeléseket, így az ezzel kapcsolatos teljes adatsor rendelkezésre áll.

A terület évi átlagos csapadékmennyisége (50 éves átlag) 636 mm. Ebből a tavaszi kalászosok tenyészidőszakáé (március, június) 216 mm, a kapásnövényeké (április–szeptember) 374 mm. A csapadékos napok száma 116. Rendkívül csapadékos év volt az elmúlt 70 év során 1937, amikor 934 mm, 1954, amikor 914 mm és 1965, amikor 890 mm csapadék hullott le. Csapadékeloszlásukat az 1. ábrán mutatom be. Az évi középhőmérséklet 50 éves átlagban 9,5–10 C°. A tavaszi kalászosok tenyészidőszakának középhőmérséklete 12,5–13 C°, a kapásoké 17–17,5 C°. A havi középhőmérséklet évi ingadozása 21,5–22 C°. Az évi hőösszeg 3960 C°, a napfényes órák száma pedig 1901. A napfényes napok száma 150, a borús napok száma 99. Általános szélirányok É, ÉNY és DNY.

Csapadékeloszlás 1937, 1954 és 1965-ben 1. ábra

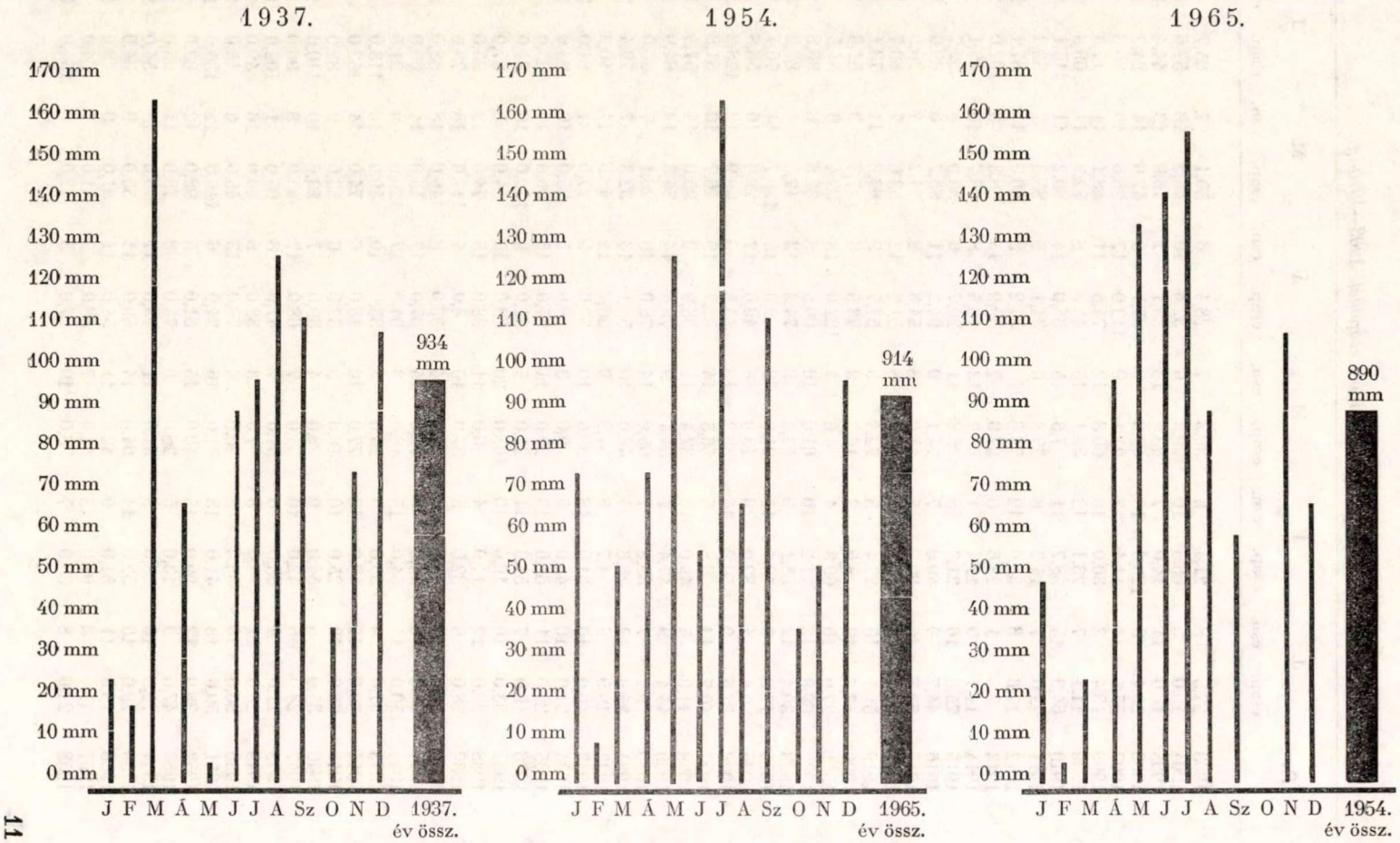

Az évente és havonta lehullott csapadék 1903—1970-ig

Év	J		F		M		Á		M		J	
	csap.	csn.	csap.	csn.	csap.	csn.	csap.	csn.	csap.	csn.	csap.	csn.
1903	27,5	8	21,4	5	35,3	7	28,4	6	50,1	7	65,7	9
1904	15,0	5	66,5	10	79,3	6	32,6	10	46,3	10	57,6	10
1905	16,0	11	14,0	7	43,5	13	33,1	7	76,9	13	44,4	11
1906	26,4	10	129,0	13	48,6	9	87,7	8	42,6	14	84,2	17
1907	57,5	11	11,4	7	21,1	9	113,0	17	26,6	10	30,8	6
1908	13,4	3	30,0	10	60,8	12	74,5	11	48,1	11	17,3	4
1909	11,1	7	23,1	13	36,1	15	45,8	8	72,3	11	69,8	11
1910	64,9	15	58,7	11	7,5	5	66,0	14	80,2	11	115,1	12
1911	23,0	7	14,2	8	29,8	6	31,1	8	85,3	7	33,2	4
1912	17,6	6	39,0	12	77,6	18	37,2	8	50,0	11	87,1	10
1913	3,5	1	28,6	6	37,9	7	139,9	15	88,3	9	102,0	10
1914	11,7	9	17,4	1	46,2	13	18,5	8	86,7	16	49,1	8
1915	75,9	16	21,3	8	36,8	11	29,7	6	35,0	8	92,7	8
1916	44,7	9	40,9	7	74,1	9	94,2	11	85,7	6	69,0	11
1917	53,8	15	20,2	5	48,0	8	54,3	8	14,2	4	20,9	6
1918	27,3	4	19,4	5	10,4	6	51,2	12	53,6	7	80,7	11
1919	51,1	10	27,4	5	72,4	9	57,7	9	66,3	11	73,1	12
1920	57,3	13	8,9	3	16,3	3	23,5	6	27,3	3	51,3	10
1921	27,0	10	69,3	4	4,6	4	122,0	13	39,4	6	54,5	7
1922	66,9	13	11,2	10	61,0	10	60,5	9	32,8	6	36,8	6
1923	30,4	12	38,1	9	52,5	9	74,3	13	12,5	4	87,2	18
1924	12,8	9	49,7	11	21,9	8	88,9	15	129,7	14	70,7	13
1925	5,4	4	32,0	9	13,9	8	49,0	12	78,6	10	56,8	14
1926	37,5	9	50,2	15	38,2	18	15,5	6	69,9	12	128,2	18
1927	40,7	13	6,8	5	56,5	14	92,7	19	46,7	10	51,8	10
1928	11,0	5	49,0	10	32,4	11	38,9	9	95,0	14	57,5	11
1929	44,4	9	47,4	7	54,4	9	70,4	14	34,3	13	64,9	14
1930	9,2	7	39,8	7	65,9	14	78,0	19	28,1	7	20,0	5
1931	25,8	12	86,6	14	48,0	10	58,1	13	32,3	7	79,4	14
1932	19,9	5	4,7	8	37,8	9	20,7	11	48,5	11	10,3	4
1933	40,0	10	51,0	18	33,0	10	30,0	9	77,0	21	81,0	20
1934	21,0	10	44,0	5	9,0	3	9,0	5	25,0	10	83,0	10
1935	29,0	11	61,0	13	28,0	11	57,0	15	56,0	16	25,0	6
1936	49,0	7	51,0	11	22,0	5	41,0	9	120,0	16	24,0	6
1937	33,0	10	19,0	10	163,0	20	63,0	15	4,0	5	87,0	9
1938	28,0	12	11,0	4	46,0	11	28,0	15	74,0	12	35,0	7
1939	28,0	6	32,0	5	37,0	10	8,0	4	117,0	18	73,0	7
1940	46,0	11	45,0	11	27,0	14	33,0	8	146,0	18	58,0	14
1941	34,0	10	33,0	8	78,0	15	67,0	17	43,0	14	69,0	9
1942	50,0	14	54,0	15	16,0	8	94,0	17	120,0	9	31,0	9
1943	37,0	9	55,0	5	25,0	3	33,0	10	49,0	10	113,0	18
1944	30,0	12	48,0	13	77,0	16	16,0	6	74,0	14	152,0	15
1945	65,0	12	25,0	10	18,0	9	32,0	6	53,0	9	32,0	7
1946	35,0	6	54,0	9	28,0	4	39,0	7	53,0	10	110,0	14
1947	23,0	5	42,0	10	34,0	7	68,0	12	45,0	8	96,0	15
1948	21,0	4	35,0	6	51,0	7	47,0	8	65,0	11	102,0	14
1949	28,0	11	4,0	3	7,0	3	32,0	6	90,0	16	49,0	14
1950	80,0	10	33,0	8	20,0	6	78,0	13	45,0	6	45,0	10
1951	59,0	13	41,0	13	81,0	16	24,0	6	115,0	12	135,0	14
1952	78,0	12	99,0	15	40,0	15	51,0	5	98,0	12	82,0	8
1953	47,0	9	13,0	5	28,0	6	74,0	8	78,0	11	95,0	10
1954	72,0	16	8,0	5	51,0	11	73,0	11	125,0	15	54,0	11
1955	29,0	16	52,0	14	64,0	14	80,0	15	55,0	9	34,0	7
1956	19,0	11	51,0	9	42,0	11	54,0	11	81,0	9	79,0	13
1957	37,0	10	91,0	13	44,0	7	48,0	9	51,0	7	64,0	7
1958	22,0	8	30,0	7	38,0	10	27,0	5	12,0	6	154,0	12

J		A		Sz		O		N		D		Évi össz.	Évi csap napok sz.
csap.	csn.	csap.	csn.	csap.	csn.	csap.	csn.	csap.	csn.	csap.	csn.		
128,2	12	83,0	5	61,0	10	35,9	7	71,5	12	75,0	14	683,0	102
7,3	4	74,5	11	8,7	14	71,4	13	30,5	4	42,9	6	532,6	103
47,7	6	63,7	8	54,3	11	89,4	16	120,7	16	8,0	5	611,7	124
97,4	11	62,3	11	71,4	15	18,7	6	33,6	6	68,7	13	770,6	133
93,3	12	64,0	7	34,2	7	11,7	7	146,0	18	42,7	13	652,3	124
39,4	7	58,4	9	26,1	6	2,9	3	25,8	6	35,9	8	432,6	90
95,8	10	113,7	16	103,5	6	11,3	6	27,6	7	66,4	14	676,5	124
75,4	11	28,2	8	47,3	10	94,4	3	88,1	11	23,3	11	789,1	122
32,7	3	14,4	6	40,6	6	77,8	7	31,5	5	46,3	11	459,9	78
68,0	7	62,9	10	58,7	12	58,9	9	40,3	8	21,6	7	618,9	118
42,8	6	75,4	8	65,4	11	75,6	11	54,9	10	36,2	8	750,4	102
201,0	17	37,3	7	94,7	12	50,2	9	12,3	6	47,4	12	672,5	118
114,7	16	147,7	17	51,2	8	88,8	11	45,9	10	34,0	9	773,7	128
51,9	7	41,9	10	141,8	10	31,2	8	34,1	6	59,4	9	768,9	103
73,5	8	34,7	3	26,5	10	61,6	8	42,8	5	38,7	12	489,2	92
84,8	10	130,5	10	84,0	8	109,6	16	28,2	7	57,3	14	**737,0**	**110**
66,2	9	57,7	4	34,5	8	83,7	16	11,5	8	45,6	9	647,2	109
89,3	13	57,6	10	32,7	11	16,2	2	6,0	1	94,3	16	480,7	91
14,6	3	52,2	8	9,5	3	53,1	10	40,6	9	24,3	7	511,1	89
57,5	7	53,4	4	161,6	15	136,6	17	28,6	7	21,4	6	758,3	107
24,8	9	73,3	11	48,7	8	63,3	10	110,0	17	71,4	10	686,5	129
40,3	11	62,2	14	39,0	10	17,8	8	12,5	5	11,7	7	557,2	125
144,7	14	44,8	10	66,6	13	34,3	9	102,0	13	24,8	10	652,9	126
99,3	18	86,7	10	49,2	8	91,8	10	39,4	5	55,6	11	761,5	140
54,3	10	66,0	13	94,2	10	32,6	6	39,9	15	39,4	15	621,6	140
14,1	6	40,3	9	64,6	14	23,5	7	26,6	9	47,7	16	500,6	121
27,7	8	10,9	5	26,2	5	71,9	9	49,5	5	23,8	18	525,8	116
66,8	11	104,0	11	71,3	11	103,0	17	45,4	12	94,4	15	725,9	136
37,7	6	79,1	16	76,6	14	31,1	9	30,4	9	16,8	7	601,9	131
65,2	8	26,9	7	47,7	4	83,5	14	24,1	11	11,7	5	421,0	97
61,0	26	73,0	21	21,0	21	47,0	9	95,0	13	63,0	22	672,0	200
31,0	8	105,0	14	32,0	6	68,0	11	28,0	3	47,0	18	502,0	108
11,0	7	43,0	8	29,0	8	55,0	13	37,0	8	66,0	13	497,0	129
51,0	9	37,0	10	41,0	8	97,0	19	13,0	10	21,0	7	567,0	117
100,0	17	128,0	11	114,0	8	37,0	9	73,0	13	113,0	19	934,0	146
36,0	9	184,0	20	21,0	9	20,0	9	29,0	7	41,0	15	553,0	130
23,0	7	89,0	10	89,0	6	78,0	16	45,0	16	36,0	8	655,0	113
131,0	16	150,0	19	97,0	8	50,0	12	19,0	8	13,0	4	815,0	143
41,0	13	26,0	10	55,0	5	53,0	15	78,0	14	53,0	10	630,0	140
68,0	10	29,0	6	11,0	4	22,0	8	24,0	10	25,0	8	544,0	118
132,0	11	37,0	9	35,0	10	24,0	6	83,0	14	46,0	15	669,0	120
96,0	11	50,0	5	28,0	5	144,0	15	68,0	14	67,0	11	850,0	137
31,0	8	65,0	12	63,0	9	38,0	7	86,0	12	35,0	9	543,0	109
108,0	16	27,0	5	41,0	7	29,0	4	94,0	13	50,0	11	668,0	106
101,0	14	62,0	9	35,0	8	43,0	8	24,0	6	51,0	9	624,0	111
143,0	14	107,0	15	54,0	9	75,0	12	7,0	5	30,0	7	737,0	112
67,0	9	78,0	9	7,0	3	48,0	5	169,0	18	48,0	11	627,0	108
69,0	10	32,0	5	122,0	11	110,0	16	103,0	13	94,0	17	830,0	126
102,0	10	27,0	6	78,0	11	20,0	5	88,0	11	32,0	9	802,0	126
7,0	3	40,0	8	62,0	12	120,0	10	24,0	8	73,0	12	765,0	126
100,0	9	76,0	8	73,0	8	52,0	5	12,0	3	11,0	16	659,0	98
164,0	15	68,0	8	109,0	10	39,0	10	55,0	5	96,0	19	914,0	136
142,0	11	138,0	16	42,0	5	112,0	10	32,0	11	29,0	9	809,0	137
48,0	7	61,0	14	9,0	4	113,0	10	82,0	14	54,0	16	693,0	129
188,0	16	47,0	10	67,0	12	19,0	9	68,0	6	46,0	10	770,0	116
41,0	9	53,0	10	54,0	10	129,0	13	44,0	10	58,0	13	662,0	113

Év	J		F		M		Á		M		J	
	csap.	csn.	csap.	csn.	csap.	csn.	csap.	csn.	csap.	csn.	csap.	csn.
1959	18,0	7	7,0	4	22,0	7	107,0	10	61,0	12	150,0	12
1960	54,0	12	32,0	7	87,0	14	27,0	7	29,0	10	97,0	11
1961	28,0	6	57,0	11	23,0	6	46,0	7	80,0	13	47,0	8
1962	56,0	7	33,0	10	66,0	13	44,0	6	88,0	12	11,0	5
1963	77,0	21	57,0	9	67,0	8	38,0	8	62,0	10	81,0	13
1964	3,0	2	35,0	5	101,0	11	83,0	12	90,0	11	84,0	13
1965	43,0	10	3,5	11	23,0	8	94,0	16	128,0	13	135,0	15
1966	40,0	13	49,0	8	31,0	11	81,0	11	53,0	11	87,0	14
1967	36,0	9	11,0	7	37,0	14	44,0	10	90,0	9	22,0	9
1968	40,0	8	13,0	7	35,0	7	5,0	4	51,0	8	36,0	8
1969	62,0	14	80,0	17	62,0	10	27,0	9	50,0	10	137,0	14
1970	5,2	8	52,2	16	74,8	13	60,4	16	54,6	14	80,9	10

J., F., M., Á stb. = a hónapok kezdőbetűi, a havi csapadékmennyiség csn.: csapadékos napok száma. Forrás: Baán József: Kemenesszentmártoni krónika, Kemenesszentmárton, 1970.

A felhőjárás az uralkodó szél hatására általában alacsony. Felhőtornyosulások, zivatarok, villámlások, mennydörgések, viharos záporok derült napok után fordulnak elő. Kemenesszentmárton és Mersevát felől azonban a legtöbb esetben ezek elhúzódnak a Rába folyó mentére és a felsőbb vönöcki részekre. Ezért Kemenesszentmártonban és Merseváton zivatarok ritkábban fordulnak elő. Kemenesszentmártonban például az elmúlt 70 év alatt egyáltalán nem volt jégverés, ugyanakkor a szomszédos Vönöckön nem ritka a 60–100%-os jégkár sem. Ilyen volt az utóbbi tíz évben 1963. július 8-án, 1964. június 22-én, 1965. július 8-án és 1965. július 21-én.

Az utóbbi tíz év rendkívüli jelenségei: 1963. március 12-én mennydörgés, zivatar, a Cinca patak kilép medréből. 1965. augusztus 1-én: lehullott csapadék 62,3 mm, a Cinca patak ismét kilép és veszélyezteti Kemenesszentmárton községet. 1968. január 26.: 9 óra 25 perc és 9 óra 35 perc között mennydörgés és villámlás közepette hatalmas hófergeteg vonult át a község felett (3).

Az 1903-tól évente és havonta lehullott csapadék és a csapadékos napok számát az 1. táblázaton mutatom be.

Hidrológiai viszonyok ismertetése

Vönöck községen áthaladó folyó nincs. Kemenesszentmárton és Mersevát a Marcal folyó vízgyűjtőjéhez tartozik. Kemenesszentmárton DK-i határán a Cinca patak folyik, amely a község határától 13 km-re fekvő Gérce község határában ered és Mersevátnál a Marcal folyóba torkollik. Mersevát határán a Marcal fő- és mellékcsatorna húzódik végig. A kemenesaljai tájat a Rába és a Marcal fogja határok közé. E folyók vízmennyisége ingadozó, a csapadékviszonyoktól függ. A

1. sz. táblázat folytatása

I		A		Sz		O		N		D		Évi össz.	Évi csap napok sz.
csap.	csn.	csap.	csn.	csap.	csn.	csap.	csn.	csap.	csn.	csap.	csn.		
143,0	13	32,0	8	12,0	5	8,0	3	56,0	9	123,0	19	739,0	109
153,0	16	107,0	14	70,0	10	64,0	10	92,0	8	45,0	9	857,0	128
37,0	9	40,0	5	11,0	1	36,0	8	113,0	11	45,0	10	563,0	95
89,0	13	34,0	5	73,0	7	32,0	4	179,0	17	35,0	5	740,0	104
151,0	17	85,0	6	59,0	11	—	—	105,0	14	63,0	11	890,0	132
32,0	3	131,0	6	123,0	13	45,0	8	54,0	8	24,0	8	791,0	115
43,0	7	69,0	7	54,0	9	182,0	16	50,0	11	72,0	13	868,0	117
147,0	17	56,0	11	30,0	12	48,0	11	95,0	10	63,0	13	780,0	142
38,0	10	32,0	8	114,0	10	31,0	6	34,0	13	40,0	16	529,0	121
81,0	15	116,0	15	89,0	13	49,0	11	64,0	15	45,0	10	624,0	121
42,0	5	99,0	16	27,0	6	19,0	7	47,0	13	27,0	17	679,0	138
46,5	10	89,0	12	7,0	9	52,9	9	51,9	9	62,0	8	628,0	122

Rába esése a tájon belül 30 méter. A Marcal lassú folyású, esése csupán 3 méter, emiatt hajlamos a kiöntésre. Nagyobb mérvű hóolvadáskor, vagy nagyobb esőzéskor a Cinca patak sem tudja mindig levinni a vizét a Marcalba, ekkor kilép medréből és árvíz önti el a patak környező területét és Kemenesszentmárton község déli részén fekvő néhány házat is. Kemenesszentmárton és Mersevát határai tehát árvízveszélyes területek, ami a mezőgazdasági termelés szempontjából kedvezőtlen. Mivel e községekben a talajvíz rendkívül magasan (1–3 m) van, száraz évjáratban itt jobb terméseket takarítanak be, mint bőséges csapadék esetén. Ugyanakkor a magasabb fekvésű Vönöckre ennek ellenkezője érvényes.

A talajviszonyok jellemzése

A községek talajviszonyait lényegében fekvésük és hidrológiai viszonyaik határozzák meg. A „Kemenesaljai Úttörő" Termelőszövetkezet részletes talajismereti térképét elkészítettük, eszerint tíz talajszelvény alapján a területet két fő talajtípus jellemzi. A terület 51%-a öntéstalaj, 34%-a barna erdőtalaj. Található még 10%-ban kotu és 5%-ban öntés eredetű réti talaj.

A barna erdőtalaj a magasabb vönöcki részen (cser) található összefüggően nagyobb területen. E talajok vízgazdálkodása rendkívül rossz, amit a sekély termőrétegen kívül még a laza mechanikai összetétel is ront. Savanyúak, pH értékük 5,1–6,6 pH közötti, növénytermesztési szempontból különösen rossz aciditási viszonyokkal, erősen felszaporodó mobil vas- és alumínium-, ugyanakkor igen alacsony szervesanyagtartalommal (1,1–1,7 humusz). Tápanyagtartalmuk hasonlóképpen nagyon alacsony, különösen nitrogén és foszfor tekintetében. Káliumtartalmuk közepes (4). Mivel a mobil vas és alumínium a foszfátokat erősen leköti,

foszforműtrágyázás esetén csak a szemcsézett nyers foszfát alkalmazásának van létjogosultsága. A nitrogénműtrágya alkalmazása igen hatékony.

A medencék talaja jobb termékenységű. Egyrészt, mert tulajdonságaik kedvezőbbek, másrészt, mivel meszezéssel már régóta javítják őket. A Cserhát peremén fekvő Rába völgye, Kemenesszentmárton és Mersevát majdnem teljes területe öntéstalajokkal fedett, jó termékenységű területek. PH értékük kedvezőbb: 6,5–8,2, humusztartalmuk 1–5,2 között van. A „Kemenesaljai Úttörő" Termelőszövetkezet talajviszonyait a 2. ábrán (térkép) és a 2. táblázaton mutatom be.

Közgazdasági viszonyok

A gazdaság termelését, valamint annak struktúráját a természeti viszonyokon kívül, lényegesen befolyásolják a közgazdasági viszonyok is. A közlekedési, szállítási útvonalak közelsége vagy távolsága, a várostól, vagy nagyobb fogyasztói helytől való távolság erősen érezteti hatását a termelésben. Rendkívül fontosak az üzem belső és külső útviszonyai is, mert ezek meghatározóak a termelésben, és a termelés költségeinek jelentős tényezői.

A Kemenesszentmártoni „Úttörő" Tsz. területének megoszlása talajtípus és mechanikai összetétel szerint 2. sz. táblázat

Község határában	Barna erdőtalaj pH: 5,1—6,6 hum: 1,1—1,7	Üntés pH: 6,5—8,2 hum: 0,6—5,2	Üntés eredetű réti talaj pH: 6,5—7,0 hum: 1,5—3,9	Kotu pH: 7,8—8,1 hum: 0,8—2,7
Celldömölk		1050 kh vályog	60 kh könnyű vályog	190 kh kotus vályog
Kemenes-szentmárton		610 kh vályog	120 kh könnyű vályog	
Mersevát		1180 kh homok k. vályog 40 kh 260 kh vályog 880 kh		450 kh kotus vályog
Vönöck	2140 kh homok könnyű 980 kh vályog 1160 kh	540 kh homok vályog 90 kh 450 kh	170 kh könnyű vályog	
Adorjánháza				50 kh könnyű vályog
Csönge	110 kh könnyű vályog			
Kemenes-sömjén		35 kh vályog		

2. ábra

A KEMENESSZENTMÁRTONI „UTTÖRŐ" M.T.SZ. TALAJISMERETI TÉRKÉPE

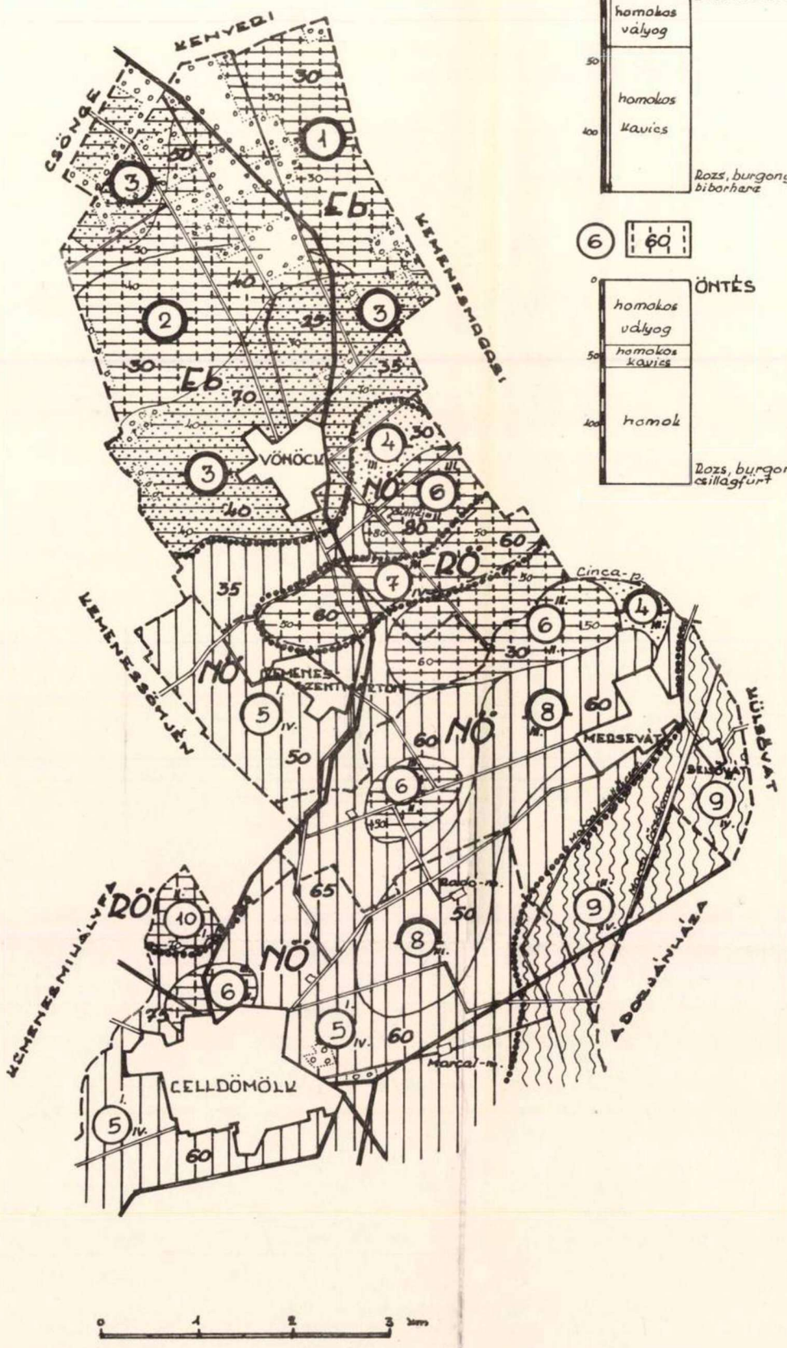

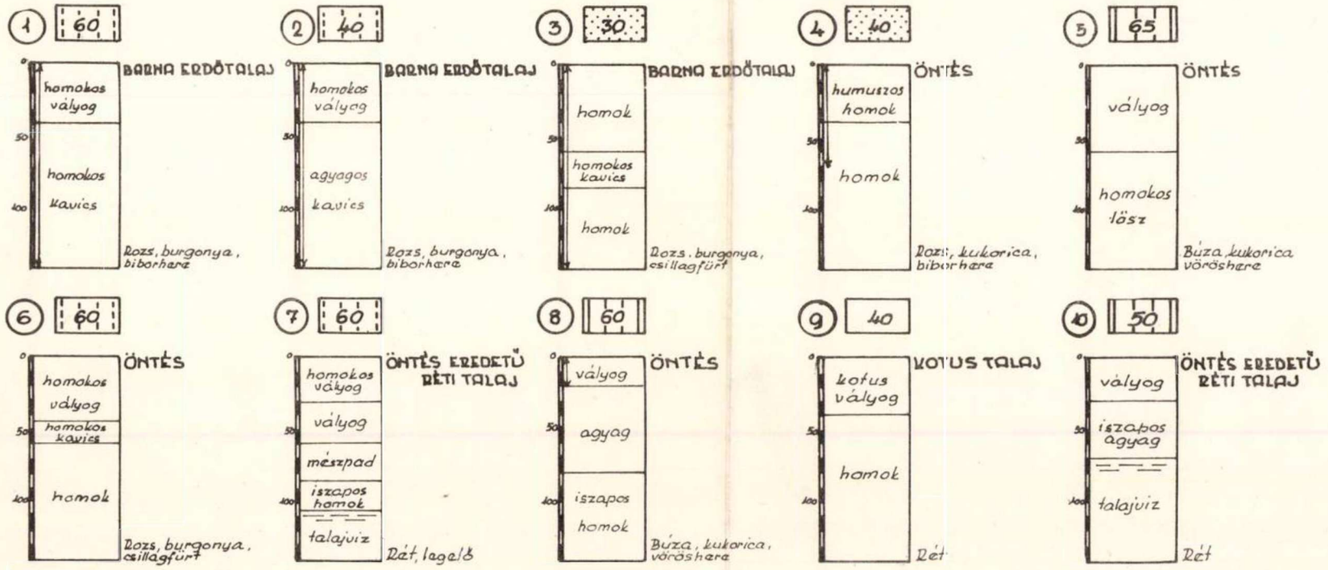

0 1 2 3 km

Az OMMI Talajtani Osztályának felvételei alapján készítette:

KISS ELEMÉR

A területhez viszonyított kövezett út hosszúsága tekintetében mindegyik község az országos átlag felett van, tehát az üzem helyzete szállítások szempontjából kedvező. Az ipari centrumtól való távolság szintén nem nagy, ezért a mezőgazdasági termények elszállítása és az ipari takarmányok beszerzése nem költséges.

Szállítási és útviszonyok 3. sz. táblázat

Megnevezés	Kemenes-szentmárton	Mersevát	Vönöck
Kövezett út hossza km:	7	12	11
1 km kövezett útra jutó összes terület kh:	106	153	278
mezőgazdasági terület kh:	97	145	113
szántóterület kh:	77	113	194
A községek határának átlagos távolsága vasúti rakodótól km:	1	3	1
fogyasztási és ipari központtól	5	6	8
sajt-vajüzemtől	21	25	20
takarmánygyártól	23	27	24

Forrás: Helyszíni adatgyűjtés

Az ipari üzemek munkaerőelszívása nem jelentős. Ilyen szempontból elsősorban Celldömölk mint vasúti központ, valamint Sárvár jön számításba. Szombathely város mint nagyobb ipari centrum már messze van, munkaerőelszívó hatása jelentéktelen.

A kövezett út hosszúságát, az egy km kövezett útra jutó összes mezőgazdasági és szántóterületet, a községek határának átlagos távolságát vasúti rakodótól, fogyasztási és ipari központtól, sajt-vajüzemtől és takarmánygyártól a 3. táblázaton mutatom be.

TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS (KEMENESSZENTMÁRTON, MERSEVÁT, VÖNÖCK)

Életviszonyok a honfoglalásig

Kemenesalja az ősidőkben nagyon gazdag volt vadállományban, ami akkor az első számú táplálékot jelentette. E terület a történelem folyamán ezért volt annyi harc színhelye és ezért is lakta sokféle nép.

A korai vaskorban – időszámítás előtt 800 körül – illyrek laktak itt. Emléküket a Sághegy környékén talált halomsíros temetkezés nyomai őrzik. E korra esik a hódító szkíták idevándorlása is, akiket később – a késői vaskorban – a kelták támadtak meg. Az ősi illyr, a szkíta és a még később érkező kelták „boi" törzsei az idők folyamán lassan összeolvadtak. A kelták régészeti emlékei a késői vaskort alkotják – időszámítás előtt 300 körül –, ők tették általánossá a vas használatát. Fejlett mezőgazdaságuk és iparuk volt, nevükhöz fűződik az ekevas, az ásó, a sarló, a kasza, a két malomkővel működő kézidaráló stb. Az államalapításig azonban még nem jutottak el. Kereskedelmi kapcsolatban álltak a szomszédos népekkel, így a rómaiakkal is. Fejlettségüket látva, a hódító rómaiak megtámadták őket és – időszámítás előtt 20 körül – egész Kemenesalját elfoglalták. A kelta törzseket teljesen kiszorították (deserta boiorum), akik igen nagy veszteséggel nyugat felé (Sopron) vonultak el.

A rómaiakat megelőző időben e községek még igen gyéren lakott települések voltak. Az erőteljes népesedés a rómaiak idején indult meg. Különösen nagyot fejlődött a földművelés, de fellendült a kultúra és az akkori technika is. Elfoglalt területeik védelmére várakat, majd egész városokat építettek. Kiépítették a kereskedelmi és hadicélt egyaránt szolgáló kövezett utak hálózatát. A rómaiak uralma alatt Kemenesszentmárton, Vönöck és Mersevát népessége erőteljesen növekedett és virágzó római telepekké fejlődtek. A Rába és a Marcal völgyében kitűnő minőségű szántóföldek, rétek és legelők húzódtak, ugyanakkor a terület jelentős része mocsárral, náddal füzessel borított, mélyfekvésű, szinte megközelíthetetlen, ami gazdaságilag és hadászatilag is rendkívül előnyös volt. A rómaiak maradványait még ma is számos emlék őrzi. Pl. a Sághegy teteje is tele van régészeti leletekkel, amelyek a rómaiak idejéből valók. Kemenesszentmárton északnyugati részén Vönöck irányába vezet a Hadi út, ami szintén római eredetű. A mellékén elterülő földeken a „Nyárastó" dűlőben a szántó-vető emberek római korból való pénzeket, nyílhegyeket, sarkantyúkat találtak. Találtak római ezüstpénzt is, amelyen Július Cézár feje volt, és a felirat „drachma". Ugyancsak a Hadi út mentén, Vönöck határában 1959-ben egy nyárfát vágtak ki. Alatta egy római katona téglából kiépített sírját találták meg. A sír egy téglját – amely 2000 éves – beépítették a vönöcki művelődési otthon lábazatába.

A bámulatosan fejlődő, civilizált római birodalom több mint 400 évig virágzott. Birodalmuk a hódító, barbár, vadászatból és állattenyésztésből élő hunok megjelenésével omlott össze. Sátorlakók voltak, akik a rómaiak hagyatékát nem vették át, szinte mindent leromboltak. Hogy dönthetett meg egy négy évszázados civilizált népet egy akkor primitív, nyilakkal felszerelt lovasnép? A krónika ezt a következőképpen örökíti meg. A rómaiak e primitív nép közeledését nem is vették komolyan. Az itt állomásozó két hadvezér, Vatinius és Cordus két lépcsőben állították fel jól felszerelt hadseregüket, a legyőzhetetlennek hitt, a szomszédos népek által már jól ismert négyszöges rendszerben. Mosolyogva várták az egyre inkább közeledő hunok támadását. Egyszerre csak egy félelmetes, mindent elsöprő lovas hadsereg közeledett Arrabona (Győr) felől, a Rába folyó déli oldalán a Cser felé. Még egy pillanat és oly borzalmas üvöltés rázta meg a levegőt, mintha ezer és ezer orkán szabadult volna el. A rómaiak ereiben megfagyott a vér a rettenetes hujhuj hallatán, amely bömbölt, üvöltött, mint egy mindent elsöprő orkán. Aztán egy fantasztikus nyíleső, és a harc csupán egy pillanatig tartott. A rómaiak legyőzhetetlennek hitt csapatait a hunok száguldó rohama örvényként nyelte el. A virágzó római telepek romhalmazzá váltak. A felső- (Vatinius) és az alsókemenesi (Cordus) légió ott feküdt a cseri fennsíkon ronggyá taposva és vagdalva (14, 22).

Ezzel megindult a nagy népvándorlás időszaka 375 körül. A mezőgazdaság termelőerői rendkívül alacsony színvonalra süllyedtek. Ennek ellenére a hun törzsi társadalom osztálytársadalommá alakult át. Nem termeltek, szakadatlanul háborút viseltek, és csak az újabb háborúk zsákmánya tartotta fenn őket. A zsákmányszerzés nyomán jelentős osztálykülönbségek alakultak ki.

Attila hun király halála után, 453-ban az egységes nomád birodalom szétbullott. A szomszédban élő népek, a germán származású gótok, gepidák és longobárdok egyesült erővel támadtak rájuk, majd győzelmük után egymással hadakoztak. E harcból a longobárdok kerültek ki győztesen. Azonban nem sokáig uralhatták a Kemenesalját, mert a hunokkal rokon lovas, nomád sátorlakó avarok legyőzték őket. Az avarok idején a fejlődés egyes jelei a feudális társadalom kialakulása irányába mutattak. A vezető réteg kizsákmányolta a szegény avarokat és az alávetett törzseket. Az előkelők gazdagsága azonban itt is elsősorban zsákmányból eredt. Az avarok mintegy 250 évig éltek itt, de más népekkel, elsősorban szlávokkal is keveredtek. Ezek a békés avar-szláv együttélés első jelei.

Az avarokat 791-ben a frankok támadták meg. Az avarok alulmaradtak és északkeleti irányban húzódtak el. Helyettük szlovén telepesek jöttek. A nagyfokú szlávosodás tulajdonképpen ezzel indult meg. A szlávoktól nagyon sok emlék maradt ránk, számos község szláv eredetű nevét a mai napig is megőrizte. A szlávoktól származik maga Kemenes (kamen=kő, kavics, kaminu=köves, kavicsos), de Vönöck község neve is (vinick-vinacka=szőlőskert). A szláv keveredés a lakosság között is meghagyta nyomát (23).

A magyar honfoglalás előestéjén a szlávok az osztálytársadalom kialakulá-

sáig, kisebb területi egységek létrehozásáig jutottak. Ennek a fejlődésnek feudális iránya nagy hatással volt a hasonló társadalmi problémákkal küzdő honfoglaló magyarokra.

Életviszonyok a honfoglalástól 1700-ig

Az itt élő szlávok sem tudták megtartani uralmukat. Árpád vezérletével Veszprém irányából jöttek a magyarok és elfoglalták a Rába vidékét is. A magyarok nem romboltak, hanem rátelepültek az itt élő szláv és avar kultúrára. A szlávok és avarok egy része behódolt, vagy egyezséget kötött a magyarokkal, másokat erőszakkal leigáztak a honfoglalók.

A honfoglalást követően a magyarok – a hódító jogán – még nem dolgoztak, kalandoztak, zsákmányt szereztek. A zsákmányolás során igen jelentős különbségek jöttek létre, így a függőség formái is megerősödtek. A földművelő szlávok és a földművelőként telepített hadifoglyok mellett a gazdag főnökök mind több magyar pásztort tudtak függőségre kényszeríteni. Tulajdonképpen ezzel indult meg az osztályokra bomlás és az osztályellentétek kialakulása.

A kalandozásokról a földművelésre való fokozott áttérés elősegítette a falvak népesedését és sok kisebb település létrejöttét. Ekkor még Vönöck és Merse között volt Himeskő község, Vönöck és Magasi között Ugh, míg Sömjén és Vönöck között Vadkert helyezkedett el. Kemenesszentmárton és Merse között volt Bánd.

Szent-Márton, Vönöck, Külső és Belső Vat (Mersevát) ekkor már mozdulatlan agrárfalvak voltak. Még éltek ugyan a nomadizálás sorvadó formái, de e falvak alapvonásait már nem ezek határozták meg.

A X. század 70-es éveitől létrejött a hűbéri társadalom. A X. században és a XI. század elején itt is egyre csökkent a szabad, magának dolgozó parasztok száma és nőtt a függésbe kerülők tömege. Feudális földbirtokok alakultak ki, ahol a földesúr fennhatósága alatt tovább élt az összeötvöződött magyar és szláv parasztság körében az ősközösségi társadalomból megmaradt paraszti földközösség. Ennek fénykora a XI–XIII. századra esett. A földközösséghez a jobbágyok telkei, meg az osztatlanul használt legelő- és erdőterületek tartoztak. A parasztság rétegeződését azonban nem tudta megakadályozni, mert a földhasználat nagyságát a jobbágyok igaerőtulajdona határozta meg. A földközösségen belül is megindult tehát a vagyoni különbségek kialakulása.

A falvak gyors fejlődésnek indultak, e fejlődést azonban megállította a falupusztulás korszaka, aminek fő oka a „nagy", vagy „fekete" halál és a tatárdúlás. 1242-ben e községek is igen súlyos csapásokat éltek át, mert az ország keleti részeiről érkező tatárok Kemenesalját is elözönlötték, a községeket feldúlták, néhány település teljesen elpusztult.

A XIII. és a XIV. században kialakult a köznemesség, a hatalom azonban a

nagybirtokosok és az egyház kezébe került. Korlátozták a parasztok földhasználatát, kialakult az egész-, a féltelkes jobbágyok és a zsellérek tábora. Ebben az időben Kemenesszentmárton köznemesi község, Vönöck nagybirtokosi, Demelc Demunk, Dömölk (a régi források különböző neveken említik) a mai Celldömölk pedig egyházi birtok volt. A dömölki apátság tulajdonát képezte, amely a későbbi idők során a környező falvak egész sorát kebelezte be. A szomszédos Vadkert, Ugh, Himeskő és Merse ugyancsak egyházi birtok volt, amely a csornai prépostsághoz és részben a pálos rendiekhez tartozott. Himeskőn templomuk is volt.

Vönöck és Merse közötti területen egy mogyoróerdő volt, ahova amiatt és a vadállomány miatt tilos volt belépni. Emléküket az ebből az időből megmaradt dűlőnevek, vagy határrészek őrzik. Ma is Vadkert, Tiloserdő, Prépost bizonyos határrészek neve. Mersei-tagnak hívják azt a Mersevát határához csatlakozó határrészt, ahol földbesüllyedt Himeskő település, régi kegyhely. Ezeket az emlékeket azonban lassan elmossa az idő.

A XIV. század közepétől kezdve, jogi helyzetét tekintve e községek parasztsága mint jobbágyrend egységessé vált, anyagi helyzetük azonban tovább differenciálódott. A század végén a földnélküli paraszt már gyakori jelenség. A feudális termelőviszony és a több oldalú kizsákmányolás – feudális-, papi tized, katonaság eltartása – volt a jellemző. E terheket a parasztok már nem tudták elviselni, többen megtagadták a szolgáltatásokat és paraszti megmozdulások is voltak. Legnehezebb helyzete az apátsági birtok jobbágyainak volt, ami az apátság és a jobbágyok közötti régen élesedő harc elmérgesedéséhez vezetett. A krónika ezt így jegyezte fel: „Szomoru idők sulyosbodtak a XV. század elején Dömölknek vidékére: Dömölk sem maradt mentes a bajtól, viszály támadt az apátság és jobbágyai közt. A jobbágyság az apátság egész területén mozgolódik, szeretne könnyíteni nagy tehernek érzett állapotán, de azt is látni, szeretne szabadulni egész jobbágyi sorából." (23).

Aztán a XVI. század közepén megjelentek a török hadak, amelyek ismét kifosztottak, felégettek mindent. A törökök átvonulásának legjelentősebb évei, amelyek pusztításai e községeket is érintették 1576, 1584, 1596, 1600 és 1663. „Ez a két század e terület élőhalott korszaka volt. Csak olyan jelenségeket lehet látni, amelyek halotti dermedtségre vallanak" (23). A törökök garázdálkodása olyan méreteket öltött, hogy az egész Kemenesalját felmentették az adófizetéstől. A tárgyalt községek ebben az időben a „Kemenesallyai Járáshoz" tartoztak, amely kb. kétszerese volt a mai celldömölki járásnak. A kemenesallyai járáshoz tartozott a mai celldömölki járás teljes egésze, valamint a sárvári, a vasvári járás és Veszprém megye egy része.

E vidék természetes arca a XII. század vége óta teljesen megváltozott. Hajdan százados tölgyekkel és bozótokkal benőtt ősrengeteg volt, tele rókával, farkassal, őzzel, vaddisznóval, szarvassal és egyéb vaddal. A XII. század végén még valóságos ősvadon, a Marcal mocsaras vidéke pedig valóságos náderdő volt,

amiben a mocsárvilág mindenféle vadja lakott. Legveszélyesebb vad a farkas volt. Az ősvadont azonban nemcsak vadak lakták, hanem az jó menedéket nyújtott a régi világ szegénylegényeinek, bújdosóinak és betyárjainak is. Itt volt a tanyája a híres Patkó Sándor, Savanyú Józsi, Gombár Miska és Barna Jani betyároknak is. E betyárok emlékét őrizte sokáig Vönöck község közepén az a kocsma, ami most romokban áll, bontják.

Kemenesalja hajdan egyik legszebb és leggazdagabb vidéke volt az országnak, „mert bizony a védettsége és termékenysége miatt lakta oly sokféle nép ezt a földet. Festői változatossága teszi széppé, szépségén kívül termékenysége is elsőrendű, mert a kemenesaljai embernek mindene terem. Terem itt búza, rozs, árpa, zab, kukorica, burgonya, jobbnál jobb szőlő és gyümölcs, van szebbnélszebb marhaállomány stb. Ezért a biztos megélhetési forrásért kereste fel az ősember is évezredekkel ezelőtt Kemenesalját" (27).

Ebben az időben még viszonylag alacsony volt a népsűrűség. Az itt élő ember könnyen megtalálta a létfenntartásához szükséges élelmet, melynek jelentős része természetes táplálékból állt (vadak, halak). Kemenesszentmárton, Mersevát, de főleg Vönöck területének nagy részét erdő borította. Szántóföldi művelést csak kis területen, a Rába és a Marcal melletti jó termékenységű talajokon folytattak. A későbbi idők folyamán nagy részben eltűntek ezek a természeti adottságok. Az egyre növekvő népesség és az előrenyomuló árutermelés a szántóterületek fokozott kiterjesztését tették szükségessé. A terjeszkedés csak az erdők rovására mehetett. Csökkent a vadállomány, másrészt az újonnan művelésbe vett területek minősége – mezőgazdasági termelés szempontjából – lényegesen rosszabb volt.

E folyamat több mint két évszázadon át tartott és lassan a gazdaság fogalma is eltűnt.

Életviszonyok 1700–1848-ig

A törökök pusztításaiból lassan felocsúdott a nép. 1704 tavaszán már a Rákóczi-féle szabadságharc zászlai lobogtak a vidék felett, amely most kuruc-labanc küzdelmek színhelye.

A későbbi békés termelőmunkát egy időre a napóleoni háborúk szakították meg, amelyek e községekkel is kapcsolatosak. 1809. június 16-án volt a kisczeli csata, ahol Napóleon seregei győztek. Napóleon győzelme után francia vadászok tömege lepte meg a vidéket. A napóleoni hadsereg csatájáról, átvonulásáról is számos emlék maradt az utókor számára. Kemenesszentmárton határának nyugati részén van a Kövecses dűlő. Ebben a dűlőben néhai Kozma János gazdálkodó szántóföldjének dombos részét a laposabb részekre hordta. E helyen napóleoni kardokat, sarkantyúkat, vérteket talált. Valószínű, hogy e helyen volt az említett harc utáni tömegsír.

A Cinca patakban is találtak egy Napóleon korabeli francia lovassági kardot hüvelyével és mellette egy mellvértet, melynek középtájon diónagyságú golyóütésszerű horpadása volt. Mindezek Napóleon emlékét őrzik. E korszakra esik – 1811–1812 – Kisfaludy Károly itt-tartózkodása is, aki Vönöckön, a Spissich-féle házban lakott. A Spissich-féle ház ma is áll, rendkívül elhanyagolt állapotban. Ebben a házban írta a „Törökök Magyarországon" című művét.

Ebből az időszakból a tárgyalt községekről részletesebb, a gazdálkodásra vonatkozó adatok még nem állnak rendelkezésünkre. Ugyan két statisztikai összeírás is volt ebben az időszakban, de azok nem voltak részletesek, másrészt a lakosság csak egy részére terjedt ki. Mindkét összeírás adókivetés céljából történt, tehát a nemesség allodiális birtokai az összeírásból kimaradtak. Emiatt az itteni gazdasági állapotok leírása nem lehet teljes, bár itt a mezőgazdasági termelés súlypontja még a jobbágytelkeken nyugodott.

Az első statisztikai összeírás (1767) – a „9 pontok" – az itt élők helyzetét már mutatja, a lakosság számára vonatkozóan pedig részletes adatok állnak rendelkezésünkre.

E falvak mezőgazdasági termelésére is egyre inkább jellemző az eddiginél nagyobb mértékű árutermelés (gabona), ami különös hatással volt a gazdálkodási formákra. A jobbágytelkek, amelyeket a földesúr jobbágyainak különböző mértékben osztott ki (egész, fél, negyed stb.), szolgáltatások tekintetében nem hoztak a földesúr számára eleget, másrészt az itt táborozó katonaságot is el kellett tartani. Emelkedett a lakosság száma is. A mezőgazdasági termelést ezért fokozni kellett. Ezt a mennyiséget a jobbágytelkek nem tudták biztosítani, így alakult a majorsági gazdálkodás. A gazdálkodás ezen formájával ugyan már a XVI. században is találkozunk, de jellemzővé csak a XVIII. században lett. Az eddig művelésbe vett terület is kevésnek bizonyult, emiatt újabb erdőterületeket irtottak ki. Az erdőirtás az 1750-es évektől olyan ütemű volt, hogy a következő század közepére az ősvadonnak csak hírmondója maradt. A Marcal és a Cinca patakok partjait végigkísérő évszázados fűz- és nyárfákat is kivágták, helyettük újakat nem ültettek. Ma már csak könyvekből ismerjük a környék vadállományának és madárvilágának ritka és csodálatos gazdagságát. A majorság a jobbágytelkek megnyirbálása árán alakult ki. Egy feljegyzés erről így ír.: „. . .. többízben közbejött osztások alkalmával sok szántóföldek és rétek elvétetvén a jobbágyoktól, belső fundusaikkal egyetemben curializáltattak. Hogy pedig ilyféle curializátiók a törvény és szokott rendszabások értelmekhez képest vitelődtek-e véghez? – az iránt és annak bizonyítása végett a felsőbb helyről érkezett utasitások következtében a nemes birtokos urak felszólitattak ugyan, de a tárgyat illető kinyilatkoztatásokat, hogy azt ide mellékelni lehetne, mindekkoráig nem közölték" (38).

Az elvett területek a jobb minőségű földek voltak, melyeket a földesúr gazdasági egységgé alakított és saját kezelésbe vett. Így maradtak például továbbra

is jobbágyi művelésben Kemenesszentmárton és Vönöck községek cseri területei is. „... a cser felőli rész kövétcsel kevert, homokos egyforma területű. A berki része a határnak felette fenékföld, de az nagyobbára a birtokos és nemes urak által biratik" (38).

A majorsági gazdálkodás egyéb terheket is rótt a jobbágyokra, melyek közül legnyomasztóbb a fuvar volt, a tavaszi időszakban ez különös súllyal jelentkezett. A hosszú télben legyengült, rosszul tartott állatok sorban dőltek ki, részben a nehéz teher, részben a rossz utak miatt.

Mindezek a XVIII. század közepére a jobbágyság súlyos elnyomorodásához vezettek. Az uralkodókhoz e községekből is érkeztek a panaszlevelek, amelyek igen súlyos helyzetről számoltak be. Részlet egy levélből: „Fölséges Kegyelmes Koronás Asszonyunk! Nyomorognak még közöttünk némmel kis házacskákban lakozó zsöllérek, akiknek se fölgyök, se réttyek tellességel nincsen, mégis harmincz és negyven napokat kölletik szolgálni, holott csak egy falat kenyérre sem virradnak néha "(29).

Az egyre nyomasztóbbá váló helyzetet – mint a majorsági gazdálkodás következményét – látta maga az udvar is és 1767-ben meghozta úrbérrendezési rendeletét, amelyet 1767-ben országos összeírás követett. Ez az összeírás volt az úgynevezett „9 pontok". A községekben hivatalos személyek jelentek meg, akik 9 kérdést tettek fel a jobbágyoknak eddigi terheik, szolgáltatásaik felől. Az elkészített urbáriumok azonban a jobbágyokon nem segítettek, sőt a XVIII. század végén – a háború miatt – helyzetük tovább romlott. A jobbágy most már nemcsak pénzével, hanem vérével is adózott. Hiába készültek urbáriumok, vállaikra újabb terheket raktak. Helyzetükkel II. József foglalkozott, azonban lényegbevágó rendezés nem történt.

Az adóalanyok összeírása 1790-től kezdődően elsőrangú fontosságú volt. A rendi országgyűlés ebben az évben dönt az állandó hadsereg felállításáról, melynek eltartási terhét adóban akarták kivetni. Az adók rendezése tehát ismét esedékessé vált, az összeírást azonban csak 1828-ban kezdték meg. Az 1828-as összeírás már részletesebb volt mint a „9 pontok", de a nemes és allodiális birtokok ebből is kimaradtak. Az adózók vagyoni helyzetét azonban összeírták, amiből nemcsak az akkori általános viszonyokat, hanem a gazdálkodási viszonyokat is megismerhetjük.

Gazdálkodási viszonyok

Az összeírásból kitűnik, hogy e vidéken virágzó ipari élet volt (háziipar), és az egész Kemenesen Celldömölk az egyetlen város és kereskedőhely. Celldömölk, mely Nemes-, Pór-Dömölk és Kiscell hármastelepülésekből jött létre, az 1828-as összeírásban a Kemenesvidék középpontjaként áll előttünk.

A fokozott árutermelési törekvés újabb szántóterületeket követelt, ezért a

művelési ágak állandó jelleggel változtak. Mivel az erdőterületeket nagyrészt már kiírtották, a szántó terjeszkedése most már a rét- és legelőterületek rovására ment. Egyre nagyobb teret hódított a szőlőtermelés is, ami újabb szántóterületeket követelt. Az erdő irtása, majd a rét- és legelőterületek felszántása olyan ütemű volt, hogy már 1828-ban, ahol 100 év előtt még ősrengeteg volt – erdő egyáltalán nem volt. Pl. Kemenesszentmárton és Mersevát községek 1828-as összeírásában egyaránt ez áll: „Erdeje e helységnek egyáltalán nincsen. Mind a tűzre, mind az épületre valókat pénzen veszik meg" (38).

A gazdálkodás módja a nyomásos gazdálkodás – akkor országosan is alkalmazott – háromnyomásos változata volt. Ennek megfelelően a szántóterületet három részre osztották. Ebből „... az országos utasítás rendszabásához képest 1/3 része ugarnak kihagyattatván ...", míg a vetésterületet az így fennmaradt 2/3 rész képezte. Az ugarnak kihagyott területet nem művelték, „parlagban maradott" föld volt, amelyet „marháikkal legeltetnek". A XIX. század közepén már művelt, vagy fekete ugarral is találkozunk.

A vetésre szánt területet földjeik minőségének megfelelően három részre osztották. A termesztett növények területi arányát az határozta meg, hogy az egyes osztályokból mekkora terület állt rendelkezésre. Kemenesszentmártonban, Merseváton, Pórdömölkön a földek nagy részét másodosztályba sorolták, kisebb részét harmadosztályba. Vönöckön a 3. osztályba sorolt terület részaránya volt nagyobb, ami a vetésszerkezetben is megmutatkozott. Ezt a területrészt a „jóreménység földjének" hívták.

A másodosztályú földek típusnövénye a rozs volt, amit Kemenesszentmártonban és Merseváton a terület 50%-án, Vönöckön 62,5%-ban termesztettek. Előveteménye is rendszerint rozs, és részben ugar volt.

A legrosszabb harmadosztályba sorolt földjeiken zabot és kukoricát (!) termesztettek. Ez a vetésterületben 15–25%-kal szerepelt. A harmadosztályú terület részaránya legkisebb Kemenesszentmártonban volt, amit a zab vetésterületének alacsony aránya (15%) is mutat. Kukoricát még alig termesztettek, ahol igen, ott a zab területarányát csökkentette.

A legkisebb területet a búza és az árpa foglalta el. Együttes területarányuk 25–35% volt. A búzát, de különösen az árpát legjobb földjeikbe vetették, arányuk Kemenesszentmártonban volt a legnagyobb.

A zab és a kukorica főleg az előző évi ugarterületbe került, melyet az ősz végén felszántottak. Betakarítás után a tarlót október közepéig–végéig legeltették, majd még ősszel felszántották. A területet tavasszal vetés előtt ismét megszántották és fogasolással készítették elő a talajt. „Szántóföldjeiket két marhákkal, két fordulatokban szántják. Amelyet parlagban hagytak, a tavaszi gabonaszemeket abba szokták vetni – az árpán kívül – melyet legjobb földjeikbe vetik!" (38).

Általánosan alkalmazott talajművelési szokás a szántás és a boronálás volt. Igen kezdetleges talajművelési eszközökkel dolgoztak még az urasági birtokon is,

a jobbágybirtokon pedig a faekén és a faboronán kívül más eszközt nem alkalmaztak. A vetést kézzel végezték. Ezen a vidéken még az 1800-as évek elején sem alkalmazták általánosan a kormánylemezes faekét, hanem az igen kezdetleges talajtúrót használták. A század közepén jelent meg a kormánylemezes faeke, amit később a vaseke követett.

A megye néhány területén a kormánylemezes eke már általánosan használt volt, valamint a fent említett növényeken kívül burgonyát és szálastakarmányokat is termesztettek. Az 1828-as statisztikai felmérésben e községekre vonatkozóan sem termésre, sem területre vonatkozó ilyen adatot nem találtam. A burgonya tehát még nem honos, a szálastakarmányokat pedig rét- és legelőterületek helyettesítették.

A talajerőgazdálkodást inkább csak a föld pihentetése „biztosította", ami a szántóterület 1/3-ának parlagon hagyásában nyilvánult meg. Istállótrágyázást ugyan alkalmaztak, de csak 7–8 évenként került ugyanarra a területre istállótrágya. Ezt bizonyítják az 1828-ban készült jelentések is, pl. Vönöck: „Földjeik gyakrabban megkívánják a trágyázást, de mivel a szőllőket is trágyázzák, csak minden 8-ik esztendőben trágyázhatják meg a jobb gazdák földjeiket, középszerű fáradtsággal" (38).

Ennek fő oka a nagy trágyahiány. Az állatokat kizárólag télen tartották istállóban, így a trágyatermelés is csak erre az időszakra szorítkozott. A csupán téli időszakban termelt istállótrágya pedig csak a 7–8 évenkénti trágyázásra volt elég. A talajerőprobléma még fokozottabban jelentkezett Dömölkön és Vönöckön, ahol ekkor már szőlőt is termeltek, mert az istállótrágya jelentős részét a szőlőre hordták ki.

A fenti talajművelési eszközök, talajművelési mód és trágyázási viszonyok mellett a gabonafélék termésátlaga rendkívül alacsony, 3–5 q/kh volt.

A rétek termésére vonatkozóan csupán annyit tudunk, hogy azok egyszer kaszálhatók, „2 classisbéliek" voltak.

A legelők minősége a szakszerűtlen legeltetés és a túlzott igénybevétel miatt erősen leromlott. Szárazabb évjárat esetén, különösen az év második felében nem tudták biztosítani az állatok takarmányszükségletét, így azok minősége nagyon gyenge volt.

A fő állattenyésztési ágazat a juhtenyésztés volt. A juhászat itt a legősibb foglalkozások közé tartozik. A tenyésztett fajták között a merinói dominált. Nagyon jövedelmezőnek bizonyult, ezért számuk rendkívül megnövekedett, nemcsak a jobbágy-juhállomány, hanem a nagybirtokokon is. Az 1800-as évek közepén már olyan tömegű volt, hogy nagymértékben gátolta a szarvasmarhatenyésztés fejlődését.

A jobbágycsaládok nagy részének két tehene volt, de nem kevés az egy tehénnel rendelkező jobbágy sem. Az igázás és a gyenge takarmányozás következtében nagyon gyenge volt a tejtermelés. A legjobb adottságokkal rendelkező

Szent-Mártonban (Kemenesszentmárton) is csak 1 itze (0,846 liter) volt a napi tejhozam. Ugyancsak az 1828-as összeírás tanúsága szerint: „Fejetik itten is egy tehén 180 napokig, meg ád egy tehén Diametraliter, minden nap egy itze tejet, a legelő hijjánja miatt" (38).

A fő hasznosítás azonban nem is a tej, hanem az igaerő volt.

Birtok- és népesedési viszonyok

Az első magyarországi népszámlálás a XVIII. századi népességtörténet legfontosabb forrása. Nemcsak a török utáni népességi viszonyok megállapításának, hanem a későbbi fejlődés vizsgálatának is nélkülözhetetlen alapja.

A községek birtokmegoszlására vonatkozóan ugyan keveset mond, de néhány következtetést azért levonhatunk.

A tárgyalt községekben ebben az időben nagybirtok még nem volt, ami az akkori gazdacímtár birtokosainak nevéből tűnik ki. Kemenesszentmártonban a birtokos neve „Boros Ferenc és mások", Merseváton „Bancza János és mások", Vönöckön „Farkas Anna és mások". Tehát egyik községben sincs egy nagybirtokos, hanem az összeírás megjelölt egy birtokost és az „és mások" jelzéssel utal arra, hogy a község területét, vagy annak jelentős részét nem egy tulajdonos bírja.

A község népességének adatait a 4. táblázaton mutatom be. Érdemes a táblázat néhány adatát kiemelni. Kemenesszentmárton és Vönöck népsűrűsége majdnem azonos (1 főre jutó összterület), míg Mersevát kitűnik alacsony népsűrűségével.

Az egy családra és az egy házra eső fők tekintetében a három község között lényeges különbség nincs. A népesség és a birtokviszonyokban 1848-ig lényeges változás nem volt. A községek lakosságát középbirtokosok, telkes jobbágyok és zsellérek tették ki. Voltak ugyan más foglalkozásúak is, de számuk nem volt jelentős.

Kemenesszentmártonban pl. „... egy takáts egy legénnyel dolgozik. Egy csizmadia maga dolgozik legény nélkül. Egy takáts ritkán dolgozik. Egy takáts az esztendőnek csak némelly részében dolgozik."

A földművelő jobbágyok a föld műveléséből éltek, kiknek termésük 9-edét, 10-edét adózás fejében kellett beszolgáltatni, vagy azt „...pénzen váltják meg". Kemenesszentmártonban a zsellérek napszám fejében földet béreltek a birtokostól. „A mesteremberek imigy amúgy folytatni szokott mesterségjek után, a házatlan zsellérek pedig aratással, cséplléssel és más egyéb kézi munkájuk után keresik élelmeket. A házatlan zsellérek a birtokos urak házaikban laknak" (32).

A jobbágyság adóterheiből kitűnik, hogy az adórendezés ismét a jobbágyság kárára történt, mert az adózás minden formája emelkedett. Ekkor is nagy terhet jelentett a katonaság eltartását szolgáló adó, melyet Vas megye többi részéhez viszonyítva e községek nagyobb súllyal viseltek, az itt levő katonai tábor miatt. A

katonaság állandó jelenléte, önkényeskedése és a lakosság zaklatása, eltartása igen nagy gondot jelentett. „A katonaságnak szénával, fával, abrakkal, szalmával és minden szükségessel szolgálnak, melyből esztendei veszteségük vagyon. Ezenfelül az átvonuló seregek és az idegen zsoldosok gyakran fosztogatnak, gyujtogatnak, igen nagy erkölcsi és anyagi károkat okoznak (32). A jobbágyság életében valamelyest kedvező változást az 1848-ban életbe lépett „önkéntes örökváltság" hozott.

A községek népességadatai 1785-ben 4. sz. táblázat

Megnevezés	K. sz. márton	Mersevát	Vönöck	Összesen
Összes népesség	280	287	1012	1579
Családok száma	64	65	224	353
Zsellércsaládok száma	26	35	120	181
Zsellércsaládok %-a	40,6	53,8	53,6	51,3
Házak száma	42	44	157	243
Egy kh. össz. területre eső fő	0,37	0,15	0,33	0,28
Egy családra eső fő	4,38	4,42	4,52	4,47
Egy házra eső fő	6,7	6,5	6,5	6,5

Forrás: Első magyarországi népszámlálás (1784—87) Budapest, 1960.

Életviszonyok 1848–1920-ig

Az 1848-as, majd a kiegyezés utáni törvényekkel elvileg a jobbágyság megszűnt. A jobbágy azonban ezután is megmaradt parasztnak, ha telkes jobbágy volt és földtelen parasztnak, ha zsellér volt. E falvak társadalmi élete annyira közvetlen folytatása a rendi korszak életének, hogy nagyon sok tekintetben ugyanazok a társadalmi viszonyok álltak fenn továbbra is. Amelyek pedig megváltoztak, azok sem gyökeresen különböztek a régitől. A század végére megépült a Parndorfi vasútvonal, és Vönöck vasútállomást kapott. Megindult a közlekedés, fellendült a kereskedelem.

1848 után a gépek (lokomobilok, gőzgépek) megjelenésével a mezőgazdaság gyors fejlődésnek indult és a gazdálkodás rendszerében is jelentős változásokat hozott.

Gazdálkodási viszonyok

A XIX. század közepén még általános volt a nyomásos gazdálkodás, de annak fejlettebb, ugar nélküli változata. Új, e községekben eddig nem termesztett növények jelentek meg és előtérbe került a takarmánytermesztés, az ugar lassan megszűnt. A többféle növény termesztését a nyomásos gazdálkodási formában már nem lehetett megoldani, így a század közepétől fokozatosan terjedt a vetésváltás rendszere. Mivel a termesztett takarmányok nagyobb tömegűek és jobb

minőségűek voltak, mint a leromlott rétekről nyert takarmány, további rét- és erdőterületeket törtek fel, illetve irtottak ki. Ennek következtében a művelési ágak nagymértékben megváltoztak.

Mindegyik községben jelentősen nőtt a szántóterület, elsősorban a rétek rovására. 1857-ben Kemenesszentmártonban és Merseváton már egyáltalán nem volt erdő, míg Vönöckön még az összterület 33,9%-át tette ki. 1895-re már Vönöckön is eltűnt az erdő, a több mint ezerholdas területből csupán „hírmondó", mintegy 18 kat. holdas terület maradt. Szántóterületté való átalakulásáig csak kis mértékben jutott el, elsősorban a legelőterületet növelte meg több mint háromszorosára.

A művelési ágak %-os arányát 1857-ben és 1895-ben az 5. táblázaton mutatom be.

A szántóterület kiterjedésével bővült a termesztett növények száma. A gabonaneműeken és a kukoricán kívül 1869-ben már termesztettek repcét, bükkönyt, borsót, lencsét, babot, kendert, dohányt, burgonyát és répát (35), bár ezek területe nem volt számottevő.

A szántóterület 85%-át még 1895-ben is a gabonaneműek tették ki és csak 15%-on termesztettek egyéb növényeket. A gabonaterületből még ekkor is első helyen állt a rozs 46%-kal, amit 18%-kal a búza követett.

A községek területének megoszlása művelési ágak szerint 1857—1895-ben 5. sz. táblázat

A községek össz. területéből %	Évek	A községek megnevezése				Celldömölki járás
		K. sz. márton	Mersevát	Vönöck	Összesen	
Szántó	1857	60,4	52,6	47,0	50,6	
	1895	72,2	72,3	59,1	65,1	59,1
Rét	1857	18,2	27,9	5,6	14,6	
	1895	9,1	11,8	3,4	6,9	9,3
Legelő	1857	16,9	9,4	9,0	10,2	
	1895	16,1	12,1	31,8	23,4	16,1
Kert	1857	0,2	0,5	0,7	0,6	
	1895	0,4	1,0	0,5	0,6	0,7
Szőlő	1857	—	—	1,4	0,8	
	1895	—	—	1,2	0,6	0,9
Nádas	1857	1,2	7,2	—	2,5	
	1895	—	—	—		
Erdő	1857	—	—	33,9	18,2	
	1895	—	—	0,5	0,3	10,3
Fanet	1857	3,1	2,4	2,4	2,5	
	1895	2,2	2,8	3,5	3,1	3,6

Forrás: Vas megyei Levéltár Szombathely, 1857. évi Concriptio.
A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája 1. kötet, Budapest, 1897.

A zab területaránya visszaszorult a harmadik helyre 11%-kal. Az árpa 10%-ából 1% volt az őszi árpa területe. A szántó többi részét 5%-kal a kukorica,

4%-kal a burgonya, 3%-kal a tavaszi bükköny mint takarmánynövény követte. A további 3%-on egyéb növényeket termesztettek.

A pillangóstakarmányok termesztésének kezdete is erre az időszakra esik, azonban a tárgyalt községekben még nem találhatók. Az első pillangóstakarmány itt a bíborhere volt, amely az 1900-as évek elején jelent meg. A terméseredmények még ebben az időben is rendkívül alacsonyak voltak. Jelentős emelkedést nem mutatnak. Bár talajerő tekintetében javult a helyzet (jelentősen nőtt a szarvasmarhalétszám), a műtrágyázással még csak ismerkednek. A három község 511 gazdasága közül csupán egy gazdaság használt műtrágyát, de ez is csak kis területen.

A XIX. század közepétől gyorsan fejlődött a gyümölcstermesztés. Gyümölcstermesztéssel kapcsolatos feljegyzésekkel már az 1700-as évekre vonatkozóan is találkozunk, de nagyobb teret még 1828-ban sem foglalt el. Az 1895-ös összeírás adatai azonban már igen jelentős gyümölcstermesztésre utalnak. Szőlőtermesztéssel e községek közül továbbra is csak Vönöckön foglalkoztak, de e község gyümölcstermesztés tekintetében is kiemelkedett. Az egy lakosra (6,6 db) és az egy kat. hold összterületre jutó gyümölcsfák száma (2,5 db) többszöröse a kemenesszentmártoni (egy lakosra 2,4 db, egy kat. holdra 0,8 db), valamint a merseváti (egy lakosra 2,7 db egy kat. holdra 0,9 db) gyümölcsfák számának. A gyümölcsfák számát és fajonkénti megoszlását a 6. táblázat mutatja.

E terület gyümölcstermesztésének igen komoly hagyományai vannak. Itt sokkal korábban kezdték a gyümölcstermesztést és mérete is sokkal nagyobb, mint a járás és a megye más területein.

A művelési ágak nagyfokú változása, valamint a szántóföldi takarmánytermesztés előrenyomulása jelentős változást hozott az állattenyésztésben is. A szántóterület növekedése az állatállomány nagyfokú létszámnövekedését hozta. A számszerű növekedés mellett igen jelentős volt a minőségi fejlődés is.

A gyümölcsfák száma és megoszlása 1895-ben 6. táblázat

Összes fa	K. sz. márton	Mersevát	Vönöck	Összesen	Celldömölki járás
összes fa db	589	1115	8324	10,028	
alma %	17,8	23,8	19,8	20,1	14,7
körte %	11,2	18,7	15,0	15,2	10,7
cseresznye %	2,4	0,9	4,5	4,0	5,3
meggy %	6,5	7,1	12,5	11,6	13,8
őszibarack %	3,9	1,8	12,3	10,6	11,2
kajszi %	5,8	1,5	2,5	2,6	3,1
szilva %	20,5	20,5	21,4	21,3	30,8
dió %	17,5	11,9	8,8	9,6	9,8
egyéb %	14,4	13,8	3,1	5,0	0,6
1 lakosra jutó db	2,4	2,7	6,6	6,4	
1 kat. holdra jutó db	0,8	0,9	2,5	1,8	0,88

Forrás: A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája 1. köt. Budapest, 1897.

A jobb takarmányozási lehetőség következménye az igényesebb, jobb tejelőképességű svájci marha és a yorkshire sertésfajta megjelenése. Ezzel párhuzamosan – ahogy a legelőterületek jelentős részét szántóföldi művelésbe fogták – visszaszorult a juhállomány.

Az állatállomány teljes statisztikai felmérése először 1869-ben történt, amit az 1895-ös felmérés követett. E két felmérés segítségével az adott korszak állattenyésztése elemezhető. Az állatállomány nagyságát és sűrűségét 1869-ben és 1895-ben a 7. és 8. táblázat tartalmazza.

Állatállomány 1869—1895-ben 7. táblázat

Megnevezés	Db	K. sz. márton	Mersevát	Vönöck	Összesen
szarvasmarha	1869	147	210	308	665
	1895	200	417	507	1124
ebből tehén	1869	53	46	118	217
	1895	104	231	264	599
tehén %	1869	36,1	21,9	38,3	32,6
	1895	52,0	55,4	52,1	53,2
számosállat	1869	117,6	168	246,4	532
	1895	160	333,6	405,6	899,2
sertés	1869	37	69	196	302
	1895	217	308	778	1303
számosállat	1869	4,2	7,9	22,3	34,4
	1895	24,7	35,1	88,7	148,5
ló	1869	29	49	84	162
	1895	32	44	74	150
számosállat	1869	23,2	39,2	67,2	129,6
	1895	25,6	35,1	59,2	120
juh	1869	314	1555	3665	5534
	1895	4	—	710	714
számosállat	1869	22,4	110,4	260,2	392,9
	1895	0,3	—	50,4	50,7
Összesen:	1869	167,3	325,5	596,1	1088,9
számosállat:	1895	210,6	403,9	603,9	1218,4

Forrás: VamL: Alispáni különgyűjtemények 1869. évi Kelcti Károly féle összeírás. A magyar korona országainak mg-i stat. 1. köt., Budapest, 1897.

Az 1895-ös összeírásból nemcsak az állatállomány számát tudjuk meg, hanem érdekes tájékoztatást nyújt a szarvasmarha-állomány fajtaösszetétele tekintetében is. A vizsgált községeket összehasonlítva a járás, valamint a megye fajtaösszetételével, nemcsak az állattenyésztés színvonaláról kapunk érdekes képet, hanem a századforduló tenyésztési törekvéseiről is. A szarvasmarha-állomány fajtaösszetételét 1895-ben a 9. táblázat tartalmazza. A szarvasmarha-tenyésztésben uralkodó fajta a pirostarka, lótenyésztésben a melegvérű ló, a sertéstenyésztésben a zsír jellegű mangalica. A mangalicán kívül megtalálható és egyre inkább terjed a fekete, hús és zsír jellegű sertés. Ez a fajta először 1912-ben jelent meg Vönöckön, Pfeiffer Ottó hozta be Horvátországból.

100 kat. hold szántóra jutó állatsűrűség 1869—1895-ben 8. táblázat

Megnevezés	Év	K. sz. márton	Mersevát	Vönöck	Összesen
szarvasmarha db	1869	30,4	18,4	19,1	20,5
	1895	38,1	31,6	27,7	30,6
tehén db	1869	11,0	4,0	7,3	6,7
	1895	19,8	17,5	14,4	16,3
sertés db	1869	7,6	6,1	12,1	9,3
	1895	41,3	23,4	42,5	35,5
ló db	1869	6,0	4,3	5,2	5,0
	1895	6,1	3,3	4,0	4,1
juh db	1869	64,9	136,5	226,8	170,9
	1895	0,8	—	38,8	19,4
számosállat	1869	34,6	28,6	36,9	33,6
	1895	40,1	30,6	33,0	33,1

Forrás: A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája 1. kötet. Budapest, 1897.

A szarvasmarha-állomány megoszlása fajták szerint 1895-ben 9. táblázat

Fajták db	K. sz. márton	Mersevát	Vönöck	Összesen
magyar erdélyi	9	67	70	146
az összes %-ában	4,5	16,1	13,8	13,0
mokány v. riska	1	26	55	82
az összes %-ában	0,5	6,2	10,8	7,3
pirostarka	146	202	277	625
az összes %-ában	73,0	48,4	54,6	55,6
borzderes	17	14	44	75
az összes %-ában	8,5	3,4	8,7	6,7
egyéb db	27	108	61	196
az összes %-ában	13,5	25,9	12,1	17,4

Forrás: A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája 1. kötet, Budapest, 1897.

A vizsgált községek közül Kemenesszentmárton 1869-ben is és 1895-ben is kiemelkedett lényegesen magasabb állatsűrűségével, míg a legalacsonyabb Vönöckön volt. Az 1869-ben meglevő túl nagy különbség azonban 1895-re számottevően csökkent. Vönöck községben a tartási viszonyok változása nem volt jelentős, mert a szántóföldi takarmányok termesztése – a még mindig nagy kiterjedésű legelők miatt (31,8%) – itt sokkal kisebb arányú volt, mint a másik községekben, vagy a megye más területein. Ez a jelenség azonban nem azzal magyarázható elsősorban, hogy Vönöck község mezőgazdasági termelése, valamint a mezőgazdasági termelés fejlődése elmaradt a többi szomszédos községek mögött, hanem ezt indokolták a község eltérő természeti viszonyai is. (Magasabb fekvés, zömében cser típusú talaj, kevesebb csapadék stb.)

Lóállomány tekintetében is hasonló a helyzet, bár a sorrend itt fordított, mert a különbség nem csökkent, hanem nőtt. A 100 kat. hold szántóra jutó lóállomány Kemenesszentmártonban volt a legtöbb 1869-ben, bár a különbség nem

számottevő. 1895-re ez a különbség közel a duplájára nőtt, mert míg Kemenesszentmártonban – ha kismértékben is – a lóállomány tovább nőtt, Merseváton és Vönöckön jelentősen csökkent.

A sertéstartás és juhtartás Vönöck községben 1869-ben messze kiemelkedett, és előnyét még 1895-ben is megtartotta. A vizsgált községeket a megyei és a járási szinttel összehasonlítva megállapítható, hogy állattenyésztés területén e községek még elmaradottak voltak. A megyei és a járási számszerű állattenyésztési szintet csak Kemenesszentmárton közelítette meg. A juhállomány általános csökkenését Kemenesszentmártonban és Merseváton a szarvasmarha- és sertésállomány növekedése felülmúlta, így az összes állatállomány ezeken a helyeken növekedett. Vönöckön lényegében változatlan maradt, holott itt még számottevő juhállomány is volt.

Nagyüzemi baromfitenyésztéssel ebben az időben még nem foglalkoztak. A ház körüli baromfitartás a század közepén kezdett fellendülni, és a század végén számuk már erősen növekedett. A baromfi a kisebb gazdasági haszonállatok közül már 1895-ben a legnagyobb szerepet játszotta és e községekben is a törpe- és kisüzemek tipikus állata volt. Számuk különösen Vönöckön és Kemenesszentmártonban volt nagy, de jelentős volt Merseváton is. Számukat 100 kat. hold szántóra, összterületre és egy lakosra vonatkoztatva is a 10. táblázat tartalmazza.

A századfordulón kezdett elterjedni a méhészet is, amivel 1895-ben már mindegyik községben foglalkoztak. A 100 lakosra jutó kaptárak száma Merseváton volt a legtöbb 9,3, Kemenesszentmártonban 6,8, Vönöckön 4,5.

A mezőgazdaság mechanizálása országosan is ebben az időben indult meg. A mezőgazdasági gépek első hírnökei a cséplőszekrények, a lokomobilok és a vetőgépek voltak. A gépek első példányainak megjelenése e községekben a századfordulóra esik.

Baromfiállomány 1895-ben 10. táblázat

Megnevezés	K. sz. márton	Mersevát	Vönöck	Összesen
100 kat. hold szántóra db	222,8	162,7	258,4	219,0
100 kat. hold össz. területre db	160,9	117,7	152,8	142,5
Egy lakosra db	4,0	3,3	4,1	3,8

Forrás: A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája 1. kötet. Budapest, 1897.

Birtok- és népesedési viszonyok

Az utolsó rendi országgyűlés központi kérdése a jobbágyfelszabadítás volt, amely formailag megoldotta a régóta vajúdó kérdést. A feudális korlátok azonban az új törvények ellenére is megmaradtak. A jobbágyfelszabadítás egyébként

is csak a telkes és az úrbéres jobbágyokra vonatkozott, de a gazdasági felszabadítás a zsellérekre és a majorsági cselédekre nem terjedt ki.

Kemenesszentmárton, Mersevát és Vönöck községek parasztságának jelentős része továbbra is föld nélküli maradt, bár a lakosság 83,5%-a mezőgazdasági lakos volt (az 1900-as népszámlálás adatai szerint), a földből élt. A földdel rendelkezők igen jelentős részének nem volt akkora földterülete, hogy megélhetését biztosítsa. A századfordulón e községekben a mezőgazdasági keresőknek csupán 30,6%-a rendelkezett földdel, a többinek földje egyáltalán nem volt. A községek közül Kemenesszentmártonban volt legkedvezőbb a helyzet, itt a mezőgazdasági keresők 51,8%-ának, míg Merseváton csupán 17,1%-ának volt földje. A járási átlag 27,9%.

Birtokviszonyok 1900-ban 11. táblázat

Megnevezés	K. sz. márton	Mersevát	Vönöck	Összesen
mezőgazd. keresők	83	193	341	617
földdel rendelkezők	43	33	113	189
%	51,8	17,1	33,1	30,6
100 kat. holdon felüli birt.	—	1	2	3
bérlő	—	1	1	2
5—100 kat. holdig	35	30	78	143
0,5 kat. holdig	8	1	32	41
földterület kat. hold	727	1824	3097	5648
ebből tulajdon kh.	478	1588	2092	4158
%	65,7	87,1	67,5	73,6
bérelt kh.	249	236	1005	1490
%	34,3	12,9	32,5	26,4
gazdaságok száma	117	116	278	511
100 kat. holdon felüli	—	2	3	5
100 kat. holdon aluli	117	114	275	506
100 kat. holdon felüliek össz. területe kh.	—	423	1416	1839
szántóterület kh.	—	298	628	926
100. kat. holdon aluliak össz. területe kh.	727	1401	1681	3809
szántóterület kh.	525	1021	1203	2749
egy 100 kh-on felülire jutó össz. terület kh.	—	211	472	683
szántóterület kh.	—	149	209	358
egy 100 kh-on alulira jutó össz. terület kh.	6,2	12,3	6,1	7,5
szántóterület kh.	4,5	9,0	4,4	5,4

Forrás: A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája 1. kötet. Budapest, 1897.
A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. Budapest, 1904.

Az 1895-ben készült statisztikai összeírás alapján kiadott közlemények nem tartalmazzák községsorosan a kisebb birtokkategóriák szerinti megoszlást. Ismertetik viszont a gazdacímtár adatainak megfelelően a 100 kat. holdat meghaladó földtulajdonosok és bérlők listáját. Ennek alapján és az 1900-as népszámlálás

alapján e községekre is megvizsgálhattam a 100 kat. holdon felüli, valamint a 100 kat. holdon aluli birtokok számát, illetve arányát és a hozzájuk tartozó földterületet (11. táblázat). A vizsgált községekben 1000 kat. holdon felüli birtok nem volt. 100 és 1000 kat. hold között volt öt birtok – három tulajdonos és kettő bérlő – ami az összes gazdaságok 0,8%-a. Hozzájuk tartozott az összes földterület 32,6%-a, az összes szántóterület 25,2%-a. A 100 kat. holdon aluli birtokok száma 507 volt, ami az összes gazdaságok 99,2%-a. Hozzájuk tartozott az összes földterület 67,4%-a, az összes szántóterület 74,8%-a.

Birtoknagyságot tekintve is jelentős különbség volt a három község között. Kemenesszentmártonban nagybirtok egyáltalán nem volt. Az itt élő agrárnépesség nagy többsége az 5–100 kat. holdas – az akkori statisztikai fogalom szerint – kisbirtokos, vagy bérlő volt. Ez a földdel rendelkezők 81,3%-át tette ki. Az 5 kat. holdon aluliak csoportjába 18,7% tartozott.

Merseváton 1895-ben két 100 kat. holdon felüli birtokot tartottak nyilván. Ez a birtok tulajdonképpen egy földbirtokos – Vidos Benő – tulajdona volt, a másik – Vidos Mária – csupán bérlő. A birtok területénél fogva nem volt jelentős, csupán 423 kat. hold volt az összterület és 298 kat. hold a szántó. A gazdaság 6 cseléddel dolgozott. Az 5–100 kat. hold volt itt is a jellemző birtoknagyság, 0–5 kat. holdas tulajdonos csupán 1 volt.

Vönöck község birtokszerkezete jelentősen eltér Kemenesszentmárton és Mersevát birtokszerkezetétől. A községben három 100 kat. holdon felüli birtok volt, melyek összesen 32 cseléddel dolgoztak. Dr. Miskolczy Imre földbirtokos tulajdonában volt 904 kat. hold – a község összterületének 29,3%-a, amelyből 401 kat. hold volt a szántó –, a község szántóterületének 21,9%-a. A birtok bérlője Hübsch Károly volt. A másik két birtokos Spissich László és Szántó Lajos voltak. A Spissich-féle birtok összterülete 272 kat. hold, szántóterülete 120 kat. hold volt. A Szántó-féle birtok összterülete 240 kat. hold, szántóterülete 107 kat. hold volt. A három nagybirtok lényegében rányomta bélyegét az egész község birtokmegoszlására. A három birtok összterülete 1416 kat. hold volt, ami a község összterületének közel a felét, 45,7%-át tette ki. Ez a földterület a birtokosok 2,7%-ának a kezén volt, míg a fennmaradó 54,3% földterületre a birtokosok 97,3%-a jutott. Az 5–100 kat. holdasok aránya 69%, míg a 0–5 kat. holdasok aránya 28,3% volt.

Rendkívül érdekes eltéréseket tapasztalunk a három község között abban a vonatkozásban is, ha az egy gazdaságra, az egy birtokosra, az egy lakosra, az egy mezőgazdasági lakosra és az egy mezőgazdasági keresőre jutó földterületet hasonlítjuk össze. (12. táblázat).

Meglepően nagy különbség van a három község között az egy gazdaságra és az egy tulajdonosra jutó terület tekintetében. Ugyanakkor az egy lakosra, egy mezőgazdasági lakosra és egy mezőgazdasági keresőre eső terület tekintetében a különbség csak minimális. A gazdaságokra, a tulajdonosokra és a lakosokra vetített terület Kemenesszentmártonban a legalacsonyabb, ezt a hátrányt azonban

ellensúlyozza, hogy a talajviszonyok itt lényegesen jobbak, mint Vönöckön, vagy Merseváton.

Egy gazdaságra, egy lakosra és egy keresőre jutó földterület 1900-ban

12. táblázat

Megnevezés	K. sz. márton	Mersevát	Vönöck	Összesen
Egy gazdaságra jutó össz. terület kh.	6,2	15,7	11,1	11,1
szántóterület kh.	4,5	11,4	6,6	7,2
egy tulajdonosra jutó össz. terület kh.	16,9	55,2	27,4	29,9
szántóterület kh.	12,2	39,9	16,2	19,4
egy lakosra jutó össz. terület kh.	2,5	2,8	2,7	2,7
szántóterület kh.	1,8	2,1	1,6	1,7
egy mg-i lakosra jutó össz. terület kh.	2,8	3,3	3,3	3,2
szántóterület kh.	2,1	2,4	1,9	2,1
egy mg-i keresőre jutó összes terület kh.	8,7	9,5	9,1	9,2
szántóterület kh.	6,3	6,8	5,4	6,0

Forrás: A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. Budapest, 1904. A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. Budapest, 1897.

A század eleji békés évek a parasztság erőteljes polarizálódását hozták. Folyamatossá váltak a földeladások, a végrehajtások, az árverések. Másrészt a lakosság számának növekedésével jelentősen nőtt a családok száma. A családok osztódásával (növekedésével) tovább aprózódott a föld. A nadrágszíjparcellák létrejöttének ez a tipikus időszaka. Tíz év alatt – 1900–1910-ig – a három község birtoknagyság-kategóriái közötti különbség szinte teljesen elmosódott. Pl. Merseváton 1900-ban még a birtokosok 90,9%-a, Kemenesszentmártonban 81,4%-a tartozott az 5–100 kat. holdas birtokkategóriába. 1910-re mindegyik községben a három község átlaga – 32,5% – körül volt ez a birtokkategória és egyaránt 66% körül az 5 kat. holdon aluliak tábora (13. táblázat és 3. ábra). Ugyanakkor jelentősen csökkent az egy birtokosra, az egy lakosra, az egy mezőgazdasági lakosra és az egy mezőgazdasági keresőre jutó földterület (14. táblázat).

A kis parcellákból a családok többsége már nem tudott megélni, a lány elment „szolgálni", „bejárós" lett, a férfiak egy része cselédnek ment, vagy napszámos munkát vállalt. A föld aprózódásával, a mezőgazdasági lakossághoz viszonyítva igen nagymértékben megnőtt a birtokos lakosság aránya. A kisbirtok aprózódásával ugyan csökkent a mezőgazdasági cselédek és a mezőgazdasági munkások mezőgazdasági lakossághoz viszonyított aránya, azonban ezzel egyidőben és arányosan egyre nagyobbra szélesedett a napszámosok tábora (15. táblázat). Igen jól jellemzi ezt az akkori statisztikai kérdőív, amely az 5 kat. holdon aluli birtokosokat már nem is választja külön a napszámosoktól. A birtokosoknál négy csoportot különböztet meg: a 100 kat. holdon felüli birtokos, vagy bérlőt;

a kisbirtokos, vagy bérlőt; a kisbirtokos vagy napszámost és a részes földművest (e községekben ilyen nem volt).

A birtokkategóriák alakulása 1900—1910-ig 13. táblázat

megnevezése	100 kat. holdon felüli birtok %	5—100 kat. hold közötti birtok %	5 kat. hold alatti birtok %
	1900		
Kemenesszentmárton	—	81,4	18,6
Mersevát	6,1	90,9	3,0
Vönöck	1,8	69,9	28,3
Összesen:	2,1	76,2	21,7
Celldömölki járás	1,8	75,5	22,7
	1910		
Kemenesszentmárton	—	34,1	65,9
Mersevát	3,7	33,3	63,0
Vönöck	0,7	31,6	67,7
Összesen:	1,3	32,5	66,2
Celldömölki járás	1,5	34,1	64,4
A községek			

Forrás: A magyar korona országainak 1910. évi népszámlálása. Budapest, 1. kötet. 1912. — 2. kötet: 1913. — 3. kötet: 1914.

Az egy tulajdonosra, az egy lakosra, az egy mezőgazdasági lakosra és az egy mezőgazdasági keresőre jutó földterület 1910-ben

14. táblázat

A községek megnevezése	Egy tulajdonosra	Egy lakosra	Egy mezőgazdasági lakosra	Egy mezőgazdasági keresőre
	jutó földterület kat. hold			
Kemenes-szentmárton	16,5	2,3	2,7	6,7
Mersevát	33,8	2,6	3,1	8,1
Vönöck	22,8	2,5	3,2	9,0
Összesen:	24,1	2,5	3,1	8,4
Celldömölki járás	28,5	2,5	3,7	9,9

Forrás: Ua. mint 13. tábla.

Az összes birtok megoszlása birtoknagyságcsoportok szerint 3. ábra

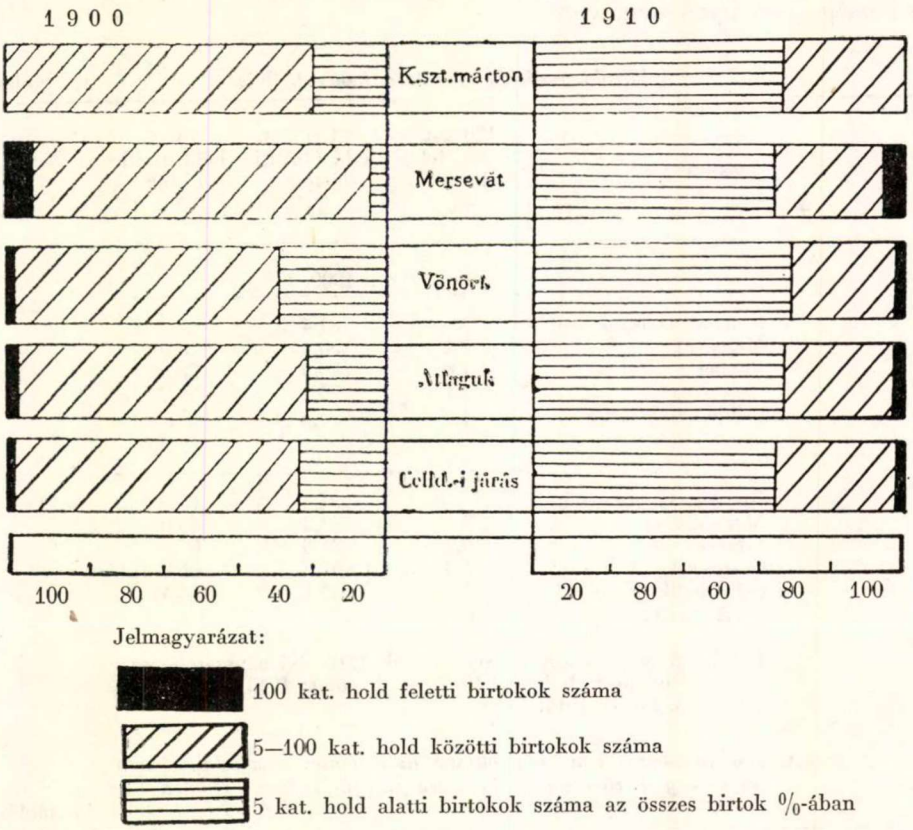

A feudálkapitalista társadalom ellentmondása és igazságtalan birtokmegoszlása mutatkozik meg a századfordulón Vas megye egészén is. A mezőgazdaságból élő családok csupán 48,2%-ának volt földje, a többi nincstelen, földnélküli mezőgazdasági munkás és cseléd. Összehasonlításként közlöm az 1895. évi birtokmegoszlást Vas megye egészére is:

	mezőgazdasági családból %-ban	földterület az össz. földterületből %-ban
agrárproletár	48,0	8,6
kisparaszt	41,8	12,9
gazdagparaszt	8,8	23,1
földbirtokos	1,4	55,4

Forrás: dr. Horváth Ferenc: Vas megye helytörténeti tanulmányok. Szombathely, 1958.

A népességi viszonyok jellemzésére megvizsgáltam, hogy a lakosságnak a mezőgazdaságból mint fő foglalkozásból élő rétege az összes népességből milyen

aránnyal szerepelt, illetve ez az arány miképpen változott. Ezt a viszonyszámot a statisztikai irodalomban használt fogalommal, az agrárhányadossal jelöltem. (16. táblázat).

A birtokos, a cseléd és a mezőgazdasági munkás lakosság aránya a mezőgazdasági lakosságban 1900, 1910 és 1920-ban 15. táblázat

Megnevezés	K. sz. márton %	Mersevát %	Vönöck %	Átlag %
		1920		
birtokos	63,3	24,7	45,7	41,6
mezőgazdasági cseléd	12,1	17,9	12,3	14,1
mezőgazdasági munkás	24,6	57,4	41,9	44,9
		1900		
birtokos	67,9	38,1	54,1	51,0
mezőgazdasági cseléd	11,8	26,1	16,3	17,7
mezőgazdasági munkás	20,3	39,3	29,5	31,3
		1910		
birtokos	73,3	43,6	51,4	53,3
mezőgazdasági cseléd	7,1	26,0	18,1	18,8
mezőgazdasági munkás	19,6	30,4	30,5	28,9

Forrás: A magyar korona országainak 1900, 1910 és 1920 évi népszámlálása. 1—5. kötet. Budapest, 1904—1923.

Az agrárhányados alakulása 1900—1920-ig 16. táblázat

Megnevezés	K. sz. márton	Mersevát	Vönöck	Összesen
		1900		
Összes népesség fő	294	642	1168	2104
mezőgazd. népesség fő	256	557	943	1756
agrárhányados %	87,1	86,8	80,7	83,5
		1910		
Összes népesség fő	313	695	1223	2231
mezőgazd. népesség fő	271	593	979	1843
agrárhányados %	86,6	85,3	80,0	82,6
		1920		
Összes népesség fő	320	678	1326	2324
mezőgazd. népesség fő	280	565	1103	1948
agrárhányados %	87,5	83,3	83,2	83,8

Forrás: 1900, 1910, 1920. évi népszámlálási kötet.

Ebben az időszakban már az agrárhányados visszaesése országosan is és Vas megyei vonatkozásban is közismert, általános folyamat. Ezen a vidéken azonban főleg a vizsgált községekben – az agrárhányados alakulása egészen más képet mutat. 1900-ról 1910-re itt is megindult ez a folyamat, azonban 1920-ra az agrárhányados ismét nőtt. Ennek oka az, hogy bár számottevően szaporodott a mezőgazdaság népessége, de fölöslegét nem tudta átadni más foglalkozási ágaknak, elsősorban az iparnak. A növekvő mezőgazdasági népesség egyedüli megél-

hetési formája továbbra is a mezőgazdaság maradt. A családi birtok tovább differenciálódott és egyre több embernek kellett munkát és megélhetést biztosítani. A kor súlyos gazdasági viszonyait így jellemzi a korabeli gazdaságtörténet: „Az életerős és egészséges falusi gazda, aki egy tányérból eszik az adósságával és így a mai súlyos adóterhek mellett kénytelen küzdeni a mindennapi létéért szedi-veszi sátorfáját és kivándorol Amerikába." (11) A kivándorlási folyamat ebben az időszakban indult meg és egyre nagyobb méretű volt. A hivatalos magyar állami statisztika 1918-ban összefoglalta egy kötetben az 1899–1913-as évek kivándorlási mozgalmának adatait. Ezek az adatok csupán a hivatalosan kivándorlókat tartalmazzák, azonban legalább ilyen mértékű volt azoknak a száma, akik útlevél és pénz nélkül, szökve hagyták el az országot, akiknek arra sem volt pénzük, hogy útlevelet és hajójegyet váltsanak. A 17. táblázat az 1899–1913-ig hivatalosan kivándoroltak számát tünteti fel (29). Az adatok Vas megye egészére vonatkoznak, azonban számadataiból következtethetünk a tárgyalt községekből történő kivándorlás mértékére is. A kivándorlók zöme Amerikába ment, akiknek egyharmada nő és kétharmada férfi. Nagyobb részük 20–30 év közötti, a 40 éven felüliek száma már elenyésző. A lakosságnak tehát éppen a legjava, a fiatalja, a dolgos, erős kéz hagyta itt az országot, akiknek 85%-a mezőgazdasági foglalkozású volt (29).

A hivatalosan kivándoroltak száma 1899—1913-ig Vas megyében 17. táblázat

Évek	Kivándoroltak fő	Évek	Kivándoroltak fő
1899	284	1907	3944
1900	371	1908	736
1901	451	1909	2224
1902	1361	1910	1112
1903	1543	1911	852
1904	1417	1912	1227
1905	4309	1913	1298
1906	3833		
	Összesen: 24 982		

Forrás: Dr. Horváth Ferenc: Vas megye helytörténeti tanulmányok. Szombathely, 1958.

A korabeli leírás a kivándorlás fő okát így foglalja össze: „A falusi parasztcsaládból származó, javaerejében levő ember, aki a tulajdonát képező földbirtok hiányában családjával együtt vagy haszonbérelt földön vagy keze munkája után egyéb módon kénytelen megélni, nekiindult a hosszú útnak annak reményében, hogy néhány ezer koronát szerezvén visszatér elhagyott szülőföldjére és itt berendez magának egy kis parasztgazdaságot. Ezen illúzióban élt a falusi zsellér, a szegény sorsú iparos, a napszámos és mindaz, aki dolgozni akart és munkájának tisztességes bérét kívánta látni" (11).

Ebből a súlyos, nehéz gazdasági helyzetből a belterjesebb gazdálkodási rendszer megvalósításában látják a kivezető utat. Ez azonban tőkét igényelt, de ennek akkumulációs alapját a kisgazdákat sújtó adóterhek teljesen felemésztették. Így már a századforduló éveiben a feudálkapitalista viszonyok gazdasági struktúrájának elemzése alapján úgy fogalmazzák meg a konklúziót Vas megye haladó szellemű gondolkodói, hogy egyben társadalmi-politikai programot is adnak: „A dolgozó keresetét csak kettő adhatja meg: a gyáripar és a földbirtok földarabolása" (11).

A mezőgazdasági lakosság és legfontosabb termelőeszköze, a föld egymáshoz való legáltalánosabb jellemzője az agrárnépsűrűségi viszonyszám. Ez azt mutatja meg, hogy mekkora élet- és munkaterület áll egy mezőgazdasági lakos rendelkezésére. A mezőgazdasági népesség növekedésével ez 1900-ról 1920-ra jelentősen csökkent, mert ugyanakkor a földterület nagysága nem változott. Ez a tendencia e községekre és a járás egészére egyaránt jellemző volt (18. táblázat).

Agrárnépsűrűség 1900, 1910 és 1920-ban 18. táblázat

Megnevezés	K. sz. márton	Mersevát	Vönöck	Összesen
		1900		
Mezőgazdasági népesség fő	256	557	943	1756
1. kat holdra fő	0,35	0,31	0,30	0,31
		1910		
Mezőgazdasági népesség fő	271	593	979	1843
1 kat. holdra fő	0,36	0,32	0,32	0,33
		1920		
Mezőgazdasági népesség fő	280	565	1103	1948
1 kat. holdra fő	0,37	0,31	0,36	0,35

Forrás: 1900, 1910 és 1920. évi népszámlálás.

Az agrárnépességi viszonyok értékeléséhez még hozzátartozik a keresők és eltartottak egymáshoz való arányának változása is. A keresők és eltartottak viszonyát is 1900–1910. és 1920-as évekre vizsgáltam az össznépességre és a mezőgazdasági népességre (19. táblázat).

A táblázatok adatai szerint mind az össznépességben, mind a mezőgazdasági népességben az egy keresőre jutó eltartottak száma 1920-ig igen jelentősen és fokozatosan csökkent. Azonban, mint erre a statisztikai irodalom is rámutat, a mezőgazdaságban, de e községekben főként nagy a családi gazdaságok száma, így a keresők és eltartottak elhatárolása meglehetősen nehéz, mert a nők, a kiskorúak, és az öregek is végeznek saját gazdaságukban, illetve a családi birtokon termelőmunkát. Fenntartással kell fogadni a keresők és eltartottak arányát azért is, mert ezek kimutatása szinte minden népességstatisztikai felmérés alkalmával más-más szempontok szerint történt.

Ahogy megváltozott Kemenesalja természetes arca, úgy változott meg a la-

kosság arculata is. Az itt élő ember a XX. század elején már nem az volt, mint 50 évvel azelőtt. Lassan-lassan elmúlt a vidék ősi viselete, a zsinóros, vállra vetett vitézkötéses dolmány, a búzavirág, égszínkék és meggypiros pitykésmellény, a darutollas kis, pörge kalap, a Kossuth-szakáll, de majdnem teljesen eltűnt a pásztornép is színes, tarka, cifra ősi külsejével, melynek hírmondója már csak Vönöckön maradt (27).

Keresők és eltartottak aránya az össznépességben 19. táblázat

A községek megnevezése	1900			1910			1920		
	Kereső	Eltartott	Egy keresőre jutó eltartott	Kereső	Eltartott	Egy keresőre jutó eltartott	Kereső	Eltartott	Egy keresőre jutó eltartott
K. sz. márton	104	190	1,83	118	195	1,65	150	170	1,13
Mersevát	225	417	1,85	266	429	1,62	302	376	1,25
Vönöck	430	738	1,72	437	786	1,80	587	739	1,26
Összesen	759	1345	1,77	821	1410	1,72	1039	1285	1,24
				a mezőgazdasági népességben					
K. sz. márton	83	173	2,08	104	167	1,61	133	147	1,11
Mersevát	193	364	1,89	226	367	1,62	248	317	1,28
Vönöck	341	602	1,77	346	633	1,83	488	615	1,26
Összesen	617	1139	1,85	676	1167	1,73	869	1079	1,24

Forrás: 1900., 1910., 1920. évi népszámlálás

Aztán jött az első világháború, amely újabb szenvedéseket hozott. A Gazdasági Egyesület „Egyesületi Értesítő" című, korabeli Vas megyei mezőgazdasági lap arról ad számot, hogy 1915-ben e vidéken is zár alá helyezték a gazdák búza-, rozs-, kukorica- és zabtermését. Bevezették a cséplések szigorú ellenőrzését és a termelők elszámoltatását. A hadsereg részére rendszeresen rekvirálták a szálastakarmányt és az alomszalmát. 1917-ben már előírták a szarvasmarha beszolgáltatását is. A hadba vonult, legmunkaképesebb férfikorosztály helyett asszonyok és gyerekek végezték a mezőgazdasági munkát. A háború alatt és a háborút követő nyomor olyan fokú volt, hogy 1919-ben a parasztság is megmozdult a földért, jogaiért.

A Tanácsköztársaság mozgalmas időszaka Kemenesszentmártonban kevésbé éreztette hatását. Itt nagybirtok nem volt, a község lakossága ebben az időben is élte dolgos hétköznapjait. Lényeges változások Merseváton sem következtek be. A direktórium ugyan megalakult, de Vidos Dániel – a merseváti birtokos – saját érdekének megfelelően irányította azt. Vönöckön már a Tanácsköztársaság első napjaiban megalakult a direktórium, a községben levő uradalomban pedig a munkástanács. Az új rendnek itt sok híve lett, főleg a szegényparasztság és a kisiparosok körében. A határ gyengébb részében – a cseren – földet is osztottak. „Proletárföld"-nek hívták, mely nevét a mai napig is megőrizte.

A Tanácsköztársaság alatti tevékenységet itt is megtorlás követte, a községből 10 embert vittek el.

A Parndorfi vasútvonal kiépítésével a közlekedési és a piaci viszonyok igen jelentősen megjavultak. Ez nagymértékben sürgette a mezőgazdasági termelés belterjesebbé válását és a szántóföldi termelés további térhódítását, másrészt bizonyos fokú munkaerőelvonást eredményezett.

A belterjességre való törekvést, a mezőgazdasági termelés belterjes irányú fejlődését a „dühöngő pénztelenség mellett a hitelmegvonás és a szertelen adózás" akadályozta. Az 1929-ben kezdődő és az 1932-ben tetőző mezőgazdasági válság következtében a mezőgazdasági termékek ára a felére esett vissza. A mezőgazdasági termékek árzuhanása mellett a lakosságot igen súlyosan érintette az ipari termékek árának jelentős emelkedése. A Vas megyei Gazdasági Értesítő összehasonlította néhány használati cikk 1930–34. évi árát az 1911. évivel:

	1911	1930–34
	pengőben	
100 kg kockacukor	97	126
100 kg faggyúgyertya	60	112
100 kg élesztő	150	208
100 kg szappan	81	108
100 kg lámpaolaj	116	150
100 csomag gyufa	122	502

A cikk megállapítása szerint ezek összehasonlítása alapján lehet igazán megítélni a falu szörnyű nyomorát és lehetetlen helyzetét.

A gazdasági válság következtében a búza ára a felére esett vissza. A gondok átmeneti enyhítésére bevezették a bolettarendszert, így a 9 pengős búzaértékre a gazda még 3 pengős bolettaértéket kapott. Mintegy tíz évig tartó mezőgazdasági válság után az 1934–35-ös évek némi javulást hoztak. Egy Vas megyei alispáni jelentés megállapítja, hogy a fő jövedelmi forrást képező gabonaárak 1934-ben már kétszeresen meghaladják az előző évit, és a hízott szarvasmarha-értékesítés is megindult Ausztriába és Olaszországba.

Gazdálkodási viszonyok

A gazdálkodási viszonyok javulása a mezőgazdasági termelés belterjesebbé válását, a szántóföldi termelés fokozottabb térhódítását eredményezte. Az ugartartás teljesen kiszorult és a most már általánossá vált vetésváltás rendszerében további növények kaptak helyet.

A mezőgazdasági termelés irányának és nagyságának a változása elsősorban a művelési ágak alakulásán mérhető le.

A községek területének művelési ágak szerinti megoszlása 1935-ben

20. táblázat

A községek összes területéből %	K. sz. márton	Mersevát	Vönöck	Összesen	Járás
szántó	76,7	74,0	76,3	75,6	68,7
rét	13,8	15,5	3,3	8,7	8,2
legelő	3,6	5,6	6,2	5,7	6,8
kert	0,4	1,3	2,3	1,7	1,0
szőlő	—	0,2	0,8	0,5	0,5
erdő	0,5	0,1	6,7	3,7	10,6
fanet	5,0	3,3	4,4	4,1	4,2

Forrás: A Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 99. kötet.

A művelési ágak közül az elmúlt negyven évben a legnagyobb változást a szántóterület növekedése jelentette, mely növekedés forrása a legelőterület volt. 1895-ben a szántóterület aránya az összterületből – a három község átlagában 65,1% volt, ami 1935-re 75,6%-ra emelkedett. A növekedés különösen Vönöck községben szembetűnő, ahol a szántóterület aránya 1895-ben Kemenesszentmártonhoz és Merseváthoz viszonyítva még nagyon alacsony volt. A legelőterületek nagyfokú csökkenése (23,4%-ról 5,7%-ra) az állattenyésztés belterjesebbé válásával van összefüggésben, amikor a külterjes tartást egyre nagyobb arányban az istállózott tartás váltotta fel. A takarmányok zömét már a szántóföldön termesztették, a téli szálastakarmány (széna) biztosítására pedig növelték a rétek területét. A rétek részaránya az összterületből 8,7%-ot foglal el az 1895-ös 6,9%-kal szemben. A kert részaránya az elmúlt negyven év alatt közel háromszorosára, 0,6%-ról 1,7%-ra nőtt.

A századeleji nagy erdőirtás eredményeképpen olyan területeket is mezőgazdasági művelésbe fogtak, amelyek mezőgazdasági termelésre, vagy legeltetésre nem, vagy kevésbé alkalmasak. Ezen területek egy részének újratelepítése következtében az erdőterület 0,3%-ról 3,7%-ra emelkedett. A növekedés különösen a rosszabb talajadottságú Vönöckön volt igen nagy (0,5%-ról 6,7%).

A földadó alá nem eső terméketlen, vagy művelésből kivont terület 3,1%-ról 4,1%-ra emelkedett, ami összhangban van a gazdálkodás belterjessé válásával együttjáró épületek, építmények, utak növekvő területigényével.

A művelési ágakban bekövetkezett változások hasonló irányúak voltak a celldömölki járás egészén is, bár az egyes művelési ágak összterülethez viszonyított arányaiban esetenként jelentős eltérések vannak. Leglényegesebb a szántóterület jóval kisebb és az erdőterület jóval nagyobb részaránya. Ez abból adódik, hogy a tárgyalt községek talajviszonyai lényegesen jobbak, mint a celldömölki járás egésze, így itt a fejlettebb mezőgazdasági termelés korábban tudott kifejlődni, mint a járás más területein.

A nyomásos gazdálkodás és az ugarolás kiszorulása folytán a vetésszerkezet

igen számottevően változott. Míg a XIX. század végén az összes szántóterület 85%-án még gabonaneműeket termesztettek, addig 1935–42. évek átlagában az összes gabonaterület már csupán 54,1%-a a szántónak. A gabonaterület nagymértékű csökkenése a gazdálkodási viszonyokban bekövetkezett változásokra is utal, ami a termesztett növények összetételében is tükröződik. A vetésszerkezetet az 1935–42. évek átlagában a 21. táblázaton mutatom be.

A községek vetésszerkezetének vizsgálata azt mutatja, hogy az egyoldalú gabonatermesztés csökkent és jelentős mértékben megnövekedett a kapásnövények, elsősorban a kukorica és a burgonya vetésterülete.

A főbb növények területének %-a a szántóterületből 1935—1942. évek átlagában

21. táblázat

Megnevezés	K. sz. márton	Mersevát	Vönöck	Összesen	Celldömölki járás
őszi búza	26,6	19,0	19,5	20,3	20,6
rozs	16,2	16,4	23,5	20,2	19,0
őszi árpa	0,2	0,4	0,2	0,3	0,5
tavaszi árpa	9,4	10,3	6,1	7,9	9,5
zab	5,9	5,9	5,0	5,4	3,4
gab. nem. össz.	58,3	52,0	54,3	54,1	53,0
kukorica	8,2	8,8	8,3	8,5	9,1
burgonya	4,4	6,3	7,5	6,7	7,3
cukorrépa	0,2	0,8	0,9	0,8	1,0
tak. répa	4,0	5,5	2,4	3,6	2,9
kapások össz.	16,8	21,4	19,1	19,6	20,3
lucerna	4,2	3,5	3,6	3,7	2,5
vöröshere	5,8	5,3	4,9	5,2	5,5
bíbor	1,9	2,9	4,2	3,5	4,1
pill. össz.	11,9	11,7	12,7	12,4	12,1
egyéb	12,7	14,9	13,9	13,9	14,6

Forrás: Keszthelyi Agrártudományi Egyetem Mosonmagyaróvári Kara Termelésfejlesztési Osztály anyaga.

Másrészt a gabonaneműeken belül is erős eltolódás jelentkezett a takarmánygabona-területek javára, ami az állattenyésztés fejlődésének, az istállózott tartás előnyomulásának volt az eredménye. Ebből a szempontból van rendkívül nagy jelentősége a pillangós takarmánynövények elterjedésének is. Amíg a század eleji statisztikában a lucernával és vörösherével még alig találkozunk, 1935–42. évek átlagában már a vetésterület 12–13%-án pillangósnövényeket termesztettek.

Az egyéb szálastakarmányok közül legelterjedtebb a csalamádé és a zabosbükköny, de találkozunk a baltacin és nyulszapuka termesztésével is.

A vetésterület megoszlását és a vetésszerkezetet a három községre együttesen és községenként a 4. és az 5. ábrán mutatom be.

A tárgyalt községekre vonatkozó termésátlagadatokat erre az időre nem találtam, a községsoros részadatok nem maradtak fenn, így a celldömölki járás termésátlagait közlöm, amelyek általában 1–1,5 q-val alacsonyabbak, mint Kemenesszentmárton, Mersevát és Vönöck együttes termésátlagai. A celldömölki

járás főbb növényeinek termésátlagait 1930–1933-ig és 1936–1942-ig a 22. táblázat tartalmazza.

Főbb növények termésátlag-alakulása a celldömölki járásban és Vas megyében (q/kat. h.) 22. táblázat

Évek	búza	rozs	őszi búza	tav. búza	zab	kukorica	burgonya	cukorrépa
1930—33	7,6	6,0	7,6	7,4	6,7	9,4	36,8	109,0
1936—42	8,1	5,9	8,2	7,5	7,4	9,5	38,2	110,4
Vas megye	7,8	6,3	8,8		7,6	9,9	39,5	109,0

4. ábra

A vetésterület megoszlása 1895 és 1935—42 évek átlagában (Kemenesszentmárton, Mersevát, Vönöck együtt)

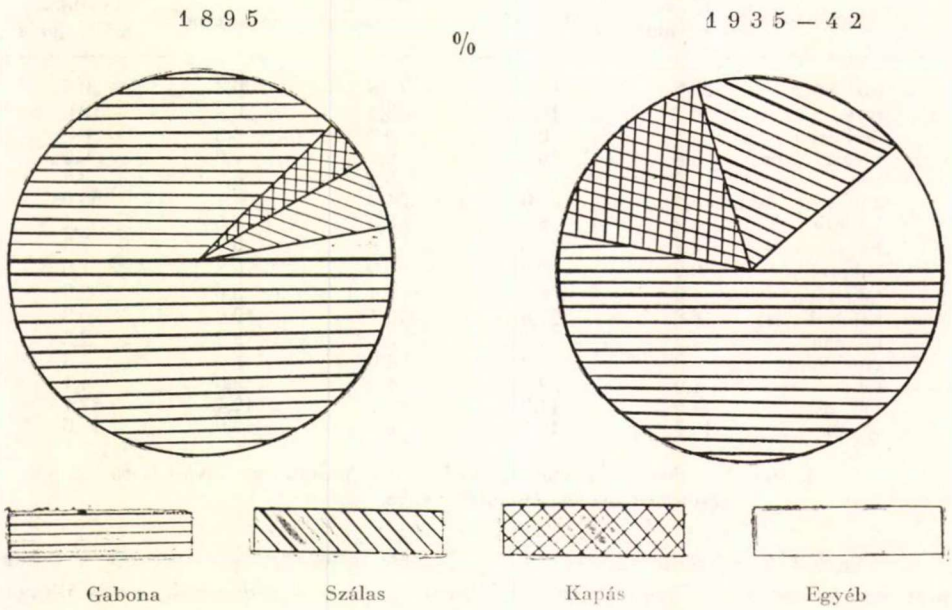

Az átlagtermések az előző időszakhoz viszonyítva emelkedtek, ami elsősorban a gazdálkodás belterjesebbé válásának az eredménye.

A gyümölcstermesztés 1895-től 1935-ig még gyorsabban fejlődött, mint az előző időszakban. Míg a járás és a megye egészén az elmúlt 40 év alatt a gyümölcsfák száma megkétszereződött, e községekben háromszorosára növekedett. A gyümölcsfák száma nemcsak abszolút módon nőtt, hanem hasonlóan háromszorosára nőtt a gyümölcsfasűrűség is, amit az egy főre és az egy kat. holdra vetített gyümölcsfák számával fejeztem ki. Jelentősen változott a gyümölcsfaállomány összetétele is. A szilva aránya az elmúlt 40 év alatt duplájára emelkedett, így az összgyümölcsfák számának közel a felét teszi ki, míg minden gyümölcsfaj százalékaránya csökkent (23. táblázat).

5. ábra

A vetésszerkezet megoszlása 1935—42 évek átlagában

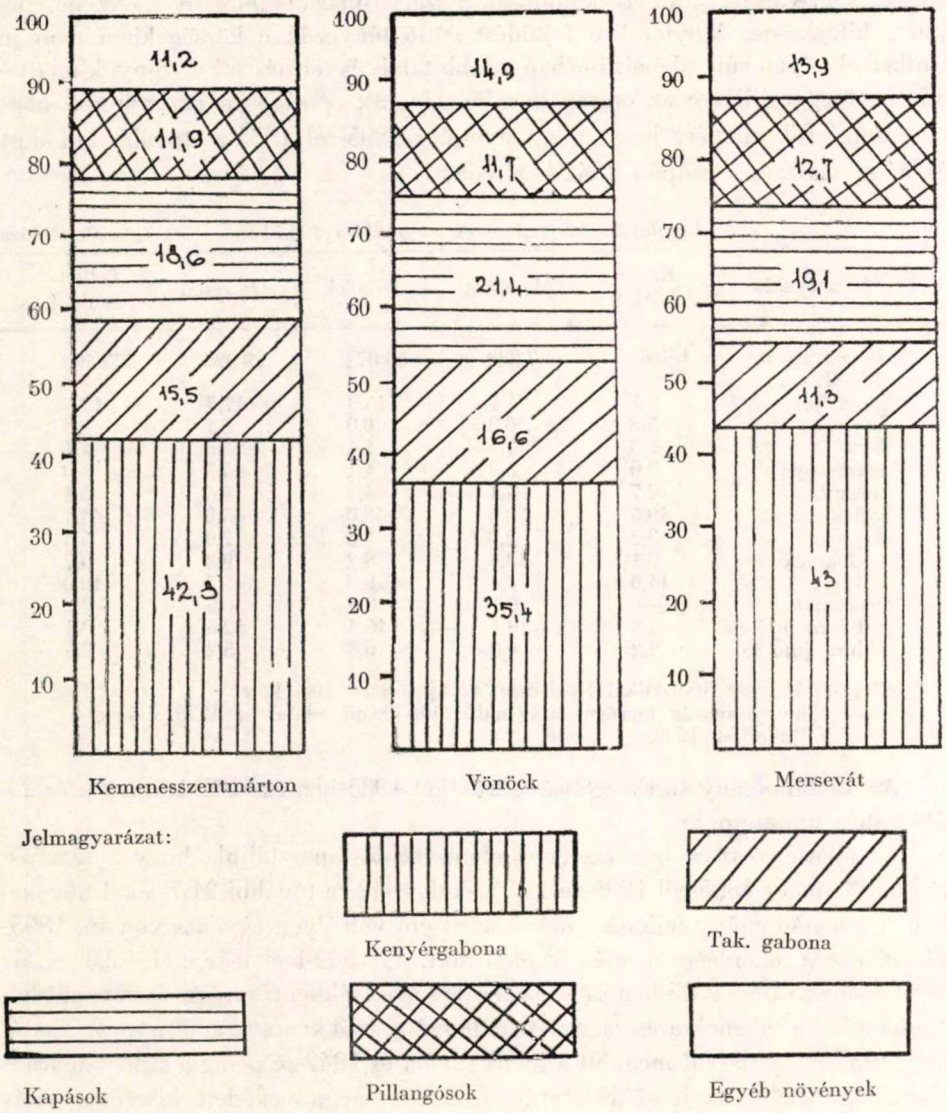

A statisztikai adatok szerint országos viszonylatban és Vas megye egészén is 1935-re az állatállomány általános csökkenését tapasztaljuk. Ennek fő oka az, hogy az 1895-ös statisztikai felmérés november hónapban volt, amikor általában éves viszonylatban a szarvasmarha- és a sertésállomány is a legmagasabb számot mutatja. Az 1935-ös felmérés viszont februárban volt, amikor a hízósertéseket általában már levágják és az átteleltetett szarvasmarha-állomány is a legalacsonyabb szintet mutatja az év többi, különösen az őszi létszámhoz viszonyítva. A

másik ok a közben lejátszódó első világháború. Negatív hatású volt a nagy mezőgazdasági válság is, amely különösen a szarvasmarha-állomány csökkenésében jutott kifejezésre. Mindezek a fejlődést gátló tényezők e községekben nem jelentkeztek olyan súllyal – elsősorban a jobb talaj- és természeti viszonyok miatt –, mint a megye, illetve az ország más részein. Az országosan érvényesülő nagy visszahúzóerők ellenére itt az állattenyésztés 1895-ről 1935-re tovább fejlődött, és némi visszaesés csupán 1942-ben volt.

A gyümölcsfák száma és megoszlása 1935-ben 23. táblázat

Megnevezés	K. sz. márton	Mersevát	Vönöck	Összesen	Celldömölki j.
Összes fa db	1,626	7 328	20 072	29 026	352 400
Ebből:					
alma %	8,4	24,7	15,9	17,7	12,4
körte	5,8	6,3	9,0	8,1	8,4
birs	2,3	1,7	1,4	1,5	1,4
cseresznye	3,0	5,2	4,1	4,3	5,0
meggy	7,7	4,1	4,2	4,4	5,1
szilva	49,5	33,5	46,0	43,0	44,1
kajszi	3,2	2,9	1,6	2,0	3,5
őszibarack	6,1	13,1	8,2	9,3	9,7
dió	14,0	8,4	9,0	9,2	10,0
gesztenye	—	0,1	0,6	0,5	0,2
1 lak-ra jutó fa	5,8	10,1	15,3	12,5	8,1
1kh-ra jutó fa	2,2	4,0	6,6	5,2	3,5

Forrás: Magyar Statisztikai Közlemények új sorozat 100. kötet Magyarország mezőgazdaságának főbb üzemi adatai az 1935. évben. Budapest, 1938.

Az állatállomány szerkezetét és sűrűségét 1935-ben és 1942-ben a 24. és 25. táblázaton mutatom be.

Az állattenyésztés szerkezetének elemzéséből tapasztaljuk, hogy a szarvasmarha-állomány 1895-ről 1935-re 11,7%-kal, 1942-re további 21,7%-kal növekedett. A tehénállomány fejlődése már korántsem volt ilyen egyenes vonalú. 1895-ről 1935-re a tehénlétszám még 3%-kal nőtt, de 1942-ben már csak 82,3%-a az 1895. évinek. Már 1935-ben is – számottevően csökkent az össz-szarvasmarha-állományból a tehenek aránya. A tehénállomány csökkenése azzal magyarázható, hogy 1935-re rendkívül megnőtt a lovak száma és 1942-re pedig a szarvasmarha-állományon belül az igásökrök aránya. Így a megnövekedett igaerőkapacitás mind kevésbé igényelte a tehenek járomozását. A csökkent létszámú tehénállományt jelentős részben most már tejtermelésre, tenyész- és hízóalapanyag előállítására használták.

A sertésállomány 1935-re több mint a duplájára emelkedett. Az emelkedés különösen Vönöck községben volt igen nagy, több mint 300%-os. E községekben soha ilyen méretű sertéstartás még nem volt. Ezt a szintet már 1942-ben sem tudták megtartani, mert az állomány már csupán 65,6%-a az 1935. évinek. Számottevően csökkent a kocaállomány is, az 1942. évi állomány csupán 57,4%-a

Állatállomány 1935—1942-ben 24. táblázat

Megnevezés	K. sz. márton	Mersevát	Vönöck	Összesen
		1935		
szarvasmarha db	239	389	628	1256
ebből: tehén db	101	216	300	617
tehén %	42,5	55,2	47,8	49,1
számosállat	191,2	311,2	502,4	1004,8
sertés db	151	362	2272	2785
ebből: koca db	15	81	263	359
koca %	9,9	22,4	11,6	12,9
számosállat	17,2	41,3	529,0	317,5
ló db	46	63	136	245
számosállat	36,8	50,4	108,8	196,0
juh db	1	—	997	998
számosállat	0,1	—	70,8	70,9
számosállat össz.	245,3	402,9	941,0	1589,2
		1942		
szarvasmarha db	301	495	703	1499
ebből: tehén db	101	191	201	493
tehén %	33,6	38,6	28,6	32,9
számosállat	240,8	396,0	562,4	1199,2
sertés db	239	524	1065	1828
ebből: koca db	23	49	134	206
koca %	9,6	9,4	12,6	11,3
számosállat	27,2	59,7	121,4	208,4
ló db	37	64	84	185
számosállat	29,6	51,2	67,2	148
juh db	—	9	253	262
számosállat	—	0,6	18	18,6
számosállat össz.	297,6	507,5	769,1	1574,2

Forrás: Keszthelyi Agrártudományi Egyetem Mosonmagyaróvári Kara Termelésfejlesztési Osztály anyaga

100 kat. hold szántóra jutó állatsűrűség 1935—1942-ben 25. táblázat

Megnevezés	K. sz. márton	Mersevát	Vönöck	Összesen	Celldömölki j.
			1935		
szarvasmarha db	41,7	28,8	27,0	29,6	29,0
tehén db	17,6	16,0	12,9	14,5	13,2
sertés db	26,4	26,8	97,8	65,6	44,8
ló db	8,0	4,7	5,9	5,8	5,1
juh db	0,2	—	42,9	23,5	10,3
számosállat	42,8	29,8	40,5	37,4	33,2
			1942		
szarvasmarha db	52,6	36,0	30,5	35,2	28,3
tehén db	17,7	13,9	8,7	11,6	11,4
sertés db	41,8	38,1	46,2	43,0	37,4
ló db	6,5	4,7	3,6	4,3	4,3
juh db	—	0,7	11,0	6,2	6,4
számosállat	52,0	36,9	33,3	37,0	30,8

Forrás: Keszthelyi Agrártudományi Egyetem Mosonmagyaróvári Kara Termelésfejlesztési Osztály anyaga.

az 1935. évinek. A nagyfokú csökkenés a legelőterületek csökkenésével kapcsolatos. Ezen a vidéken ugyanis igen elterjedt volt a sertések legeltetése. Különösen Vönöck községben korábban igen nagy kiterjedésű sertéslegelők voltak (ezek feltörése és a szántóföldi termesztésbe való bevonása igen gyors ütemű volt) – amint erre a korabeli megállapítások is utalnak –, a gabonatarlókat, a folyómenti és a völgyekben levő mélyebb fekvésű, vizenyősebb legelőket, valamint az erdőket igen nagyszámú konda járta.

A juhállomány nagymértékű csökkenése tovább tartott. Kemenesszentmártonban és Merseváton egyáltalán nincs juh. Vönöckön 1935-re ugyan kismértékben nőtt a juhok száma, de 1942-ben már csupán 26,3%-a az 1935. évinek. Csökkenésük a legelőterületek feltörésével kapcsolatos.

Az állattenyésztés belterjesebbé válásával jelentősen javult a talajerőgazdálkodás. Míg korábban 7–10 évenként került ugyanarra a területre istállótrágya, 1935-ben a 4–5 évenkénti istállótrágyázás már e községekben általánossá vált. Kemenesszentmártonban 1935-ben a szántóterület 23,2%-át, Merseváton 24,3%-át, Vönöckön 23,9%-át istállótrágyázták. Terjedt a műtrágyázás is, Kemenesszentmártonban 1935-ben 82 kat. holdat, Merseváton 2 kat. holdat, Vönöckön 199 kat. holdat műtrágyáztak meg.

Az istállózott állattartás következtében jelentősen megnőtt a trágyatermelés, bár még 1935-ben is az állatállomány igen jelentős hányadát napközben a legelőn tartották. Ebben a vonatkozásban az egyes községek között igen nagy különbségek vannak. Míg Kemenesszentmártonban az összes szarvasmarha-állományból 23,8% a legeltetett állatok száma, Merseváton 92,8% és Vönöckön 94,0% legel az összes szarvasmarha-állományból. A trágyatermelés növekedésének fontos tényezője viszont, hogy 1935-ben az összes számosállatnak 4,5%-a, 1942-ben már csak 1,2%-a a juh számosállat, tehát az állomány zöme egyben trágyatermelő is. Az összes számosállat %-os megoszlását 1895. és 1942-ben a 6. ábra mutatja.

A mezőgazdaság mechanizálása az elmúlt 40 év alatt rendkívül gyorsan haladt előre. Legszembetűnőbb volt a fejlődés a mezőgazdasági munkagépek – elsősorban a borona, a henger és a vetőgép – sűrűségében, amely az 1895. évihez viszonyítva mintegy hatszorosára emelkedett. De igen nagy volt a fejlődés az arató és más terménybetakarító, valamint a motoros gépek alkalmazásában is, amelyek a múlt század végén még újdonságszámba mentek. Többszörösére emelkedett a cséplő- és egyéb más gépek száma. Gyors ütemben terjedtek el az állati és emberi erőre berendezett takarmányelőkészítő gépek (daráló, répa- és szecskavágó). Az elmúlt időszakban a gépek nemcsak számszerűen emelkedtek, hanem közben a technika is fejlődött és 1935-ben a legtöbb gép már újabb típusú, jobb konstrukciójú, nagyobb teljesítményű volt, mint 1895-ben. A szórva-vető gépek pl. majdnem teljesen kiszorultak, de nagyon lecsökkent a fagerendelyes ekék száma is, amit a vaseke váltott fel. A teljesítmény különösen a cséplőgépeknél nőtt meg, mert az újabb típusokat már gépi meghajtásúra készítették.

A számosállatok megoszlása állatfajonként 1895-ben és 1942-ben 6. ábra

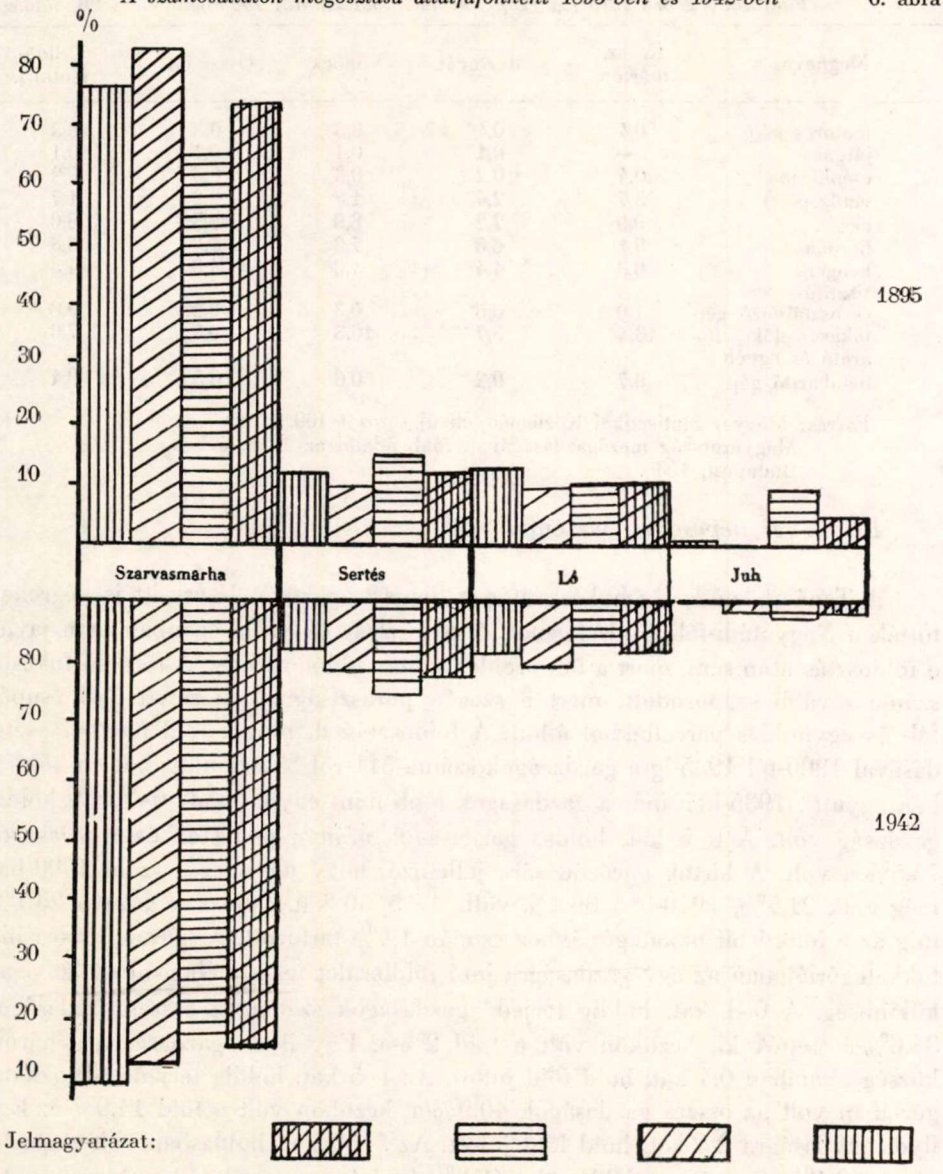

A gépsűrűség számszerű növekedése mellett tehát még az említett jelenségeket is figyelembe kell venni. A fontosabb gépek sűrűségét 1935-ben a 26. táblázaton mutatom be.

A táblázat adataiból kitűnik, hogy a legjobban gépesített község Kemenesszentmárton volt. Gépesítésének szintje jelentősen meghaladja a járási szintet, míg Mersevát és Vönöck gépesítési szintje megközelítően a járásival egyezik meg.

Fontosabb gépek sűrűsége (gép/100 kat. hold szántó) 1935-ben 26. táblázat

Megnevezés	K. sz. márton	Mersevát	Vönöck	Összesen	Celldömölki j.
motoros gép	0,4	0,4	0,3	0,3	0,3
járgány	—	0,1	0,1	0,1	0,1
cséplőgép	0,4	0,2	0,3	0,3	0,2
vetőgép	3,7	2,4	1,8	2,2	1,7
eke	9,9	7,2	8,9	8,5	8,0
borona	9,1	6,3	7,3	7,2	6,8
henger	6,3	4,4	4,3	4,6	4,3
tisztító- és osztályozó gép	1,0	0,6	0,3	0,5	0,8
takarm. előkészítő	13,4	5,7	10,3	9,3	7,6
arató és egyéb betakarító gép	0,7	0,2	0,6	0,5	0,4

Forrás: Magyar Statisztikai Közlemények új sorozat 100. kötet Magyarország mezőgazdaságának főbb adatai az 1935. évben. Budapest, 1938.

Birtok- és népesedési viszonyok

A Tanácsköztársaság bukása után a parasztság követelésére itt is végrehajtották a Nagyatádi-féle földreformot. A parasztság helyzete azonban nem javult a földosztás után sem, mert a földprobléma nem oldódott meg. A törpebirtokosok száma tovább szaporodott, mert a szegényparasztságnak kiosztott föld csupán fél- és egyholdas parcellákból állott. A földosztással, meg a föld további osztódásával 1900-tól 1935-ig a gazdaságok száma 511-ről 832-re nőtt (három községben együtt). 1935-ben már a gazdaságok több mint egyharmada 0–1 kat. holdas gazdaság volt. A 0–5 kat. holdas gazdaságok aránya pedig az összgazdaságok 75,5%-a volt. A birtok aprózódására jellemző, hogy ugyanez a szám 1900-ban még csak 21,7%, 1910-ben 66,2% volt. Az 5–50 kat. holdasok aránya 23,1%, míg az e fölötti birtokkategóriákhoz csupán 1,4% tartozott. A három község birtokkategóriájában az egy gazdaságra jutó földterület tekintetében nincs lényeges különbség. A 0–1 kat. holdig terjedő gazdaságok száma az összes gazdaságok 34,6%-át tették ki, kezükön volt a föld 2%-a. Egy ilyen gazdaságra a három község általában 0,4 kat. hold föld jutott. Az 1–5 kat. holdig terjedő birtokkategóriában volt az összes gazdaságok 40,9%-a, kezükön volt a föld 14,9%-a. Egy ilyen gazdaságra 2,5 kat. hold föld jutott. Az 5–50 kat. holdasban volt a gazdaságok 23,1%-a, az összes földterület 46,2%-ával és egy gazdaságra ebben a kategóriában is csupán 13,5 kat. hold föld jutott. Az 50 kat. hold fölötti birtokkategóriában a gazdaságoknak csupán 1,4%-a volt, a kezükön volt a földterület 36,9 %-a.

E számokban községenként számottevő eltérések vannak (28. táblázat). Nyilván a helyzet ott rosszabb, ahol a lakosság nagyobb hányadának kell bérmunkával keresni a kenyerét, vagy annak nagy részét, mint ahol ezek aránya kisebb.

A fenti számadatokból nem nehéz megítélni a parasztság súlyos helyzetét. A birtok osztódása folytán egyre szaporodott a 0–5 kat. holdasok tábora és egyre zsugorodott az e kategóriában levő birtokok földterülete. A polarizálódás hatására egyre többen süllyedtek le a szegényparasztság soraiba vagy mentek egészen tönkre. A „Kemenesalja" című lap így írt 1932-ben: „Nyomorral vagy legalább is adóssággal küzd legnagyobb hányaduk. Nem gondolhatnak a gazdaság fejlesztésére, ellenkezőleg, a leépítést kell folytatniok. És miért? Miért van az, hogy a jómódú gazdák nem tudják az adót megfizetni... Elsősorban azért, mert nem tudják terményeiket elhelyezni, a jószágot nem tudják megfelelően értékesíteni... A búzának napjainkban katasztrófálisan alacsony az ára". (7). Az agrárproletársorba való süllyedést, a gazdaság leépítését és elaprózódását, hogy elkerüljék, terjedni kezdett az egyke, Magyarország „legszörnyűbb népbetegsége" (29). E lap 1935. október 20-i számában olvashatjuk: „Az egyke veszedelme ellen – amely teljesen elharapódzott – minden téren fel kell venni a küzdelmet, mert az egyke nemzeti veszedelemmé kezd válni" (18). Az 1929–33-as nagy világgazdasági válság e községek parasztságát sem kímélte. A gabona ára, amiből a parasztság pénzbevételhez jutott még tovább zuhant, ugyanakkor a kenyér ára felemelkedett. Az árzuhanás miatt súlyos helyzetbe került parasztok kölcsönök felvételével igyekeztek magukon segíteni, ami fokozatos eladósodásukhoz vezetett. A portákon egyre gyakrabban jelent meg a végrehajtó, a sajtóban pedig az árverésekről szóló hirdetés. A „Kemenesalja" 1933-ban így ír: „A mezőgazdaság vásárlóképessége a „békebeli" 100%-hoz képest ma 67%. Minél kisebb a birtok, annál jobban el van adósodva". (2). A helyzet 1935-ben sem javult, amit a hivatalos sajtó sem titkolt. „A falvak őserőtől duzzadó romlatlan magyarja rongyos ruhában, mérhetetlen nélkülözések közepette, maradék erejének végső megfeszítésével harcol a rögért. Az ifjúság munka, és az ezzel járó kereset lehetőségétől megfosztva, cél nélkül lődörög az utcán, keserű lélekkel töpreng sorsa fölött" (18). E községek parasztsága ebben a korban éppen hogy csak él. Annyija van, hogy nem kell éhen halnia, de fejlődni képtelen.

Az 1939. évet követő háborús évek további nyomort, kifosztottságot hoztak. Megindultak a rekvirálások, rendeletet hoztak a beszolgáltatási kötelezettségekről, hiszen a felduzzadt számú katonaságot és az átvonuló német csapatokat élelmezni kellett. A háborús évek anyagi terhei súlyosan nehezedtek a parasztság vállára, amit csak fokozott a termelésből kieső, fronton harcoló fiatal erő véráldozata.

Az 1935. év birtokviszonyait községenként részletesen a 27., a 28. és a 29. táblázat tartalmazza.

Az egy lakosra és mezőgazdasági lakosra jutó terület tekintetében lényeges különbség az előző időszakhoz viszonyítva nincsen. A mezőgazdasági keresők száma azonban nőtt, emiatt az egy keresőre jutó földterület az 1900. évihez viszonyítva csökkent (30. táblázat).

A birtokkategóriák száma és aránya 1935-ben 27. táblázat

Megnevezés	K. sz. márton		Mersevát		Vönöck		Összesen		Celldömölki j.	
	össz.	az össz. %-ában	össz.	az össz. %-ában	össz.	az össz. %-ában	össz.	az össz. %-ában	össz.	az össz. %-ában
gazdaságok száma	141		279		412		832		11 680	
0—1 kat. holdig	47	33,3	119	42,7	122	29,6	288	34,6	4 024	34,5
1—5 „	56	39,7	95	34,0	189	45,9	340	40,9	4 352	37,3
5—50 „	37	26,2	60	21,5	95	23,1	192	23,1	3 076	26,3
50—100 „	—	—	2	0,7	4	1,0	6	0,7	119	1,0
100—500 „	1	0,8	3	1,1	1	0,2	5	0,6	87	0,7
500—1000 „	—	—	—	—	1	0,2	1	0,1	10	0,1
1000 felett	—		—		—		—		12	0,1

Forrás: Magyar Statisztikai Közlemények új sorozat 99. kötet.
Magyarország Földbirtokviszonyai az 1935. évben.

A birtokkategóriákhoz tartozó földterület és aránya 1935-ben 28. táblázat

Megnevezés	K. sz. márton		Mersevát		Vönöck		Összesen		Cd-i járás	
	k. hold	%	k. hold	%	k. hold	%	k. hold	%	k. hold	%
Az összes gazd-ok területe k. hold	747	100	1825		3044		5615		101207	
0—1 kat. holdig	25	3,3	43	2,3	46	1,5	113	2,0	1679	1,6
1—5 „	134	17,9	250	13,7	455	14,9	839	14,9	10742	10,6
5—50 „	483	64,7	790	43,3	1319	43,3	2592	46,2	39630	39,2
50—100	—	—	153	8,4	279	9,2	432	7,7	8195	8,1
100—500 „	105	14,1	589	32,3	274	9,0	968	17,2	17508	17,3
500—1000 „	—	—	—	—	671	22,1	671	12,0	7504	7,4
1000 felett „	—	—	—	—	—	—	—	—	15949	15,8

A birtokkategóriák egy gazdaságra jutó területe 1935-ben 29. táblázat

Megnevezés	K. sz. márton	Mersevát	Vönöck	Összesen
Egy gazd-ra átlag kh.	5,3	6,5	7,4	6,7
0—1 kat. holdig	0,5	0,4	0,4	0,4
1—5 „	2,4	2,6	2,4	2,5
5—50 „	13,1	13,2	13,9	13,5
50—100 „	—	76,5	69,7	72,0
100—500 „	105,0	196,3	274,0	193,6
500—1000 „	—	—	671,0	671,0
1000 felett	—	—	—	—

Az egy birtokosra, lakosra és keresőre jutó földterület 30. táblázat

A községek megnevezése	1 birtokosra	1 lakosra	1 mg-i lakosra	1 mg-i keresőre
	1930-ban kat. hold			
K. sz. márton	5,3	2,6	3,2	6,9
Mersevát	6,5	2,5	3,1	7,8
Vönöck	7,4	2,3	3,0	6,7
Összesen	6,8	2,4	3,1	7,1
	1941-ben kat. hold			
K. sz. márton	—	3,1	3,5	6,6
Mersevát	—	2,6	3,4	8,3
Vönöck	—	2,5	3,3	6,6
Összesen	—	2,6	3,3	7,1

Forrás: Magyar Statisztikai Közlemények, új sorozat, 99. kötet
Magyarország földbirtokviszonyai az 1935. évben.
Az 1930. évi népszámlálás II. rész. Budapest, 1934.
Keszthelyi Agrártudományi Egyetem Mosonmagyaróvári Kar
Termelésfejlesztési Osztály anyaga

Az 1935-ös birtokszerkezet vizsgálatából az a következtetés vonható le, hogy a három község birtokszerkezete nagy eltéréseket nem mutat. A föld aprózódása sem volt olyan mértékű mint Vönöckön, de különösen mint Merseváton. A mezőgazdasági lakosság zömét 1930-ban (78,9%) birtokosok tették ki, és 21,1%-a volt a mezőgazdasági cselédek és a mezőgazdasági munkások aránya. Ez az arány lényegesen rosszabb volt Mersevát és Vönöck községekben (31. táblázat).

A mezőgazdasági lakosság rétegeződése %-ban 31. táblázat

A községek megnevezése	Birtokos és bérlő	Mg.-i cseléd	Mg.-i munkás
	1930-ban		
K. sz. márton	78,9	10,3	10,8
Mersevát	65,7	19,9	14,4
Vönöck	69,6	21,0	9,4
Átlag	69,6	19,3	11,1
	1941-ben		
K. sz. márton	76,9	15,1	8,0
Mersevát	70,3	21,6	8,1
Vönöck	69,6	19,3	11,1
Átlag	67,9	18,4	13,7

Az egyre elviselhetetlenebb viszonyok, amelyek ezt az időszakot jellemezték, igen súlyos következményekkel jártak a népesség alakulásában is. A községek lakosságának nagyfokú csökkenése az 1920-as években indult meg. A gazdasági fellendülés (a válság előtti évek) e falvak lakosságának egy részét felszívta, ez a szám azonban nem volt nagy, mert az ipar még rendkívül fejletlen volt. A másik rész a föld és a saját ház utáni nagy mohóságában településeit nem tudta megfelelő helyen kielégíteni. Általában oda települt, ahol legolcsóbb

volt a föld. Úgy érezte, ha földre és házra – akár adósság árán is – szert tesz, túl jut a zsellérsoron. A zűrzavaros helyzet azonban a réginél is rosszabb helyzetbe süllyesztette, házát, földjét elveszítette, így nem maradt más hátra, mint menekülni a város felé, vagy kivándorolni.

A terjeszkedés lehetőségétől teljesen elzárt parasztság ekkor már tömegesen vándorolt el szülőföldjéről, valóságos rajokban ment ki Amerikába. A falvak lakossága egyre fogyott és a nagy vérveszteséget a mai napig sem heverték ki. Az össznépesség csökkenése 1920-ról 1930-ra még nem volt jelentős, azonban 1941-re az összlakosság az 1920. évinek csak 93,3%-a volt. A mezőgazdasági népesség csökkenése még nagyobb mértékű volt. Az 1941. évi mezőgazdasági népesség csupán 86,4%-a az 1920. évi mezőgazdasági népességnek. Az agrárhányados az 1920. évi 83,8%-ról már 77,6%-ra csökkent. Hasonlóan csökkent az agrárnépsűrűség is. Az agrárhányados és az agrárnépsűrűség alakulását 1930. és 1941. években a 32. és a 33. táblázat mutatja.

Agrárhányados 1930 és 1941-ben 32. táblázat

A községek megnevezése	Össz. n.-ség	Mg-i n.-ség	Agr. n.-ség	Össz. n.-ség	Mg-i n.-ség	Agr. h.-os
K. sz. márton	282	232	82,3	244	212	86,9
Mersevát	722	586	81,2	713	539	75,6
Vönöck	1312	1022	77,9	1211	932	77,0
Összesen:	2316	1840	79,4	2168	1683	77,6

Forrás: Az 1930. évi népszámlálás II. rész. Budapest, 1934.
Keszthelyi Agrártudományi Egyetem Mosonmagyaróvári Kar Termelésfejlesztési Osztály anyaga.

Agrárnépsűrűség 1930 és 1941-ben 33. táblázat

A községek megnevezése	Mg-i népesség	Egy kat. holdra	Mg-i népesség	Egy kat. holdra
	1930		1941	
K. sz. márton	232	0,31	212	0,28
Mersevát	586	0,32	539	0,29
Vönöck	1022	0,34	982	0,32
Összesen	1840	0,33	1683	0,30

Az egy keresőre jutó eltartottak száma az össznépességben és a mezőgazdasági népességben egyaránt, az 1900-as évektől kezdődően fokozatosan csökkent. A csökkenés különösen szembetűnő 1930-ról 1941-re, mert a keresők számának növekedése (979-ről 892-re, illetve a mezőgazdasági keresők esetében 795-ről 798-ra) mellett következett be. Az eltartottak jelentős csökkenésének következménye az, ami a szaporulat nagyfokú csökkenésének, az egykére való törekvésnek és nem utolsó sorban az elhalálozások – különösen a gyermekhalandóság – magas számának az eredménye. Még a legjobb viszonyok között élő Kemenesszentmártonban is csupán 41,9 év volt az átlagéletkor 1900 és 1945 között. Eb-

ben az időszakban e községben elhalálozottak 26,1%-a gyermek volt, (1945 és 1970 között csupán 4%). Mersevát községben egy 1934. évi vizsgálat jegyzőkönyve szerint 126 iskolás gyermek közül 46 tbc-beteg volt.

A keresők és eltartottak arányát a 34. táblázaton mutatom be.

Keresők és eltartottak aránya az összes és a mezőgazdasági népességben 1930 és 1941-ben 34. táblázat

A községek megnevezése	Kereső	Eltartott	Egy keresőre jutó eltartott	Kereső	Eltartott	Egy keresőre jutó eltartott
	1930			1941		
	ÖSSZNÉPESSÉGBEN					
K. sz. márton	128	154	1,20	126	118	0,94
Mersevát	282	440	1,56	294	419	1,43
Vönöck	569	743	1,31	562	649	1,15
Összesen	979	1337	1,37	982	1186	1,21
	MEZŐGAZDASÁGI NÉPESSÉGBEN					
K. sz. márton	109	123	1,13	114	98	0,86
Mersevát	235	351	1,49	221	318	1,44
Vönöck	451	571	1,27	463	469	1,01
Összesen:	795	1045	1,31	798	885	1,11

Forrás: Magyar Statisztikai Közlemények új sorozat 85. kötet.
Az 1930. évi népszámlálás.
Keszthelyi Agrártudományi Egyetem Mosonmagyaróvári Kara Termelésfejlesztési Osztály anyaga.

A felszabadulás előtti időszak összefoglalása

A felszabadulást megelőző időszak gazdálkodási formáinak, birtokviszonyainak, népességének összefoglalása két szempontból is fontos. Egyrészt, hogy összefüggően lássuk, hogy milyen változáson ment keresztül a három község mezőgazdasági termelése. Hogyan változott a föld használata, az állatállomány, a birtokosok, a mezőgazdasági cselédek és mezőgazdasági munkások aránya, hogy ezen időtartam alatt a korábban meglevő különbségek kiegyenlítődtek-e, vagy egymáshoz közelítettek-e? Másrészt ezzel ítélhető meg és rögzíthető a felszabadulás előtti állapot. Tulajdonképpen ez az a bázis, amellyel a három község parasztságának, lakosságának a felszabadulás előtti életformája, mentalitása mérhető. E folyamatban alakultak ki azok a típusú emberek, akik a közösségeket egymástól annyira eltérő módon jellemzik.

A községek területének nagy részét korábban erdő borította, amely vadállományban annyira gazdag volt, hogy az ország egyik legszebb és leggazdagabb vidékének tartották. A népesség szaporodásával egyre inkább előtérbe került a szántóföldi növénytermesztés és az állattenyésztés. Az erdők kiirtásával a terület

jellege teljesen megváltozott és a nomád pásztoréletet fokozott árutermelésre való törekvés és az istállózott állattartás váltotta fel.

A mezőgazdasági termelés változása jól jellemezhető a föld használatának változásával, amit egyrészt a művelési ágak változása, másrészt a vetésszerkezet mutat. A vetésszerkezet változását a 4. ábrán bemutattam. A művelési ágak alakulását a 7. 8. 9. 10. 11. és a 12. ábrán mutatom be.

7. ábra

A községek területének megoszlása művelési ágak szerint 1857—1935-ig

7. ábra

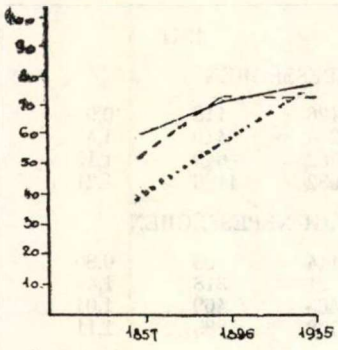

Szántó

8. ábra

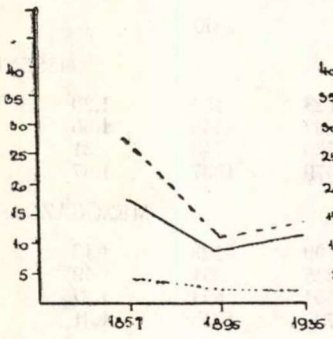

Rét

9. ábra

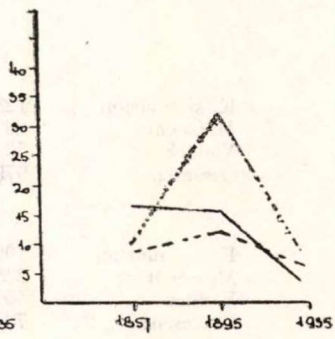

Legelő

10. ábra

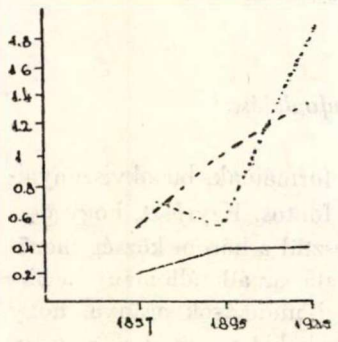

Kert

11. ábra

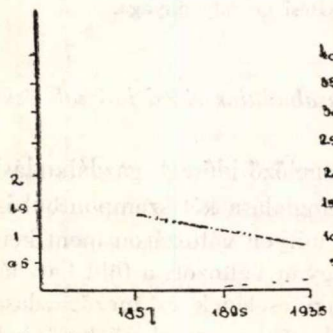

Szőlő

12. ábra

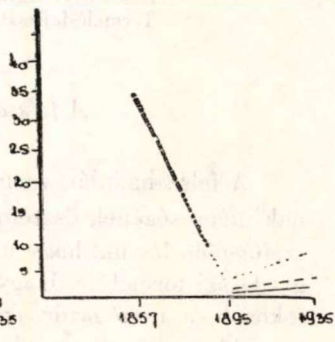

Erdő

Jelmagyarázat:

Kemenesszentmárton ——————
Mersevát - - - - - - - - - - - -
Vönöck .....

Az állatállomány alakulását a 100 kat. hold szántóra jutó állatsűrűséggel mutatom be állatfajonként, a 13. 14. és 15. 16. ábrán.

100 kat. hold szántóra jutó állatsűrűség 13. ábra

Szarvasmarha

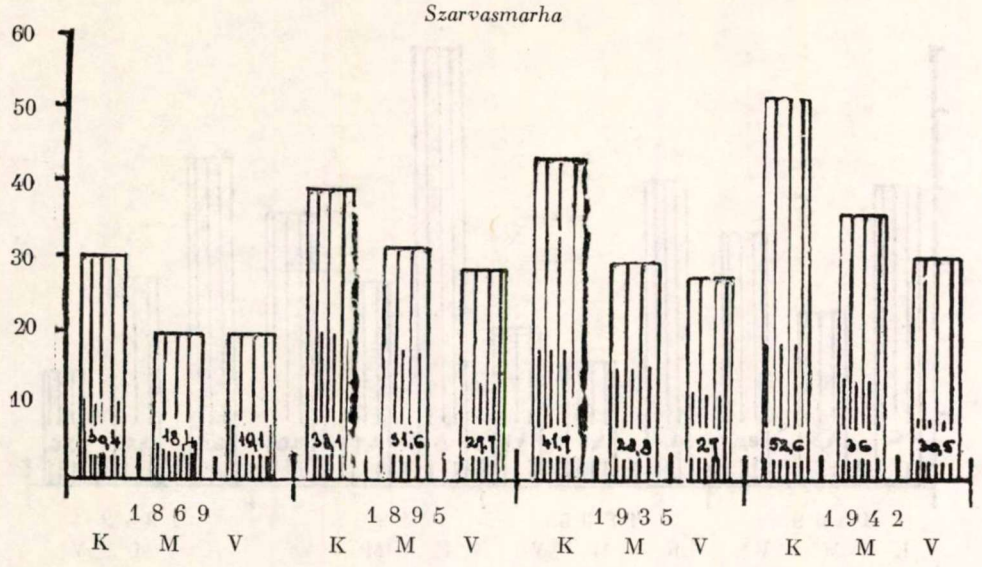

Sertés 14. ábra

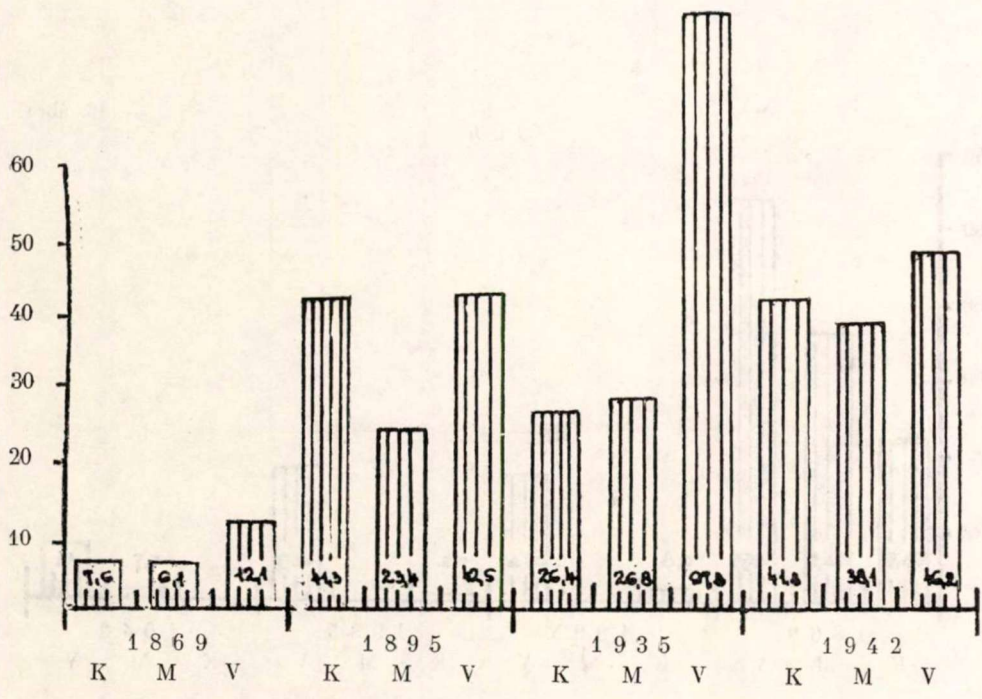

Jelmagyarázat: K = Kemenesszentmárton
M = Mersevát
V = Vönöck

15. ábra

100 kat. hold szántóra jutó állatsűrűség

L ó

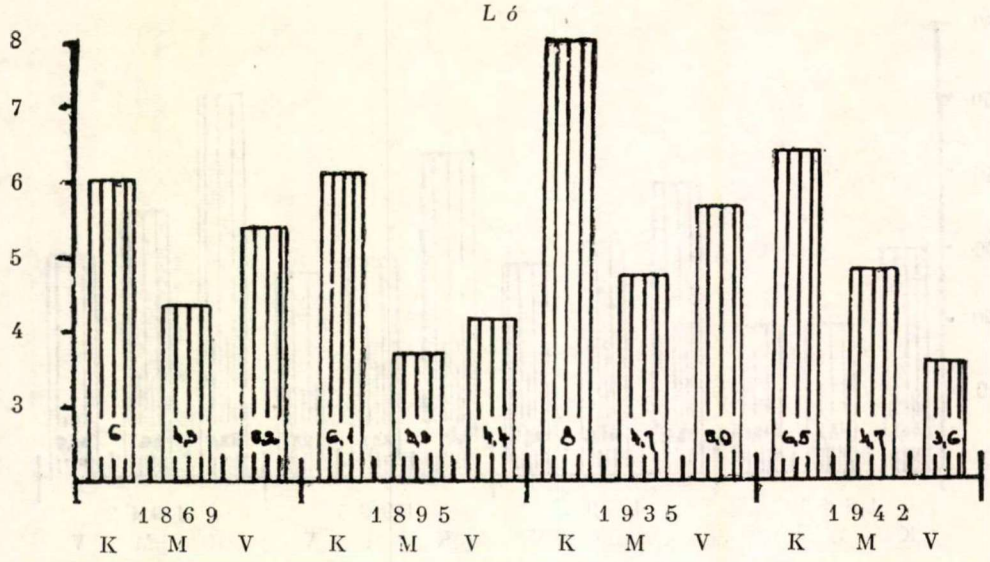

16. ábra

J u h

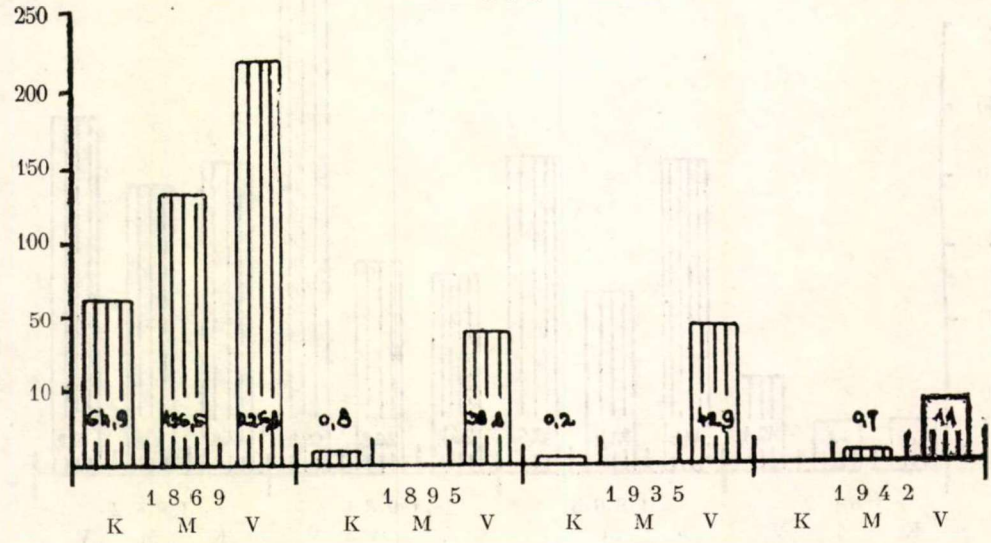

A 17. ábra a lakosság szerkezetének változását mutatja. Jellemző a mezőgazdasági cselédek arányának viszonylagos állandósága. A birtokosok aránya minden községben és minden vizsgált évben nőtt, míg a mezőgazdasági munkások aránya csökkent.

A 17. ábra „birtokosok" oszlopaiból egyértelmű következtetés vonható le a birtokviszonyok alakulására is. A községek határának területe 1900–1941-ig szinte egyáltalán nem változott, tehát amilyen mértékben a birtokosok száma nőtt, olyan mértékben aprózódott a föld és volt egyre kisebb az egy birtokosra jutó földterület.

Mindhárom községben jelentős volt a földnélküli, vagy kevés földdel rendelkezők száma. Kemenesszentmártonban 1900-ban a mezőgazdasági keresők 52%-ának, Vönöckön 33%-ának, Merseváton csak 17%-ának volt földje. Ez a különbség megmaradt 1910-ben, 1920-ban, sőt 1930-ban és 1941-ben is. Mindhárom községben általános jelenség a birtokaprózódás, a kisebb területtel rendelkezők arányának növekedése, de ez nem vezetett kiegyenlítődéshez.

A vagyonkülönbségek Kemenesszentmártonban éleződni kezdtek – de csak kezdtek –, így a parasztság gondolkodásában, életfelfogásában és életmódjában is nagyjából egységes volt. Merseváton volt aránylag a legtöbb föld nélküli és az egy kat. holdon aluli paraszt (a mezőgazdasági keresők 62%-a). Mersevátra tehát az agrárproletárok nagy hányada, ezen belül a föld nélküli, vagy csak kis parcellával rendelkező „szabad munkások" nagy aránya a jellemző.

Vönöck a lakosság felfogása, műveltsége, szorgalma tekintetében megosztott község benyomását kelti. A falunak többféle rétegeződése volt az általánosnál. Egy-egy rétegen belül is csoportok alakultak ki eltérő szemlélettel, főleg aszerint, hogy középbirtokosnál, nagybirtokosnál, vagy egyházi birtokon dolgoztak. A község vallási szempontból is többféle réteget alkotott.

A statisztika szerint agrárproletárnak a föld nélküli minősül. Nem jobb azonban az egy kat. holdnál kisebb birtokú, sőt a vönöcki gyengébb talajon még az 1–5 kat. holdasok nagy hányadának élete sem. Mindegyik attól függ, hogy kap-e munkát és mennyi a bér. A föld ezt a gondot nem szünteti meg, csak enyhíti. Emellett Merseváton és Vönöckön volt legnagyobb az 50. kat. holdon felüli, tehát bérmunkát alkalmazó birtokok területaránya, vagyis itt volt nagyobb a földéhség kielégítésének helyi lehetősége.

A fenti gazdasági és társadalmi tényezők hatására alakult ki e falvak lakosságának egymástól – és sok esetben az általánostól – annyira eltérő szemlélete. E tényezők ismeretében érthető meg a kemenesszentmártoni, a merseváti és a vönöcki emberek eltérő reagálása, azonos hatás esetén. A nagy különbségeket mutató gazdasági – és ebből fakadóan társadalmi – helyzet az egyes rétegek szemléletében olyan mély gyökeret vert, hogy hatásuk a felszabadulás utáni 25 évvel is érezhető volt és sok esetben érezhető ma is.

A birtokosok, mezőgazdasági cselédek és mezőgazdasági munkások arányának alakulása 1900—1941-ig

17. ábra

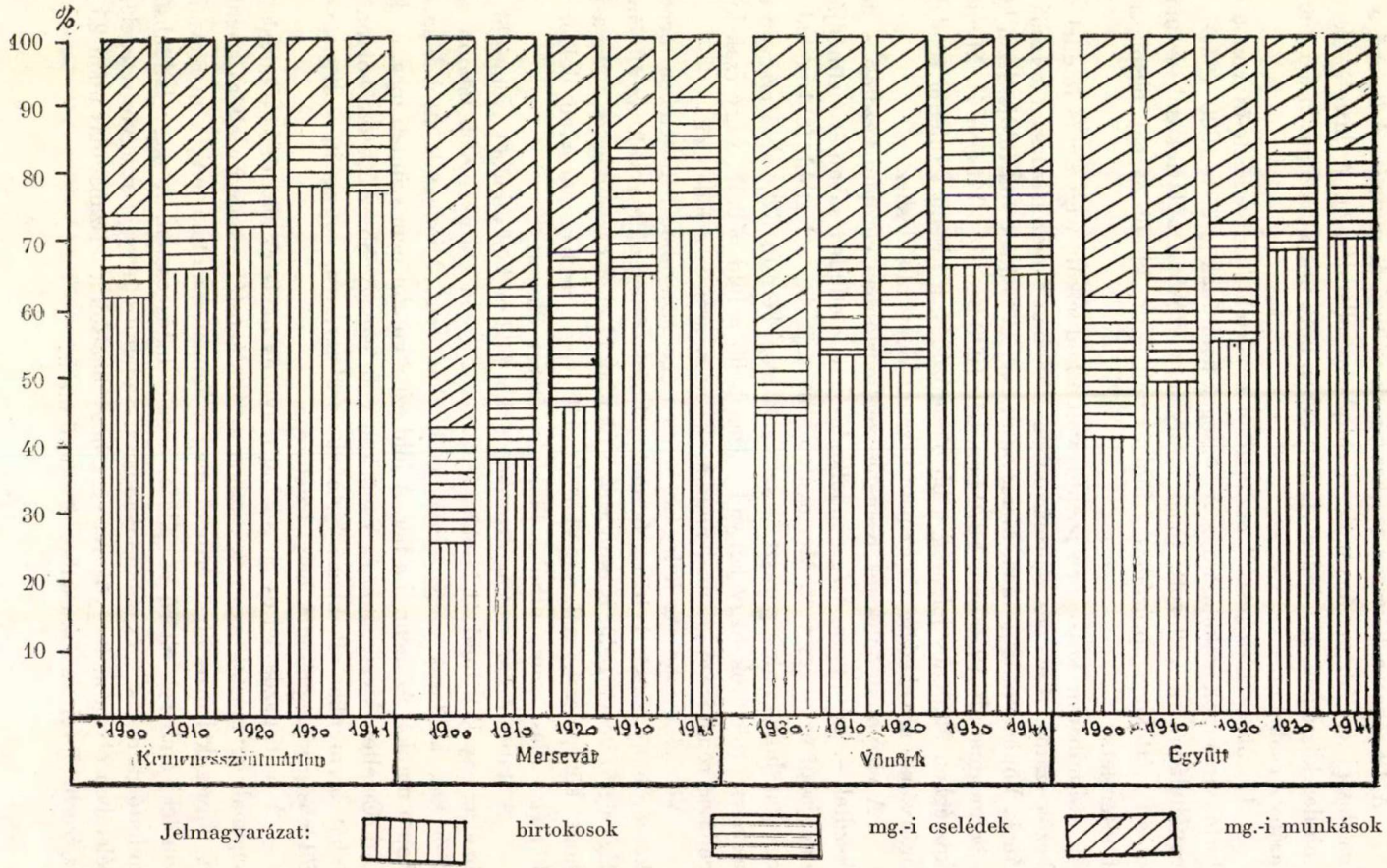

A PARASZTSÁG „HONFOGLALÁSA"

Életviszonyok 1945–1949-ig

1945. március 26-án a német alakulatok a Cinca patak mindkét hídját felrobbantva visszavonultak, így e községek harc nélkül 1945. március 27-én felszabadultak.

A háborús évek pszichikai hatása miatt a szorongás érezhető volt az embereken. A háború borzalmai okozta rettegés, az „oroszoktól és a csajkarendszertől" való félelem zavarta az emberek tisztánlátását. A lakosság túlnyomó többsége egy ideig passzívan szemlélt, de az élet lassan megindult. Mindegyik községben megalakultak a politikai pártok, melyek közül Kemenesszentmártonban a Nemzeti Paraszt Pártnak, Merseváton a Kisgazda Pártnak, Vönöckön a Magyar Kommunista Pártnak alakult ki a legnagyobb tábora. A pártok mellett a lakosság megalakította népi bizottságait, amelyek megkezdték felelősségteljes munkájukat.

A nemzeti bizottság a községek ügyes-bajos problémáinak az intézését végezte. A termelési bizottság a központi szervek irányításának megfelelően községi termelési terveket állított össze, irányította és ellenőrizte a termelést. Legjelentősebb munkája az egyes gazdák termelési feladatainak megszabása volt. Ez sokszor késremenő harcot jelentett, mert a feladatokat az egyes gazdák teherbíróképessége szerint kellett szétosztani. A nemzeti bizottság és a termelési bizottság munkája mellett meg kell még említeni az UFOSZ (Új Gazdák és Földhöz juttatottak Országos Szövetsége) és a FÉKOSZ (Földhöz juttatottak és Kisbirtokosok Országos Szövetsége, valamint az egyesülésükből létrejött DÉFOSZ (Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetsége) munkáját is. E népi szervek a hivatalos közigazgatási személyek (jegyző, bíró) mellett a tanácsok megalakításáig eredményesen tevékenykedtek.

Közvetlenül a felszabadulást követően a feladatok homlokterében a földosztás állt, melynek lebonyolítására létrehozták a földosztó bizottságot. Feladata az volt, hogy felmérje a kiosztható és az igényelt földmennyiséget. Ebben az időben még voltak olyan szegényparasztok, akik nem akarták elfogadni a földet, mert még nem bíztak a rendszer szilárdságában és féltek az esetleges számonkéréstől. Volt néhány eset, amikor szívós meggyőzőmunkára volt szükség, hogy fogadja el a földet, szinte rá kellett erőszakolni azt (később ezekben az emberekben volt legnagyobb a földhöz való ragaszkodás).

Vönöck községben az első földigényléskor sokan nem is igényeltek földet. Később, amikor már világossá váltak az erőviszonyok, újabb 30 család nyújtotta

be jogos földigényét, ezért 1946 tavaszán a földet újra elosztották. A földosztás kapcsán Kemenesszentmártonban 31 család között 73 kat. hold földet osztottak szét. Felosztottak dr. Schpissich László birtokából 13 kat. holdat, Vidos Dánielné (Berzsenyi Dóra) birtokából 13 kat. holdat, Radó Ilona birtokából 12 kat. holdat, dr. Ratkóczi Nándor birtokából 33 kat. holdat, Potyondi Lajos birtokából 2 kat. holdat.

Az igénylők zöme 1 kat. hold földet kapott. Egy család kapott 6,5 kat. holdat, egy család 5 kat. holdat, egy család 4 kat. holdat, a többi igénylő birtoka nagyságától és gyermekeinek számától függően 1–1,5 kat. hold földet kapott.

Merseváton 400 kat. holdat osztottak szét az igénylők között.

Felosztottak Radó Kálmán birtokából 269 kat. holdat, Vidos Dániel birtokából 16 kat. holdat, Géczi Kálmánné birtokából 12 kat. holdat, Vidos József birtokából 63 kat. holdat, dr. Ratkóczi Nándor birtokából 40 kat. holdat.

A volt gazdasági cselédek 11 kat. holdat kaptak. A kiegészítésre kért és adott területek 2–10 kat. hold között voltak.

Vönöckön a szétosztott terület 650 kat. hold volt. Kiosztottak Pfejfer Ottó birtokából 400 kat. holdat, dr. Schpissich László birtokából 250 kat. holdat.

A földet 160 igénylő között osztották szét és egy igénylő legfeljebb 4,5 kat. hold földet kapott.

Mindegyik községben jelentős számú házhelyet, vagy házhely-kiegészítést is osztottak ki, aminek egy részét az új tulajdonosok beépítették, egy részükről pedig később lemondtak.

A rendelkezésre álló föld igazságos elosztása igen nagy problémát jelentett. A földosztó bizottságon belül a nemzeti bizottságban és a községi képviselő testületben igen éles harc folyt, hogy ki mennyit és a község határában hol kapja meg a juttatott földet. Mai szemmel visszatekintve, az egyszerű falusi cselédemberek, zsellérek, hallatlan lelkesedéssel, hozzáértéssel, józansággal és igazságosan látták el ezt a feladatot. A nincstelen parasztság évezredes vitáját zárták le a falun belül is.

A földosztással az eddigi birtokszerkezet teljesen megváltozott. Megszűnt a nagybirtok és megnőtt a kis- és középbirtokosok száma. Az egyes területnagyságcsoportok fogalma – pl: 0–5 kat. holdig agrárproletár – tartalmilag megváltozott. A parasztságnak azon rétegei, amelyek ebbe a csoportba tartoztak, nem mind mezőgazdasági főfoglalkozásúak voltak, hanem kétlakiak, akikből különösen Vönöckön és Merseváton volt sok. Másrészt a mezőgazdasági statisztikában egy önálló gazdaságnak számított az 1 kat. holdas háztelek is. Ennek ellenére jelentősen csökkent a 0–5 kat. holdas gazdaságok aránya (75,5%-ról 57,4%-ra). Az egy gazdaságra jutó összterület eddig is a legtöbb volt Vönöckön, de nem az alsó 0,5 kat. holdas kategóriában, hanem átlagban. A földosztás utáni birtokszerkezettel ez a legalsó 0,5 kat. holdas gazdaságok javára tolódott el. A földosztás utáni birtokszerkezetet a 35., 36., és a 37. táblázaton mutatom be.

A birtokkategóriák egy gazdaságra jutó földterülete 1949-ben 35. táblázat

Megnevezés kat. hold	K. sz. márton	Mersevát	Vönöck	Összesen
			kat. hold	
0— 5	1,6	1,9	2,3	2,0
5— 10	7,9	7,9	7,8	7,9
10— 20	14,7	14,3	13,4	13,9
20—100	31,5	28,3	37,7	34,4
100—	—	—	—	—

Forrás: Agrártudományi Egyetem Mosonmagyaróvári Termelésfejlesztési Osztály anyaga.

A birtokkategóriák száma és aránya 1949-ben 36. táblázat

Megnevezés	K. sz. márton		Mersevát		Vönöck		Összesen	
	össz.	az össz. %-ában	össz.	az össz. %-ában	össz.	az össz. %-ában	össz.	az össz. %-ában
A gazdaságok száma	124	100,0	284	100,0	379	100,0	787	100,0
Ebből 0— 5 kh-ig	76	61,3	179	63,0	197	52,0	452	57,4
5— 10 „	27	21,8	44	15,5	89	23,5	160	20,3
10— 20 „	15	12,1	50	17,6	67	17,7	132	16,8
20—100 „	6	4,8	11	3,9	26	6,9	43	5,5
100—	—	—	—	—	—	—	—	—

Forrás: Keszthelyi Agrártudományi Egyetem Mosonmagyaróvári Kar Termelésfejlesztési Osztály anyaga.

A birtokkategóriákhoz tartozó föld területe és aránya 1949-ben 37. táblázat

Megnevezés	K. sz. márton		Mersevát		Vönöck		Összesen	
	kat. hold	%	kat. hold	%	kat. hold	%	kat. hold	%
Az összes gazdaságok területe kat. hold	748	100,0	1717	100,0	3028	100,0	5493	100,0
0— 5	125	16,7	342	19,9	455	15,0	922	16,8
5— 10	213	28,5	347	20,2	697	23,0	1257	22,9
10— 20	221	29,5	717	41,8	897	29,6	1835	33,4
20—100	189	25,3	311	18,1	979	32,3	1479	26,9
100—								

Forrás: Keszthelyi Agrártudományi Egyetem Mosonmagyaróvári Kar Termelésfejlesztési Osztály anyaga.

A földosztással jelentősen megnövekedett a középnagyságú parasztbirtokok száma és földterület tekintetében lényegében megteremtődtek a középparasztosodás feltételei. A kapott föld mint élettér, azonban csupán az első lépést jelentette. Gondoskodni kellett annak megműveléséről is. Az új gazdák nagy termelési kedvvel fogtak hozzá a föld megműveléséhez. A megindulás igen sok problémát oko-

zott, mert a gazdasági felszerelések rendkívül hiányosak voltak. Sok esetben hiányzott a fogat, a vetőmag, de a szakértelem is. Számtalan új gazda volt, kiknek egy-egy tehene vagy lova volt és sok esetben tehenek, lovak összefogásával, szomszédok vagy barátok segítségével tudták csak megművelni a földet, vagy terményüket hazaszállítani. Sok segítséget nyújtottak a középparasztok is, de a visszavonuló ukránoktól is szereztek számos lovat, vagy szekeret, általában élelmiszer ellenében. Pl. Csuka László újgazda egy kenyérért egy lovat kapott. Ezekben az időkben az egymásrautaltság igen nagymértékű volt e falvakban és ez annyira közel hozta egymáshoz az embereket, amire soha azelőtt és később sem volt példa.

Az újjáépítés, a megváltozott társadalmi és gazdasági viszonyok 1948 elejére új fejlődési lehetőséget bontakoztattak ki, erősödtek a szocialista fejlődés feltételei. Ezt az időszakot még teljes egészében az egyéni gazdálkodás jellemezte.

A lakosság összefogásának eredményeképpen az új gazdák aránylag rövid idő alatt megerősödtek. Az a diszharmónia, ami a mezőgazdasági termelés legalapvetőbb feltételeinek összhangját jellemezte, az új gazdák határtalan szorgalma és termelési kedve következtében fokozatosan elhalt. 1949-re a művelt terület nagysága, az élő és holt felszerelés, valamint a tulajdonosok áttekintőképessége összhangba került. A mezőgazdasági termelés gyors fejlődésnek indult. Fokozatosan azonban olyan tényezők jelentkeztek, amelyek ellenkező irányba hatottak.

A háborút megelőzően és azt követően is érvényben maradt a beszolgáltatási rendszer. Nagy különbség volt azonban, hogy a terhek súlyát most a nagyobb gazdák viselték, mert a kivetés progresszív volt. A beadási és adózási rendszer a paraszti rétegek gazdasági fejlődését differenciáltan korlátozta. Emellett a nagyobb gazdákat még az is szorította, hogy a földosztás miatt nem tudtak megfelelő munkaerőhöz jutni. Földjeiktől haszonbérlet formájában sem tudtak szabadulni, így csak egy megoldás maradt: ellenszolgáltatás nélkül az államnak felajánlani. Ezeknek a földeknek egy része kezdetben műveletlen maradt. Ezek a tényezők azonban 1948–49-ben még nem voltak jellemzők. E problémák nagyobb súllyal Vönöck községben jelentkeztek, mert ott a gazdaságokra nagyobb terület jutott, a kivetések pedig a föld arányában történtek. Ugyanakkor a földek átlagos minősége elmaradt a merseváti, de különösen a kemenesszentmártoni földek minőségétől.

Az állam javára lemondott földeken 1949-ben Vönöckön állami gazdaság alakult. Az állami gazdaság a Schpissich-féle volt uradalom beltelki lakásait és gazdasági épületeit, a Sütfejmajort és a Karácsony-féle „Luxus" majort vette birtokba. Központját Sütfejmajorban alakította ki, ahol éttermet, konyhát, munkásszállást és magánlakásokat épített. Ugyanitt épített egy 100 férőhelyes tehénistállót is.

A földosztás hatása a községek népességének és összetételének alakulásában is megmutatkozott. Az össznépesség 1941-től 9%-kal, a mezőgazdasági népesség

2%-kal nőtt. A három község népességalakulásában igen érdekes eltéréseket tapasztalunk. Míg a legjobb természeti adottságokkal rendelkező Kemenesszentmártonban a népesség 14,3%-kal, a mezőgazdasági lakosság 13,2%-kal nőtt, addig a legrosszabb természeti adottságú Vönöckön az össznépesség csak 0,2%-kal nőtt, a mezőgazdasági lakosság pedig 2,4%-kal csökkent. A felszabadulást megelőző időre az agrárhányados igen jelentős csökkenése volt jellemző, ez a csökkenés 1949-re a három község átlagában csupán 0,6% volt. Jelentősen nőtt a keresők aránya, emiatt az egy keresőre jutó eltartottak száma csökkent. Az 1949. évi népességadatokat a 38. táblázat tartalmazza.

Népességadatok 1949-ben

38. táblázat

A községek megnevezése	Összes népesség	Mg-i népesség	Agrárhányados
K. sz. márton	279	240	86,0
Mersevát	696	536	77,0
Vönöck	1213	910	75,0
Összesen:	2188	1686	77,1

A községek megnevezése	össz. népességben			mg-i népességben		
	Kereső	Eltartott	Egy keresőre j. elt.	Kereső	Eltartott	Egy keresőre j. elt.
K. sz. márton	142	137	1,0	127	113	0,9
Mersevát	327	369	1,1	267	269	1,0
Vönöck	577	636	1,1	467	443	0,9
Összesen:	1046	1142	1,1	861	825	1,0

Forrás: Keszthelyi Agrártudományi Egyetem Mosonmagyaróvári Kar Termelésfejlesztési Osztály anyaga.

Az adott történelmi időszak egy igen lényeges kérdése – a földreform – megoldódott. Ez azonban végleges megoldást nem jelenthetett. Már a kezdet kezdetén jelentkeztek azok a tényezők, amelyek az egyéni gazdálkodási forma ellen hatottak. Az a körülmény, hogy a földhöz juttatottak egy része nem rendelkezett a termeléshez szükséges alapvető eszközökkel sem, eleve megkövetelte a meglevő eszközök koncentrálását. Ez a pillanatnyi szükséglet, valamint a fent említett tényezők (fokozódó beszolgáltatási kötelezettség) indították a parasztságot a szövetkezeti mozgalom felé, a kezdeti lépések megtételére.

A gazdálkodás feltételei, gazdaságpolitika

Az időszak gazdálkodásának vizsgálata több ok miatt is igen érdekes. A sajátos feltételrendszer (új társadalmi rend, egy egészen sajátos gazdaságpolitika, a három tulajdonforma: állami gazdaság, termelőszövetkezet, egyéni gazdálkodás) egyáltalán nem közömbös a mezőgazdasági termelés színvonalára, a községek eltérő összetételű és mentalitású lakosságára és nem utolsó sorban a nagyüzemi gazdálkodás kialakulására.

A földreform után a mezőgazdasági termelés gyors ütemű fejlődésnek indult. Az árutermelés azonban nem követte a termelés növekedését, ami a kisárutermelés korlátozottságából eredt.

A dolgozó parasztság saját fogyasztása jobban emelkedett, mint az árutermelés. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a növekvő szükségletek és a rendelkezésre álló árukészletek közötti ellentmondás nem oldható meg csupán a kisparaszti gazdaságok fejlesztésével. A mezőgazdaságot nagyüzemi alapokra kellett helyezni. A mezőgazdaság nagyüzemi termelésére való áttérés előfeltételeként megszervezték a gépállomások hálózatát és az állami gazdaságokat. Ezzel egyidőben megindult a termelőszövetkezetek szervezése is. Az 50-es évek elején fokozatosan a termelés mennyiségi oldala került előtérbe, és háttérbe szorult a termelők termelési kedvének és biztonságának fontossága.

Erre az időszakra a sorozatos ellentmondások és konfliktusok jellemzők az egyén, az egyes csoportok és nem ritkán a társadalom között. A falu ebben az időszakban a társadalom legfontosabb küzdőtere. A falun szívós harc folyik, ahol e harcot föl-föladó emberek tűrik a természeti és a társadalmi erők uralkodását. Akár küzd ellene, akár megadással tűri e kettős hatást, mindenképpen a tehetetlenségnek és a gátoltságnak lenyügöző erejét érzi maga fölött. A kíméletlen beszolgáltatási rendszer, a kulákpolitika, a termelőszövetkezetek szervezése és ennek változó módszerei, a tagosítások felkavarták és megzavarták a falu háború után helyreállt életritmusát.

Ebben az időszakban a mezőgazdasági termelés szempontjából rendkívül kedvezőtlen aránytalanságok domináltak és ezt különösen két körülmény súlyosbította:

1. A föld és a földet művelő népesség szakadatlan mozgásban volt. Az 50-es években sokan elhagyták a falut, olykor valósággal özönlöttek a város felé. A többször végrehajtott tagosítások, és a kulákpolitika fokozta a termelési bizonytalanságot és a parasztság termelési kedvét teljesen visszavetette. Egyre többen mondtak le földjeikről az állam javára, s hagyták el végleg a falut.

A Celldömölki Járási Tanács Mezőgazdasági Osztályának 1952. szeptember 16-i jelentése ezt így fogalmazta meg: „Ezideig a járás területén komolyabb belépések nem történtek. Ez annak tudható be, hogy dolgozó parasztságunk százával özönlik a gyárak felé és míg ez tart, addig komolyabb fejlődésre számítani nem lehet".

2. A kényszeren alapuló, a helyi adottságokat figyelmen kívül hagyó tervutasításos rendszer.

A fenti két tényező mellett a falvak lakosságát szinte egyetlen pillanatra sem foglalkoztatta más, mint a beadás teljesítése, a termelőszövetkezeti és a különböző versenymozgalmak. E kor jellemzésére, emlékeink felidézésére, a fiatalabb generáció számára az ellentmondások és konfliktusok megértésére, tanulságul idézek az ekkor készült jegyzőkönyvekből, amelyek ma már mint dokumentumok a levéltárakban és archívumokban a kor kutatását vállalók számára rendelkezésre állanak. Az idézetek és azok kronológikus sorrendje azért is fontosak, mert belőlük világosan jellemezhető a korszak stílusa, annak kedvező irányú változása. Mindezek elválaszthatatlanok a mezőgazdasági termeléstől, a nagyüzemmé válás folyamatától. A jegyzőkönyvekből világosan kirajzolódnak azok a tényezők, amelyek a nagyüzemi átalakulást elősegítették, vagy gátolták.

Határozati javaslat a MDP Vas megyei Bizottsága 1950. október 10-i ülésén:

„A Járási Bizottsággal és alapszervezeti vezetőségeivel és népnevelőivel megtárgyaltuk az őszi munkák állását . . . . . Biztositanunk kell, hogy ne legyen egyetlen gazdálkodó sem, aki a vállalt határidőre, október 22-ére ne fejezné be a vetést. Azokhoz, akik le vannak maradva a munkába, a népnevelőknek el kell menni és meggyőzni a munka mielőbbi elvégzéséről. A kulákokat kötelezni kell a közigazgatásnak, hogy azok is befejezzék a vetést október 22-ére. A közigazgatáson keresztül gondoskodni kell arról, hogy a kulák a betakarítás elhalasztásával ne akadályozhassa a tszcs-ket a munka elvégzésében". (35/1/93/1950).

A Celldömölki Járási Tanács Mezőgazdasági Osztályának jelentései a járási tanács vb-nak.

1950. aug. 28.

„A celldömölki járás egyöntetű felajánlása, hogy az őszi mezőgazdasági munkálatokat a minisztertanácsi határozatban előírt határidőnél egy héttel hamarabb fogják teljesíteni. Kimagaslóan lelkes felajánlást tett Pápóc község, mely szerint elhatározta, hogy a búza vetését október 8-ára, a rozs vetését szeptember 30ára, az őszi mélyszántást november 26-ára, az őszi terménybetakarítást október 31-ig befejezik. Az őszi munkálatok 50%-át géppel végzik".

1950. szeptember 11.

„1950. szeptember 7–11-ig az Osztály a TSZCS-k fejlesztésével és új TSZCS-k alakításával foglalkozott. A felfejlesztéssel kapcsolatban kitűzött célt azért nem tudtuk nagyobb mértékben teljesíteni, mert középparasztságunk még nem eléggé felvilágosult és az új belépők legnagyobb részt agrárproletárokból és kisparasztokból tevődtek össze . . . . . Azon leszünk, hogy jó népnevelő munkával a hibákat kiküszöböljük és a nagyüzemi gazdálkodásnak propagandát csináljunk, jó felvilágosító munkával."

1950. október 2.

Értékeli a vetések állását és megállapítja: „A vetési munkákat a sok eső zavarja. A talaj olyan nedves, hogy nem bírja el a gépi munkát."

Ezután beszámol, hogy hogyan szervezték meg minden községben a csávázást. Majd a szervezésről: „Vönöck község 1 családdal, 2 taggal és 2,4 kat hold földdel szaporodott. Új tszcs-t a meglevő előkészítő bizottsággal alakítani nem tudtunk. A tszcs szervezési munkálatokat Kenyerire és Merseváta irányítottuk. Eredményt azonban elérni nem tudtunk. A tszcs megalakítása szívós népnevelő munkára szorul".

1950. október 16.

„A burgonya kitermelést főleg a kulákok késleltették és erre a községek megkapták az értesítést, hogy a DÉFOSZ-szal karöltve és a DISZ ifikkel szedessék ki, ami meg is történt a járásban. A burgonya beszolgáltatását igyekeztek olymódon hátráltatni, hogy igyekeztek gyorsan elrejteni."

Végrehajtó bizottsági ülés Celldömölk, 1950. október 20.

„A kulákoknál éberen kell őrködni, hogy nehogy állatok etetésére használják fel a dolgozó nép kenyerét. . . . . Az elmúlt VB üléstől tszcs alakítás nem történt. A mezőgazdasági Osztály minden erejét latba vetve két szombathelyi elvtárssal megkezdte szervezési munkáját. Merseváton S. János terményfelvásárló tett ígéretet, hogy mint középparaszt, hogy a hét folyamán a merseváti előkészítő bizottságot fel fogja erősíteni és utána majd a tszcs-t meg lehet alakítani".

1950. november 6.

„Szombaton és vasárnap a merseváti előkészítő bizottságnál és a községben szervezési munkát végeztünk. Új tszcs-t alakítani a felvilágosító munka ellenére sem lehetett."

1950. október 15. A Kereskedelmi Osztály jelentése:

„Elszállítást nyert október 9–15-ig 56 vagon burgonya, 9 vagon kukorica és 7 vagon széna. Vas megye miniszteri biztosa elrendelte, hogy a kulákoknál fennálló hátralék 30%-át a hét folyamán feltétlenül be kell gyűjteni, illetve elszállítani. Az eddigi burgonyakivetés miniszteri rendelettel módosítva lett, olyan ér-

telemben, hogy az eddig kivetett 400 és 600 négyszögöl terület utáni beadás 75 kg volt, a jelen rendelet alapján 200 kg-ra lett felemelve. A hátralékos gazdák egyeztetése során előírt terményeket vontatottan szolgáltatják be.

Az elszámoltatási biztosok az elszámoltatást olyan értelemben kapták meg, hogy az elszámoltatás befejezése után közvetlenül az előírt terményeket azonnal kocsira kell rakni és beszállítani a Földművesszövetkezetbe, annak ellenőrzésére a DÉFOSZ által kijelölt egyik bizottsági tagnak kell a helyszínen maradnia és a kocsit bekísérni a Földszövbe."

1950. november 20.

„... önkéntes beszolgáltatás vonalán a takarmánygabonánál, széna és burgonyánál a helyzet rossz. A Járási Tanács Végrehajtó Bizottságának hivatali apparátusából 8 főből álló aktíva lett beosztva a gyengén teljesítő községekben a begyűjtés fokozása érdekében.

A járási, gazdasági és pénzügyi ellenőr állandóan ellenőrzi a járásban a begyűjtés menetét. Azokban a községekben ahol a kulákbefolyás nagy, helyszíni elszámoltatás volt tartva, mely rossz hangulatot váltott ki, de a beadást serkentette".

1950. november 20.

„A tszcs szervezéssel kapcsolatban a Mezőgazdasági Osztály egy ütemtervet dolgozott ki. Az ütemterv meghatározza, hogy Sztálin elvtárs születésnapjára a Mezőgazdasági Osztály két tszcs-t fog alakítani."

„Az egyik tszcs alakítását az Osztály Mersevát községbe tűzte ki célpontnak. Az osztály részéről vasárnap a szervezést megkezdtük. Vasárnap délután a községben egyéni népnevelő munkát végeztünk az ottani DÉFOSZ titkár és tanácselnökkel. Utána este értekezletet tartottunk és az értekezlet úgy határozott, hogy elmennek Körtvélyespusztára megnézni a tszcs-t és utána meg fogják alakítani a csoportot. Az Osztály vezetője ezen új elintézés mellett intézkedik, hogy teherautón a dolgozó parasztokat Körtvélyespusztára el fogják vinni".

1950. november 27.

„A tszcs szervezést a Mezőgazdasági Osztály Mersevát községben tovább folytatja. Vasárnap a teherautót el is intézte. A rossz időjárás miatt a látogatók elmenni nem tudtak. Hivatkoztak arra, hogy az esős időben nem mennek el, mert bőrig áznak, így a tszcs látogatás nem történt meg."

1950. december 4.

„A tszcs látogatásra a dolgozó parasztság szintén nem ment el. Előbb kifogásolta, hogy esik az eső. Most meg az volt a kifogásuk, hogy a fedetlen autóban megfáznak. Az Osztály VB. utasítását betartva Mersevát községbe kiküldte az Osztály dolgozóját, hogy a látogatást készítse elő és szervezze meg."

1950. december 11.

„A merseváti tszcs szervezésével kapcsolatban az Osztály meglátása az, hogy már kétszer küldtünk ki autót, ennek ellenére a dolgozó parasztság nem volt hajlandó elmenni egyszer sem. Ezért az idő rövidsége miatt az Osztály Kemenesmagasi községet tűzte ki célpontul. Ennek ellenére a merseváti előkészítő bizottságot sem fogjuk elhanyagolni és azon leszünk, hogy tavaszig ott is tszcs-t alakítsunk."

1950. december 18.

„Az Osztály dolgozói azon lesznek, hogy az említett két tszcs-t Sztálin elvtárs 71. születésnapjára megalakítsa. Az Osztály dolgozói még a szabadságukat is felajánlják, hogy a terv az Osztály részéről sikerüljön."

1950. december 27.

A mezőgazdasági osztály beszámol, hogy Mersevát helyett Kemenesmagasiban megalakították a tszcs-t. III. mintájút, 9 családdal 17 taggal és 80,5 kat. hold földdel.

„Az ellenség részéről a támadás nagy volt. Kemenesmagasi községben 42 kulák van, így a tszcs szervezése nagy nehézségekbe ütközött. A tszcs megalakításával a kulákságot sikerült szétverni. A megalakuláshoz azonban igénybe kellett venni az Államvédelmi Hatóságot is."

1951. április 2.

„A tszcs mozgalom jelenleg szünetel. Fejlesztés helyett most a megerősítés van napirenden."

1951. május 8.

„A Mezőgazdasági Osztály dolgozói a pünkösdi ünnepek alatt megkezdik a tszcs. fejlesztési munkatervük beindítását. Új tszcs-k alakitására irányuló munkát is megkezdjük."

1951. július 31.

„A behordás üteme a hét folyamán nagyon megélénkült. A Mezőgazdasági Osztály dolgozói és a Tanács aktívái szombaton és vasárnap népnevelő munkát végeztek és így már a vasárnapi nap folyamán nagymennyiségű gabona lett behordva.

A mezőgazdasági munkák mellett a cséplőgépek ellenőrzésénél népnevelő munkát végzünk és tudatosítjuk a begyűjtés fontosságát. Most fokozottabb mértékben fogjuk a tszcs szervező munkát is végezni."

1951. szeptember 4.

„A hét folyamán új előkészítő bizottságok alakultak. A jövő héten népnevelő munkánk súlypontja Kemenesszentmárton községben lesz. A község dolgozó parasztsága látja a Kemenesszentmártoni Úttörő tsz elért eredményeit és látja a szocialista nagyüzemi gazdálkodás előnyeit."

1951. október 16.

„A tszcs-k felfejlesztésénél a Járási Pártbizottsággal karöltve Kemenesszentmárton községben jó eredményeket értünk el. A tsz kiváló munkát végez úgy mezőgazdasági vonalon, mint politikai vonalon. A tszcs a milliós tszcs-k útjára lépett. A dolgozó parasztság ezt látva rohamosan halad a felvilágosulás útján. Népnevelő munkánk során az eredményt felmutatva a mai napig belépett 22 család 29 taggal. Így a község 80%-a már a nagyüzemi gazdálkodás útját választotta és pár napon belül el fogjuk érni a 100%-ot, és így a járás első szövetkezeti községe Kemenesszentmárton lesz".

1951. október 30.

„Jelentem, hogy Kemenesszentmártonban az egész község belépett a két Radó-majorral együtt a meglevő csoportba. Így kívülálló dolgozó paraszt az említett községben nincs."

1952. november 25.

„Munkaszervezés és munkafegyelem szempontjából a Kemenesszentmártoni Úttörő tsz a szocialista nagyüzemi gazdálkodás mintaképe."

1953. január 6.

„Az elmúlt héten Vönöckön lepleztünk le fekete vágást. S. Lajos 4–5 kat. holdas dolgozó parasztnál, akinek az előző félévi sertéshátraléka miatt a Községi Tanács nem adta ki a sertésvágási engedélyt, de ennek ellenére levágta. A rendőrség a sertést elkobozta."

1954. január 12.

„A járás területére 22 szakembert fogunk kapni, akik körzetre lesznek beosztva. Nagyobb községek maguk kapnak egy szakembert. Ezen szakembereket abban az esetben, ha a tsz elfogadja az fizeti, ha nem, akkor az állam. A szakemberek a gépállomások kötelékébe fognak tartozni."

1954. január 30.

„Kemenesszentmártoni Úttörő: kilépő családok száma 15. A tsz a kilépők számára állatot és felszerelést nem adott ki, mert azokat már kifizette. 7 családnak jár még termény, 8 család pedig még a csoportnak fizet."

1955. január 12. Járási végrehajtó biz. ülés jegyzőkönyve:

„A VB. elhatározza, hogy brigádokat alakit a begyűjtési tervek maradéktalan teljesítése érdekében. A brigádok egy héten belül vizsgálják felül a dolgozó parasztok körülményeit és találjanak módot arra, hogy a sertés és egyéb cikkekből a beadás minden körülmények között teljesítve legyen. Ugyancsak vizsgálják meg, hogy a tsz-ek, a betervezetten felül mit tudnak adni. A tervek nem teljesítése esetén a Járási Begyűjtési Hivatal vezetője gondoskodjék a fegyelmi eljárás megindításáról."

1955. június 4. Mezőgazdasági Osztály jelentése:

„... meg kell mondani őszintén, hogy komoly eredményeket nem tudunk elérni a tsz-ek számszerű fejlesztésében. A községi tanácsok sem támogatják megfelelően a községekben a tsz. szervezését."

1955. szeptember 10.

„A tsz-ek magatartása sem kielégítő. Egyrészt befelé fordulás van, nem akarnak felvenni senkit, másrészt belső viszályok is vannak."

1955. október 28.

„Súlyponti község Vönöck, mert itt van lemaradás. A tsz. közgyűlést tartott, de nem sikerült, mert az újonnan beszervezett tagok a közgyűlésen nem jelentek meg.... A községben folyik az állatértékelés nagy nehézséggel. A gazdák nem akarják beadni értékelésre állataikat. Két nap alatt csupán hét gazdánál tudtuk az állatokat felértékelni."

1955. november 11.

„Vönöck községben az újonnan aláírt tsz-tagok nagy %-a nem engedte felértékelni a jószágállományt, hogy ők nem lesznek tsz tagok. A felértékelő bizottság megfelelő felvilágosító munkát fejtett ki, de ennek ellenére nem voltak hajlandók engedni a felértékelést."

1956. február 3.

„A járás legjobb tsz-e a Kemenesszentmártoni Úttörő tsz.... Vönöckön a tagság a vetőmagot nem hajlandó összeadni és nem akar a közösben dolgozni."

1957. március 9. A pénzügyi osztály jelentése a végrehajtó biz-nak. „Járásunk területén 12 termelőszövetkezeti község közül 9 községben a tsz. teljesen feloszlott. További 10 községben levő tsz-ből kisebb-nagyobb mértékben kilépések történtek... Arra kötelezi a kilépetteket, hogy a kivitt állatok és felszerelések értékét 15 napon belül fizessék meg." ....„Ez az összeg családonként 7–10 000 Ft-ot tesz ki. A gazdák arra hivatkoznak, hogy ilyen súlyos megterhelés mellett adófizetési kötelezettségüknek nem tudnak eleget tenni. A gazdasági fel-

szerelések viszont szükségesek, mert ezek nélkül a tavaszi munkákat sem tudják elvégezni."

1957. szeptember 6.

„A Kemenesszentmártoni Úttörő tsz gazdálkodását külön ki kell emelni. A tsz. gazdasági és egyéb tevékenysége ellen kifogás nem merült fel. Tagjai részére az előleget minden hónapban rendszeresen biztosítja. A szövetkezeti demokrácia betartásával, alapszabály szerint működik .....

Vannak olyan tsz-ek, amelyek saját hibájukból, részben az ellenforradalom miatt olyan helyzetbe kerültek, hogy tagjaik részére nem tudják biztosítani a megfelelő jövedelmet. Legsúlyosabb a helyzet a Vönöcki Vörös Zászlónál ..... Befolyt jövedelmüket helytelenül használják fel ..... úgyszólván elherdálják a közös vagyont ..... A tsz. hajlandó új tagokat felvenni, mert kevés a munkaereje."

1958. január 28. A járási végrehajtó bizottság jelentése a MSZMP Vas megyei Bizottságához:

„A tsz-ek megszilárdítása és továbbfejlesztése érdekében egy tervet dolgoztunk ki, melyben a községeket kategorizáltuk. Van öt szövetkezetünk .... Vönöck Vörös Zászló, amelyben megvan a politikai és gazdasági adottság a számszerű fejlesztésre. A fentieken kívül .... (Kemenesszentmárton) van 4 tsz-ünk, amelyek gazdaságilag a legerősebbek .... Számszerű fejlesztésük fő akadálya az, hogy a vezetőség és a tagság igen élesen szemben áll a kilépettekkel és a kívülállókkal és nem hajlandók felvenni senkit."

1958. március 4.

Az MSZMP Vas megyei Bizottsága és a Vas megyei Tanács V. B. közös intézkedési tervet készít a 3004/1958. sz. kormányhatározat végrehajtására.

„A fejlesztés érdekében arra alkalmas tagjaiból állandó agitációs csoportokat kell létrehozni, akik az egyéni gazdálkodók előtt meggyőző érvekkel ismertetik a szövetkezeti gazdálkodás előnyeit."

1958. július 7. MSZMP Központi Bizottságának határozati javaslata a termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztésére.

„Az MSZMP az országnak, a dolgozó népnek egyetemes érdekét tekintve elsőrendű feladatának tartja a mezőgazdaság szocialista átalakítását, amelyet a mezőgazdasági termelőerők állandó és nagyarányú fejlesztése érdekében a legfőbb eszköznek, legfontosabb módszernek tart. A magyar mezőgazdaság kisüzemi rendszere, szétaprózottsága a legfőbb akadálya a termelési színvonal nagyarányú emelésének, a korszerű technika kiterjedtebb alkalmazásának, a paraszti munka megkönnyítésének és a parasztság életkörülményei jelentős javításának. Ezentúl népgazdaságunk azon szerkezeti ellentmondása felszámolásának, amely ab-

ból ered, hogy az iparban, bankszervezetben, kereskedelemben a szocialista szektor, a mezőgazdaságban pedig a kisüzemi magánszektor van túlsúlyban. Ezért minden tőle telhetőt megtesz, hogy elősegítse az egyénileg gazdálkodó dolgozó parasztok erőinek önkéntes társítását szocialista szövetkezeti nagyüzemekké." A határozat végrehajtási része leszögezi, hogy: „Meg kell értetni a parasztsággal, hogy nem a türelem elvesztéséről, nem az erőszakos szövetkezetfejlesztési módszerek visszatéréséről, hanem a mezőgazdaság szocialista átalakításáért folytatott marxista–leninista alapokra helyezéséről, s e szövetkezetfejlesztési munka folyamatossá tételéről van szó."

1958. október 21. MSZMP Vas megyei V. B-ának ülése:

„Mi sokkal több munkát fektettünk bele a tsz szervezésbe, mint amennyi az eredmény. A parasztok azt hangoztatják, hogy maradjon így. De ezt csak egyikmásik paraszt mondja, mert úgyis tudják, hogy nem marad így, csak szeretnék elodázni minél tovább ezt a helyzetet. Nincs olyan értekezlet, gyűlés, ahol a tsz fejlesztés kérdését fel ne vetnénk. A tsz vezetőket és tsz tagokat állandóan ostorozzuk, hogy csinálják ezt. Megmondtuk nekik, hogy mit jelent ez mázsában, mit jelent a népgazdaságnak stb. mást már nem tudunk mondani nekik. A feladat megoldására képtelenek vagyunk. Ennek a célnak az érdekében ha kell éjjelt nappallá téve dolgozunk, de viszont ami meghaladja az erőnket az már mégis csak sok." (l. fond/1958/3. ö. e.).

1959. január 19. MSZMP Vas megyei Bizottsága elfogadja a tsz-fejlesztés éves tervét.

„.... Ezévben nagyobb léptekkel kell előremenni a mezőgazdaság szocialista átszervezésében. A politikai felvilágosító-, meggyőző munka eredményessége érdekében az agitációs és propagandamunka minden eszközét fel kell használni." (1/1959/31. ö. e.).

1959. január 20. Elkészül a járási pártbizottság „Intézkedési terve". Ebben súlyponti kérdésként kijelöli a három község (Kemenesszentmárton, Vönöck és Mersevát) perspektivikus tervét. Ez meghatározza a kialakítandó területet, a gazdasági épületek elhelyezését, az állatállomány fejlesztését, az anyagi és a pénzeszközökkel való támogatás mértékét. „A szervezést 9 tagú bizottság végzi." (2/59/23 ö. e.), (24., 40.).

A termelőszövetkezet szervezése gyakorlatilag 1959. végére befejeződött. A kor mezőgazdasági termelése az állandóan változó arányú egyéni és szövetkezeti tulajdonforma keretei között zajlott le. Mersevát községben 1959-ig egyáltalán nem volt termelőszövetkezet, míg Kemenesszentmártonban és Vönöckön hol az egyéni, hol a szövetkezeti tulajdonforma került túlsúlyba. Az 50-es évek gazdaságpolitikája azonban mindkettőt sújtotta.

A kor mezőgazdasági termelése

Ebben a részben azt vizsgálom, hogy a földhasználat, a terméseredmények, az állatállomány és az állatok termelése hogyan alakult, és a leírt gazdaságirányítási forma hatására a háború előttihez viszonyítva hogyan változott.

A művelési ágak alakulásában az 1951–57. évek átlaga és a háború előtti időszak számadatai között nagy változás nincsen. Vönöck és Kemenesszentmárton községekben csökkent a szántóterület és nőtt az erdő és a földadó alá nem eső terület aránya. Az 1951. és az ezt követő évek (1957-ig) vizsgálatában azt látjuk, hogy a mezőgazdasági terület következetesen csökkent. 1951-ben az összterület 9,07%-át, 1952-ben 90%-át, 1953-ban 88,1%-át, 1954-ben 88,3%-át, 1955-ben 87,9%-át, 1956-ban 85,9%-át, 1957-ben 86,3%-át tette ki. A beadási kötelezettség csökkentése érdekében a gazdák igyekeztek kivonni leggyengébb földjeiket a szántóföldi művelésből, csökkentették rétterületüket, ugyanakkor kismértékben ugyan, de növelték a legelőterületüket. A szántóföldi művelésből kivont leggyengébb földjeiken – elsősorban Vönöckön – erdőtelepítést végeztek, emiatt az erdő részaránya a háború előttinek több mint másfélszeresére nőtt. Ugyanilyen arányban nőtt a földadó alá nem eső terület aránya is.

A művelési ágak arányát 1951–1957. évek átlagában a 39. táblázaton mutatom be.

A művelési ágak aránya 1951—57. évek átlagában 39. táblázat

Megnevezés	K. sz. márton %	Mersevát %	Vönöck %	Összesen %
szántó	72,9	74,2	70,0	71,8
rét	13,2	14,3	4,0	8,6
legelő	4,0	5,2	6,3	5,6
kert	0,5	1,3	2,7	1,9
szőlő	—	0,1	0,5	0,3
erdő	1,4	—	10,4	5,9
fanet	0,8	4,9	6,1	5,9
mg-i terület	90,6	95,1	83,5	88,2

A vetésszerkezet vizsgálatából kitűnik, hogy a községek közötti korábbi arányok nem, vagy csak kis mértékben változtak. Az 1951–57. évek átlagát az 1935–42. évek átlagával összehasonlítva azonban már találunk néhány szembetűnő változást. Pl: mindegyik községben jelentősen csökkent a kenyérgabona aránya. Számottevően nőtt a kapások, a pillangósok és az egyéb növények területaránya. A pillangósok területarányának jelentős növekedése egyrészt a rétek területarányának csökkenésével, másrészt az állatállomány nagyfokú létszámnövekedésével és minőségi javulásával kapcsolatos.

A kapásokon belül legjelentősebb a kukorica területarányának növekedése, de számottevő a burgonya és a cukorrépa területi előretörése is. Külön említést érdemel az egyéb növények részaránya. Soha a múltban ezek területaránya ilyen magas nem volt. Ide az egyre nagyobb területen termesztett szálastakarmányok

tartoznak (csalamádé, tavaszi és őszi takarmánykeverék stb.), melyek arányának növekedése szintén az állattenyésztéssel és a rétek csökkenésével kapcsolatos. Másrészt az egyéb növények területébe tartoznak a különböző – kisebb-nagyobb területen termesztett – ipari növények (napraforgó, szója, kender, len stb.), melyek területét ebben az időben kötelezően előírták.

A főbb növények területének részesedését a szántóterületből a 40. táblázaton mutatom be.

A főbb növények területének %-a a szántóterületből 1951—57. évek átlagában 40. táblázat

Megnevezés	K. sz. márton	Mersevát	Vönöck	Összesen
búza	20,5	19,4	15,1	15,7
rozs	9,8	16,3	23,1	17,2
Kenyérg.	30,3	35,7	38,2	32,9
őszi árpa	6,0	0,4	1,6	1,6
tav. árpa	6,4	9,2	5,4	6,2
zab	3,3	3,0	4,0	3,2
tak. gabona	15,7	12,6	9,0	11,0
kukorica	12,4	14,6	11,1	11,3
burgonya	4,2	8,1	9,3	5,1
cukorrépa	4,7	5,2	1,8	3,0
tak. répa	1,1	2,7	1,5	2,4
kapások	22,4	30,6	23,7	21,8
lucerna	2,7	1,9	0,9	1,4
vöröshere	4,7	2,1	4,4	3,3
bíbor	1,7	2,2	4,3	2,9
	2,2	0,4	0,6	0,6
pillangósok	11,3	6,6	10,2	8,2
egyéb	20,3	14,5	18,9	16,1

Forrás: KSH Vas megyei Igazgatóságának anyaga.

Az egyes községek növénytermelésének eredményességét és a községek közötti különbséget termésátlagaik is jól mutatják. Ebből az időszakból már rendelkezésünkre állnak a főbb növények terméseredményei 1954-től 1957-ig. A 41. táblázaton a főbb növények termésátlagait mutatom be 1954–57. évek átlagában községenként és a három község együttes átlagát, amit súlyozott számtani átlaggal számítottam ki.

A községek különböző növényeinek együttes termésátlagát gabonaegységgel fejezhetjük ki, amivel a községek közti különbség jól mérhető. Eszerint, ha Kemenesszentmárton egy kat. holdra jutó gabonaegységét 100%-nak vesszük, akkor Mersevát termelése 92,17%, Vönöck termelése pedig 86,44%. A községek eltérő természeti viszonyai miatti, az előző időkben is meglevő különbségek tehát a termésátlagok vonatkozásában ebben az időszakban sem csökkentek.

A községek termésátlagai közötti különbségeknél az állattenyésztés területén még nagyobb különbségeket tapasztalunk. Úgy is fogalmazhatjuk, hogy ahol a növénytermesztés termelési szintje alacsonyabb, ott ennek negatív hatása nagyobb mértékben jelentkezik az állattenyésztésben, ami természetesen fordítva is igaz.

A főbb növények termésátlagai 1954—57. évek átlagában 41. táblázat

Megnevezés q/kh.	K. sz. márton	Mersevát	Vönöck	Összesen
búza	11,4	9,2	9,6	9,7
rozs	10,1	9,2	6,2	7,4
őszi árpa	9,8	6,5	8,5	9,0
tav. árpa	11,6	12,8	10,6	11,7
zab	9,8	11,1	8,2	9,3
kukorica	24,0	21,9	23,2	22,8
burgonya	85,0	69,1	47,0	51,5
cukorrépa	140,0	120,0	110,0	121,1
lucerna	22,0	17,0	18,0	18,6
vöröshere	20,0	16,0	15,0	16,1

Forrás: KSH Vas megyei Igazgatóságának anyaga.

Az állatlétszám növekedése a gazdasági válságot követő fellendülés nyomán indult meg. A II. világháború azonban nemcsak a fejlődés lendületét törte meg, hanem az 1949-es állatszámlálás az állattenyésztés minden ágában, az 1935. illetve az 1942. évihez viszonyítva igen nagy létszámcsökkenést mutatott. Az 50-es éveket követően az állattenyésztés nagy fejlődésnek indult. Ezt nagymértékben elősegítették az állatok kivágását korlátozó rendelkezések, valamint sertések esetében a zsírbeadási kötelezettség, amely a levágott állatok számával progresszíve nőtt. A szarvasmarha-állomány 1951-től 1956-ig a három község átlagában 6,8%-kal, a sertésállomány 4,9%-kal, a lóállomány 7%-kal, a juhállomány pedig 143,5%-kal nőtt. Az összes számosállatok számának növekedése 8,4%-os. Az időszak számottevő állománynövekedése azonban még nem tudta a háborús károkat kiegyenlíteni, mert a számosállatok száma még 1956-ban is – amikor az állatállomány legmagasabb volt – 4%-kal kevesebb, mint 1935-ben volt. Ennek ellenére a 100 kat. hold szántóra jutó állatlétszám minden állatfajnál jelentősen meghaladta az 1935, illetve az 1942. évi szintet. Ennek az az oka, hogy közben a szántóterület nagyobb arányban csökkent. Az állatállományt és az állatsűrűséget 1951-ben és 1956-ban a 42. és a 43. táblázat mutatja.

A három község közötti különbség az állattenyésztés hozamaiban is megmutatkozik. Egy tehén átlagos tejhozama Kemenesszentmártonban 3400 liter, Merseváton és Vönöckön 2450 liter. A 100 kat. hold szántóra jutó tej- és hústermelés 1957-ben az alábbiak szerint alakult (44. táblázat).

100 kat. holdra jutó tej- és hústermelés 1957-ben 44. táblázat

A községek megnevezése	100 kat. holdra jutó tej hl.	marhahús q.	sert. hús q	Össz. hús q.
Kemenesszentmárton	579	54,4	26,9	81,3
Mersevát	334	44,3	25,9	70,2
Vönöck	257	32,9	23,1	56,0
A három község átl.	348,6	40,6	24,6	65,2

Forrás: KSH Vas megyei Igazgatóságának anyaga.

Állatállomány 1951—1956-ban 42. táblázat

Megnevezés	K. sz. márton	Mersevát	Vönöck	Összesen
		1951		
szarvasmarha db	279	422	631	1332
ebből tehén db	108	176	242	526
tehén %	38,7	41,7	38,4	39,5
számosállat	223,2	337,6	504,8	1065,6
sertés db	322	453	955	1730
ebből koca db	30	68	109	207
koca %	9,3	15,0	11,4	12,0
számosállat	36,7	51,6	108,9	197,2
ló db	45	51	61	157
számosállat	36	40,8	48,8	125,6
juh db	2	11	256	269
számosállat	0,1	0,8	18,2	19,1
számosállat össz.	296	430,8	680,7	1407,5
		1956		
szarvasmarha db	326	401	696	1423
ebből tehén db	158	154	280	592
tehén %	48,5	38,4	40,2	41,6
számosállat	260,8	320,8	556,8	1138,4
sertés db	466	480	869	1815
ebből koca db	28	30	92	150
koca %	6,0	6,3	10,6	8,3
számosállat	53,1	54,7	99,1	206,9
ló db	48	59	61	168
számosállat	38,4	47,2	48,8	134,4
juh db	332	11	322	655
számosállat	23,6	0,8	22,9	46,5
számosállat össz.	375,9	423,5	727,6	1526,2

Forrás: KSH Vas megyei Igazgatóságának anyaga.

100 kat. hold szántóra jutó állatsűrűség 1951 és 1956-ban 43. táblázat

Megnevezés	K. sz. márton	Mersevát	Vönöck	Összesen
		1951		
szarvasmarha db	48,7	31,1	28,2	31,9
tehén db	18,8	13,0	10,8	12,6
sertés db	56,2	33,3	42,7	41,5
ló db	7,9	3,8	2,7	3,8
juh db	0,3	0,8	11,4	6,5
számosállat db	51,7	31,7	30,4	33,8
		1956		
szarvasmarha db	63,1	29,4	34,1	36,3
tehén db	30,6	11,3	13,7	15,1
sertés db	90,1	35,2	42,6	46,3
ló db	9,3	4,3	3,0	4,3
juh db	64,2	0,8	15,8	16,7
számosállat db	72,7	31,0	35,7	38,9

Forrás: KSH Vas megyei Igazgatóságának anyaga.

A községek gép- és eszközellátottsága nemcsak az 1935. évihez, de a közvetlen háború előtti eszközállományhoz viszonyítva is rendkívül nagymértékben megnövekedett. A rohamosan előtérbe lépő gépimunka-felhasználás a fogaterő mennyiségét jelentősen háttérbe szorította. A fogaterő csökkenése még nem a ló- és az ökörfogat rovására történt, ellenben a tehenek igázása jelentősen csökkent. Már nemcsak a nagyüzemek, hanem sok esetben – bár itt-ott még idegenkedve – az egyéni gazdák is gépállomási traktorral művelik földjeiket. A celldömölki gépállomás egyénieknek többnyire csak szállítási munkát végzett.

Birtokviszonyok

Az időszak birtokviszonyait a rendelkezésre álló adatokból nyomon követni megközelítő pontossággal sem lehet. Ebben az időszakban a földterületben, a népességben, a mezőgazdasági dolgozók számában rendkívül nagy mozgás volt. A rendelkezésemre álló adatok – községi tanácsi anyagok, a Celldömölki Járási Statisztikai Hivatal adatai, termelésfejlesztési osztály adatai stb, annyira különbözőek és sok esetben egymásnak ellentmondóak, hogy azok reális feldolgozást nem tesznek lehetővé. A területen ebben az időben termelőszövetkezeti, állami gazdasági és egyéni gazdálkodás folyt. Ezek területe és aránya igen nagy hullámzást mutat.

Az állandó jellegű be- és kilépések kapcsán rendszeresen változott a termelőszövetkezetek (Kemenesszentmárton: Úttörő és Vönöck: Vörös Zászló) taglétszáma és földterülete, de a termelőszövetkezet és az állami gazdaság közötti földelszámolások a tagosítások végeredménye sem pontosítható és rögzíthető megbízhatóan.

A községek termelőszövetkezeti mozgalma 1949–1959-ig

A három község közül Merseváton a sok erőfeszítés ellenére sem lehetett termelőszövetkezetet alakítani. Ugyanakkor a szomszédos Kemenesszentmártonban és Vönöckön már 1950-ben megalakult egy-egy szövetkezet, többé-kevésbé azonos viszonyok, azonos gazdasági és politikai feltételek között. A megalakulást követően a két termelőszövetkezet erősen polarizálódott és a különbségek egyre nagyobbak lettek.

A kemenesszentmártoni szövetkezet megalakulása után röviddel már az ország egyik legjobb termelőszövetkezete. A kis területen gazdálkodó termelőszövetkezetek közül 1953-ban a 3., ezért a szövetkezet ÉLÜZEM kitüntetést kapott. Aránylag rövid idő alatt annyira megerősödött, hogy sem 1953, sem 1956 gazdaságilag nem rendítette meg. A termelőszövetkezet tagjai kezdeményezésére, teljesen az önkéntesség elvén alakult és 1951-ben is, amikor a falu szocialista község lett, az átalakulás gyorsan, presszió alkalmazása nélkül zajlott le.

A falu lakosságának megalakuláskori gazdasági erejét tekintve nagy különbségek nem voltak és belépésük után is mindenki lelkiismeretesen dolgozott.

A vönöcki termelőszövetkezet 1950 tavaszán hasonlóképpen az önkéntesség elve alapján jött létre. A szövetkezet felfejlesztési törekvéseire azonban már nem ez volt a jellemző. A felfejlesztés során alkalmazott módszereknek, melyek kapcsán Vönöckön – ahol a lakosság gazdasági erejét és gondolkodásmódját tekintve igen nagy különbségek voltak – a lakosság 70%-a termelőszövetkezeti tag lett, majd az 1955-ben alkalmazott gátlástalan eszközöknek súlyos termelési és politikai következményei lettek. A parasztokat nemcsak önérzetükben, hanem sok esetben emberi méltóságukban sértették meg, eszével, szívével soha egy pillanatra sem élt a szövetkezetben.

Közülük sokan egyáltalán nem is dolgoztak a közösben és éltek, ahogy tudtak. Mindezt tetőzte a súlyos gazdasági kényszer, amit a begyűjtési rendszer és módszer okozott. Volt úgy, hogy a termelőszövetkezetnek nemcsak vetőmagja, de a tagoknak kenyerük sem maradt. Erre az időszakra így emlékszik vissza Papp Gyula bácsi: „Hát bizony 1953-ban igen nehéz volt. Nem volt egy karé kenyerem. De otthon méhészkedtem. Mondom Herendi Kálmán komámnak, aki egy darab kenyeret eszegetett: aggy' egy darab kenyeret – adok mézet. Így ettünk mindketten mézes kenyeret." Az út ismerete, amelyen a vönöcki termelőszövetkezet tagjai idáig jutottak, nem közömbös a későbbi Kemenesszentmártonnal való egyesülés szempontjából, de az 1959-ben egyesült, három községet magába foglaló Kemenesaljai Úttörő Termelőszövetkezet gazdálkodása szempontjából sem, hiszen a nagy termelőszövetkezet tagságának mintegy 50%-át a vönöckiek sok vihart megért tagjai teszik ki.

Vönöck községben a földosztást követő időszakban néhány család az új gazdák közül a kormány minden támogatása ellenére sem tudott jól gazdálkodni. Ezek a gazdák – volt agrárproletárok – elhatározták, hogy termelőszövetkezetet alakítanak. Miután az alakításhoz szükséges létszámot – kováccsal, cipésszel együtt – elérték, 120 kat. hold földön megalakult a Vörös Zászló Termelőszövetkezet. Földterületük részben a bevitt földjeikből, részben községi tartalékterületből tevődött össze. Felszerelésük rendkívül kezdetleges és minimális volt. Földjeiket úgy tudták csak megművelni, hogy a földművesszövetkezet kezelésében levő eszközöket (vetőgépek, lókapák stb.) kölcsön formájában megkapta a szövetkezet. Az első évben (1950) még csupán azokat a munkákat végezték közösen, amelyek már a jövőre vonatkoztak, de bevitt földjeiken még maguk arattak.

Ez rendkívül sok vitát, veszekedést eredményezett, mert a termés nagyon gyenge volt. Állataikat sem tudták közös istállóban elhelyezni, mert nagyüzemi gazdasági épületük nem volt. A termelőszövetkezet helyzetét súlyosbította a község másik felén működő állami gazdaság léte is. Az állami gazdaság sem termelt ugyan kiemelkedő szinten, de dolgozóinak mégis rendszeresen fizetett. A termelőszövetkezet ugyanakkor fizetőképtelen volt, ezért a tagok egy része otthagyta a szövetkezetet és az állami gazdaságba ment dolgozni.

Rendkívül rossz hatása volt a tagosításnak is, ami már nemcsak az állami gazdaság és a termelőszövetkezet viszonylatában jelentkezett, hanem itt-ott már érintette az egyéni gazdákat is. A tagosítást a sok vita miatt kétszer kellett végrehajtani, mert egyszerre tagosított a termelőszövetkezet és az állami gazdaság is. A jobb földeken volt a vita, amit délelőtt betagosított az állami gazdaság, azt délután a termelőszövetkezet. A szövetkezet a vezetőegyéniség hiánya, a tapasztalatlanság és a sok belső viszály ellenére biztosította a tagság megélhetését, ami további, saját gazdaságukkal nem bíró újgazdák belépését eredményezte.

1952-ben a gazdák egy része nem bírta el a súlyos adó- és beszolgáltatási terheket, a korábban is jó középparasztok állatállománya erősen felszaporodott, de elfogadható áron azokat értékesíteni nem tudták. Így a kettős gazdasági kényszer hatására a „Sógor"* utcai középparasztok képviselői felkeresték a községi tanács elnökét és elmondták, hogy termelőszövetkezetet akarnak alakítani.

Új termelőszövetkezet alakítására az engedélyt azonban nem kapták meg, így egy részük belépett a már működő Vörös Zászló Termelőszövetkezetbe. Az ősz végére belépett az egész „Sógor" utca, ezzel már a község lakosságának mintegy 40%-a termelőszövetkezeti tag lett. Ez újabb tagosítást eredményezett, melynek kapcsán egy tagban kialakult a szövetkezet 1500 kat. holdja. Ez a tagosítás ismét felkavarta a kedélyeket, mert a kint levő 60%-ot ismét elmozdította kétszeri tagosítás után alig megszokott földterületéről. Az egyénileg gazdálkodók – akik még nem barátkoztak meg a szövetkezés gondolatával – és a termelőszövetkezet között ez tovább fokozta a már úgyis megromlott viszonyt. Súlyosbodó gazdasági helyzetük csak fokozta keserűségüket. A 120 tagra felfejlődött termelőszövetkezet folytatta a megkezdett munkát. A gazdaság központjában levő gazdasági épületeket felújították. Sertésólakat építettek. Magtárpadlásos kombájnszérűt és kukoricagórékat létesítettek. Felújították a „Cseri" majorban levő romos birkaaklokat és a központban levő sertéstelepet is betelepítették állatokkal. Gatter-telepet és a sertésekhez darálóüzemet létesítettek. A szövetkezet jelentős állatállománnyal és most már elegendő munkaerővel is rendelkezett. Tagsága rendkívül szorgalmasan dolgozott. A szövetkezet tagjai, hogy a gépállomási munkadíj ne terhelje őket, teljes gabonaterületüket kézzel aratták le.

1953 elején egy tagnak ki kellett lépni a szövetkezetből, mert kuláklányt vett feleségül. Kulák pedig a termelőszövetkezet tagja nem lehetett. 1953 és 1954-ben még kilépett néhány család, de ez a szövetkezet munkáját nem zavarta meg.

A szövetkezet 1955 nyaráig az állami irányítási rendszerből adódó nehézségek ellenére megfelelően gazdálkodott, tagjai számára tisztességes kenyeret biztosított. 1955 nyarától aztán elszabadult a pokol. A történelmi hűség megköveteli,

*„Sógor" utcai középparaszton az olvasott, gazdaságilag jól képzett középparasztot kell érteni. Elnevezésüket onnan kapták, hogy ebben az utcában mind ilyen középparasztok laknak, akiket egymáshoz nemcsak gazdasági és baráti kapcsolatok fűztek, hanem túlnyomó többségük valamilyen formában rokona, sógora, komája is volt egymásnak.

hogy hatását őszintén leírjuk. Ez a szervezési kampány nem válogatott eszközeiben, megdöbbentette az embereket, még az idős 19-es kommunistákat is. Sok epizód ma már humoros, de akkor a parasztember számára súlyos lidércet, sok esetben végső elkeseredést jelentett. Reménytelennek látta helyzetét, hogy veszíti földjét, lovát, szekerét, felszerelését és mindazt, ami a földosztás után az életét jelentette és amit keservesen szerzett meg.

Kezdetére így emlékeznek vissza: „Kijöttek beadási tervet készíteni. Már akkor jöttek ki, amikor a cséplés folyt. Akkorát vetettek ki, hogy a cséplés után sem kenyér sem vetőmag nem maradt. Be kell adnotok, még ha a padláson az egerek megdöglenek is, mondták. Tudtuk, hogy ez már a termelőszövetkezet szervezés előszele, tudtuk: végre kell hajtani."

A községi tanács a kivetés után megkapta a begyűjtési tervet, ezzel egyidőben a község szocialista községgé való átalakításának tervét is. A községi tanács elnöke, Rosta Sándor – aki jól ismerte a község heterogén összetételét, aki ismerte az emberek között megromlott viszonyokat és akit ma is a község lakosságának szeretete övez – megromlott egészségi állapotára való tekintettel lemondott. „Tudtam, hogy ez már nem megy" – emlékszik vissza. A községben megalakították a termelőszövetkezetet szervező „előkészítő bizottságot", amelynek az volt a feladata, hogy a szövetkezetet fejlesszék fel, Vönöck legyen szocialista község. Ezenkívül voltak járási és megyei szervezők, vagy szervező brigádok, akik nap mint nap járták a falut és különböző módszerekkel agitáltak.

Dénes István belépését így meséli Papp Gyula bácsi – aki, mint termelőszövetkezeti tag maga is részt vett a szervezésben –, hogy: „Mink a lakásán már sokszor vótunk, de nem át be a termelőszövetkezetbe. Aztán a megyei kiküldött behivatta a Tanácsra. Ott a külső szervezők erélyesen bántak vele, de nem bántották. Ezek erélyesen bántak másokkal is, de nem vertek meg senkit. De Dénes nem akart belépni. Akkor ledobott neki a fődre egy likas huszfillért. A Dénesnek le kölött hajunyi, aztán az ujját a likra rátenni, aztán körbe kerügetnyi. Aztán amikor a Dénes má szidüt is meg izzatt is, mer hát kabát vót rajta, asszongya aláirgya. De nem irta alá azután se. Azután benntartották a Tanácson ijjel is meg másnap is, aztán aláirta". Aztán Papp Gyula bácsi tovább beszél. „Én termelőszövetkezeti tag vótam. El is neveztek Kolhoz Papp Gyulának, mert hát két Papp Gyula vót a faluban. Minden termelőszövetkezeti tag megkapta a feladatát ki-kihez megy el. Benkő Dezső vót akkor az elnök – mer nálunk minden évben más elnök vót –, én avval vótam. Nekünk Nagy Lászlóhoz, meg Németh Kálmánhoz kölött elmennyi. Aszongya a Laci komám: belipek ha ezt a véka szivát megeszitek, Estig a szivát megettük, de akkor sem akart belépnyi. Asztán elmentünk a Csatáriékhoz, azt meg a pajtába a törekbe találták meg ippen akkor, mer ott má vótak külső szervezők. Aztán bekisirték a Tanácsra, aztán aláírta. A Nagy Jóska meg öreg késsel át az ajtóba, aszongya: na komám begyühettek. Leltározni akartuk az állatait, meg értékelni, de ott a késsel hadonászott, oda nem engedett be bennünket. Asztán meg csak horta a bort. Nohája van."

A szervezés eredményeként a falu 70%-a belépett a termelőszövetkezetbe, állataikat sokan nem engedték felértékelni és a közösben egyáltalán nem is dolgoztak. „A leltározókat vasvillával fogadták és nem engedtek be senkit" – mondja Benkő Dezső, aki akkor a termelőszövetkezet elnöke volt. Aztán így folytatja: „A baj akkor jött csak meg, amikor az aratás megkezdődött. Aki belépett azok gabonaterülete is a közösé. De ezek a termelőszövetkezetben nem dolgoztak, csak papíron voltak tagok. Nekiálltak aratni a sajátjukat, haza is hordták. A termelőszövetkezet meg aratta a másik végét. Úgy kellett kihordani az udvarukról. Ebben az évben igen jó termés volt."

A felfejlesztést újabb tagosítás követte. A kívülmaradtak most már a cseren, a község legrosszabb földjein, a széleken kaptak földet betagosított földjeik helyett. Mint a felbolygatott méhkas, olyan volt a falu. Aztán 1956-ban a szövetkezet újabb elnököt kapott, most a járási tanácstól. A szövetkezet 1956. október 23-ig gazdálkodott, de akkor teljesen szétesett. Az októberi vihar itt az előzmények miatt erősebb volt – mint ahogy a szervezés szélsőségei is erősebbek voltak –, mint a megye más területein. A korábbi sérelmeket Vönöckön is felvonulásokkal, ablakok bedobálásával és „igaszeggel" akarták orvosolni. Széthordták volna itt is a magtárakat, gyújtogattak volna itt is kazlakat, és lehettek volna súlyosabb következmények is, de a „vasvillás", később a fegyveres őrség, amit a megválasztott nemzeti bizottság, illetve a tanács (elnöke ismét Rosta Sándor) szervezett, megakadályozta azt.

Aztán november 4-e után a termelőszövetkezet teljesen feloszlott és a közös vagyont széthordták. Ezután rendezték a földeket, mindenki megkapta az eredetileg használt saját földterületét. A névleges tagokat, akiknek a földjét a belépéskor learatták, most kártalanították. Mivel az ellenforradalom az őszi vetések elvégzése után következett be, a kilépők a következő évi termést nem a kiadott területükön, hanem a kilépőkből alakított bizottság által meghatározott területen takaríthatták be. Erre azért volt szükség, hogy minden kilépett tagnak mindegyik őszi terményből legyen, mert egyébként lett volna olyan akinek csak búza, vagy rozs, vagy csak őszi árpa jutott volna. Ez megint sok vitát szült, és tovább romlott az emberek közötti kapcsolat.

A földek rendezése után, állami tartalékterületen a vönöcki Vörös Zászló Termelőszövetkezet a falu legelesettebbjeiből újjáalakult. Sem vagyon, sem vetőmag nem maradt, a szövetkezet teljesen a nulláról indult el. Munkáik többségét gépállomással végeztették. Gazdálkodásukat igen sok nehézséggel 1957 tavaszán kezdték meg, állami támogatással. Ez a kis termelőszövetkezet önállóan még két évig gazdálkodott, amikor 1958 őszén csatlakoztak a kemenesszentmártoni Úttörő Termelőszövetkezethez. A vönöcki Vörös Zászló Termelőszövetkezet elnökei a következők voltak: Herendi Kálmán, Tőke Ferenc, Dénes Károly, Major Károly, Benkő Dezső, Tőke Ferenc (kemenesmagasi lakos), majd 1957-ben és 1958-ban: Varga Mihály, Teveli János és Dénes Károly. Nehéz időkben vezettek súlyos körülmények között, megérdemlik, hogy itt is leírjuk nevüket.

A KEMENESSZENTMÁRTONI „ÚTTÖRŐ" TERMELŐSZÖVETKEZET 1949–1959-IG

A termelőszövetkezet megalakulásának előzményei Kemenesszentmártonban is hasonlók voltak, mint Vönöckön. A földhözjuttatottak egy része, volt agrárproletárok néhány hold földjükön nem tudtak megerősödni. Néhány nagyobb családnál ismét előtérbe került a föld osztódásának problémája is. 1949 decemberében Tőke János, Farkasdi József, Farkasdi Gyula, idős és ifj. Kondor László, Fűzfa Sándor és még néhányan régi aratótársak latolgatták: „Mi lesz velünk?" Akkor 15-en jöttek össze és elhatározták, hogy termelőszövetkezetet alakítanak.

Miután az engedély megérkezett, 1950. január 11-én megalakult a termelőszövetkezet. Elnöknek Farkasdi Józsefet választották. Kilenc család 23 kat. hold földdel, kevés felszereléssel és egy lóval új életet kezdett. Ezekben a napokban a kuláknak nyilvánított 5 család elhagyta a falut. Az elhagyott kulákbirtokokat, házaikat, gazdasági épületeiket, állatállományukat, felszereléseiket az új gazdaság kapta. A szomszédos Mersevát községből, sőt Szergényből is kaptak földet. Tőke János a termelőszövetkezet Kossuth-díjas elnöke így emlékezik vissza: „Szergény ugyan 14 km-re volt, de csak le kellett aratni. A föld kevés volt, utána kellett menni. Mi bevettük volna a termelőszövetkezetbe a kulákokat, hiszen már a végén csak 5–10 hold földjük volt, de nem lehetett, a rendelet tiltotta. Kemenesszentmártonban pedig mindig minden rendeletet betartottak. Beadáskor a kenyeremet is leadtam, de más is leadta. Itt szégyen volt valamit nem betartani. Nem vehettük be a kulákokat, hát mit csinálhattunk volna? Olvastuk nekik a bolsevik párt történetét és megmagyaráztuk, hogy itt sem lehet másképp, elviszik őket Szibériába. Mivel papunk, kocsmánk nem volt, volt idő ezt tanulmányozni és akkor ezt fellelkesedve hittük. Egyszer csak elhagyták a falut. Földjeiket, fölszereléseiket, állataikat, ami még maradt, megkaptuk. Élni kellett".

Mivel az állatállomány még így is csekély volt, állami hitelből vettek még két lovat és 15 fiatal tehenet. Még ez év nyarán újabb öt lovat és 20 hízónak való marhát. Augusztusban a közös tulajdon tovább nőtt, mert a celldömölki tangazdaságtól átvettek 120 kat. hold földet, szekereket és 12 db marhát. Többet nem mertek, mert féltek az eladósodástól, féltek, hogy a hitelt nem tudják visszafizetni. „Aztán novemberben meg megjött, hogy nem kell ezt a hitelt visszafizetni. Akkor bántuk, hogy nem vettünk át mindent" – emlékezik vissza az elnök.

A termelőszövetkezet híre gyorsan terjedt, s őszig a faluból három gazda kérte a felvételét, valamint vidékről két zsellércsalád költözött a faluba, akik szintén beléptek. Ezután a termelőszövetkezet tagosítási engedélyt kapott, ami a

kívülálló gazdáknak nem volt közömbös. Komolyabb vitákat a tagosítás nem szült a községben, mert a termelőszövetkezet vezetősége nagyon vigyázott arra, hogy a kívülállókat ne sértsék meg, másrészt meg azért sem lehetett vita, mert – ahogy az elnök mondja – „... akkor amúgy sem voltunk olyan beszélő viszonyban. Harag nem volt a kívülállók meg a termelőszövetkezet tagjai között, mert sosem veszekedtünk, de ha egy termelőszövetkezeti tag, meg egy kívülálló ment egymással szemben az utca egyik oldalán, a kívülálló átment a másik oldalra. Akkoriban nekünk nem köszöntek, de a belépett középparasztnak sem, mert már ősszel ilyenek is voltak a szövetkezetünkben". Palánki János bácsi, volt középparaszt, aki még 1950-ben belépett a termelőszövetkezetbe így emlékszik vissza: „A feleségem nem mert kimenni az utcára, mert ha kívülállóval találkozott, köptek". A harag azonban csak felszínes volt, mert az első év őszén, amikor a termelőszövetkezetnek fogat és szállítóeszköz hiányában a betakarulások sok gondot jelentettek, a kívülálló középparasztok nagyon sokat segítettek, szorult helyzetükben nem zárkóztak el.

A termelőszövetkezet munkáját már az első évben szakember irányította. Az első év gazdálkodásához, a beinduláshoz ez rendkívül nagy segítséget jelentett. A szakember nem a termelőszövetkezet alkalmazásában volt ugyan, hanem a gépállomásében, de fő munkáját a szövetkezet irányítása képezte. A gépállomás segítsége tehát nemcsak abban jutott kifejezésre, hogy szántott, vetett és aratott, hanem szakembert is adott. A termelőszövetkezet elnöke októberben Tőke János lett.

A tagok szorgalmas munkája nyomán az első gazdasági évet a termelőszövetkezet jó eredménnyel zárta, tagjainak évi jövedelme elérte a kívülálló jó középparaszti szintet. Viták, belső harcok ebben a szövetkezetben is voltak, de nagyon vigyáztak, hogy ez ne menjen ki, mert a kívülállók elsősorban ettől féltek. A termelőszövetkezet fejlődésére a járási és a megyei szervek is felfigyeltek és indokoltnak tartották a termelőszövetkezet felfejlesztését. A járási pártbizottság e feladattal a termelőszövetkezet vezetőit és a képzettebb tagokat bízta meg. A szervezési munkálatok 1951. nyarán kezdődtek. A felfejlesztés feltételei megvoltak, mert a községben volt egy jól gazdálkodó szövetkezet, amit a középparasztok is elismertek. Másrészt a faluban volt 8–10 tekintélyes gazda, akik a beadás súlyos terheit már alig-alig bírták, így gazdasági kényszerükben más lehetőségük nem volt.

Az agitációt ezeknél a gazdáknál kezdték meg, rajtuk kívül még csak egykét helyre mentek. A tagok nappal dolgoztak, este és sokszor éjjel pedig agitáltak. Az agitáció 3 hétig tartott. 1951. október 20-án Kemenesszentmártonban a 9 legjobb gazda belépett a szövetkezetbe. Belépésüket leltározás követte, majd a lovakon kívül minden bevitt állatot és vagyontárgyat azonnal kifizettek. A lovak értékét a gazdák négy részben kapták meg. „A fizetés napján, 1951. október 22-én minden agitáció nélkül az egész falu belépett a szövetkezetbe. Leltároztunk és ér-

tékeltünk az egész faluban és két nap múlva mindent kifizettünk. A harmadik napon már együtt dolgozott az egész falu" – emlékezik Tőke János.

Az állatok elhelyezése nem okozott különösebb problémát, mert a termelőszövetkezethez tartozó Alsó- és Felső-Radómajorban, valamint a Karácsony- és a Potyondi-féle istállókban az állatokat el tudták helyezni. A lovakat nagyobb gazdák istállóiba hordták össze.

A munka serényen folyt és önálló kezdeményezésben nem volt hiány. A 22–23 Ft-os munkaegységértékkel (természetbeni) a tagok elégedettek voltak, ezért szívesen dolgoztak. Büszkék voltak eredményeikre és szövetkezetükre. A legnehezebb időszakban is, amikor más szövetkezetekben a magas beszolgáltatási kötelezettség miatt a tagoknak kenyere sem volt, a kemenesszentmártoni termelőszövetkezeti tagnál mindig lehetett venni búzát vagy kukoricát. A termelőszövetkezet az 1952-ben elért eredményeiért 1953-ban megkapta a Minisztertanács vándorzászlaját. A beszolgáltatási kötelezettség ugyan súlyos terheket rótt a kemenesszentmártoni szövetkezetre is, de a teljesítést mindig megoldották. Erről a következőket mondja az elnök: „Igen szép tehenészetünk és hízóállományunk volt. De a beadási kötelezettséget baromfiból is kirótták. Megvettünk hát egy sereg hízott libát, meg hízott kacsát, aztán a beadást teljesítettük. Utána egy hónapra megjelent a rendelet, hogy hízott marhában is le lehet adni. Hát így teljesítettük a marhaleadásunkat 400%-ra."

Az első törés 1953-ban történt, amikor a Nagy Imre beszéd után 14 család, 105 kat. hold földdel bejelentette kilépési szándékát. Lényegében a szövetkezet gazdálkodását nem zavarta meg, mert nem a legdolgosabb tagok voltak. A termelőszövetkezet a kilépéssel egyetlen tábláját sem bontotta meg, hanem a határ szélén, főleg tartalékföldekből adták ki e területet. A szövetkezetből semmit nem vihettek ki, hiszen bevitt felszereléseik ellenértékét azonnal megkapták. Ezt követően 1954-ben újabb 4 család lépett ki, ezek korábban jó középparasztok voltak. Ezek kilépésére Palánki János bácsi így emlékszik vissza: „Nem tudtam megérteni őket miért léptek ki. A termelőszövetkezetben jól ment nekik. A Mesterházi Jóska is 1954 őszén, amikor kilépett, csak cukorból 16 mázsát vitt haza. Máshol a cukrot jegyre lehetett kapni 14,– Ft-ért kilóját."

A kilépők helyére újak jöttek. A szomszédos községekből, ahol még ekkor nem volt termelőszövetkezet, tíz újabb család kérte felvételét. A szövetkezet szépen fejlődött, lassan átépítették az egész faluban a házakat.

Kemenesszentmártonban 1955-ben szervezés nem volt. Akik a termelőszövetkezetben maradtak, kinevették a kilépőket és azt vallották, kérjék ők vissza magukat. Büszke volt a tag is, de büszke volt a kívülálló is.

Az 1956-os ellenforradalom hatása Kemenesszentmártonban is megmutatkozott, bár a szövetkezetet ez sem ingatta meg. A faluban ellenforradalomról nem beszélhetünk. A lakosság nagyon fegyelmezetten viselkedett. Megalakították ugyan itt is a munkástanácsot, de a sztrájkot nem támogatták. A termelőszövetkezet feloszlatásáról és a javak szétosztásáról itt nem esett szó. A tagság egy része

Celldömölki járás dolgozó parasztjai, hozzátok szólunk!

Mersevát község

dolgozó parasztjai az új életet,

a szövetkezést választották,

ahol valamennyien megtalálják számításukat, szép jövedelemhez jutnak, ahol öreg napjaikra is biztosítva lesz nyugodt megélhetésük. Elég sok nehézséggel küzdöttek eddig. Sokat gondolkodtak, vívódtak önmagukkal, míg végül meggyőződtek arról, hogy a párt és a kormány az ő javukat, boldogulásukat akarja biztosítani a termelőszövetkezetekben.

Ezért választották a szövetkezés útját.

Saját érdeketekben kövessétek példájukat, segítsétek a járásban is mielőbb felépíteni a valamennyiünk jólétét, boldogságát biztosító szocializmust.

Lépjetek be ti is a termelőszövetkezetbe!

Fk.: Dancs József — Szombathelyi Nyomdaipari Vállalat 830

azonban kilépett a szövetkezetből. Most 32 család lépett ki 320 kat. hold földdel. Ha a kilépő gazdák összetételét vizsgáljuk, akkor kiderül, hogy minden volt középparaszt kilépett a szövetkezetből. A kiadott terület 33%-a kenyérgabona volt, amit az egyéniek közösen arattak le. A kilépések már munkaerőgondot okoztak a termelőszövetkezetnek, azonban két db K–25-ös traktor vásárlásával e problémát is megoldották és a szövetkezet jövedelme ebben az évben lett a legmagasabb.

Az 1957. évi VI. pártkongresszus határozatainak, a kiadott „Agrártézisek" értelmében a megyei tanács és pártszervek kimondták a megye szocialista átszervezését. Az „Agrártéziseket" az MSZMP és a járási tanácsi vb aktívaértekezletén tárgyalták meg 1957. november 13-án. Megállapítják, hogy: „... a határozat már két hónapja megjelent. A község vezetői nem mernek beszélni a határozatról az embereknek. Pedig az átszervezésről lemondani nem lehet. Általános hallgatás uralkodik." Az értekezleten kimondják, hogy: „A termelőszövetkezeti szervezés a helyi szervek feladata. Többé ne várjanak idegen erőt községükbe. Az átszervezést minden kényszer nélkül kell megoldani és nincs szükség az önkéntesség elvének megsértésére. Ezért is a helyi szerveknek kell csinálni, ők ismerik a község parasztságát. Önkéntességet követelünk a termelőszövetkezet szervezésében, de nem spontaneitást". (2/1957/1. ö. e.)

A nagyobb méretű szervezés 1958-ban indult meg. A termelőszövetkezetek felfejlesztésének azonban most más akadályai is vannak. Az 1953-as és az 1956-os kríziseket túlélt tagság szorgalmas munkája nyomán ismét megerősödött a szövetkezet és hallani sem akartak új tagok felvételéről. Különösen azok felvételétől zárkóztak el, akik korábban a termelőszövetkezet tagjai voltak. A járási pártbizottság egyik jelentésében így számol be a megyei pártbizottságnak: „Kemenesszentmárton a gazdaságilag legerősebb szövetkezetek egyike. A felfejlesztés akadálya, hogy a vezetőség és a tagság élesen szemben áll a kilépett tagokkal és nem hajlandók felvenni senkit." (2/1958/18. ö. e.)

Emiatt 1958. augusztus 16-án az MSZMP Vas megyei Bizottságának nagyaktíva ülésén Tőke Jánost, a termelőszövetkezet elnökét megbírálták. A következőket válaszolta: „A magam részéről ezen változtatni fogok. A szomszéd faluban van egy termelőszövetkezet, ami nagyon gyenge, úgy nézett ki, feloszlik. Mi úgy határoztunk, beolvasztjuk a mi szövetkezetünkbe. A tagság ugyan nagyon félt tőle, hogy akkor kevesebb lesz a jövedelmünk, azt mondom, ha fele nem is dolgozik, ni a földet megműveljük – ezután az egyesülést kimondtuk." (1/1958/4. ö. e.)

A Kemenesszentmártoni Úttörő Termelőszövetkezet és a vönöcki Vörös Zászló termelőszövetkezet hivatalosan szeptemberben egyesült. A szövetkezet felfejlesztése tulajdonképpen ezzel indult meg. A szervezést a termelőszövetkezet vezetősége és egész tagsága végezte. Merseváton kezdődött, de csak 5 család lépett be a termelőszövetkezetbe. Alakítottak viszont 12 taggal egy burgonyatermesztési szakszövetkezetet, így a szervezés 1959 januárjáig szünetelt. Akkor összehívták a szakcsoport tagjait, valamint a község jelentősebb gazdáit és na-

ponta foglalkoztak velük. Február 6-án a mersevátiak falugyűlést tartottak és úgy döntöttek, hogy nem alakítanak külön szövetkezetet, hanem a kemenesszentmártoni Úttörő Termelőszövetkezetbe lépnek be. Mersevát község – 107 családdal, és 1500 kat. hold földdel a szövetkezeti gazdálkodás útjára lépett, amit korabeli röplap is megörökít.

Mindössze hét család maradt a régi úton 57 kat. hold földdel. A hét középparaszt földjét a község határának szélén adták ki.

A merseváti szervezésre Kovács János – ma a szombathelyi tsz-szövetség titkára – így emlékszik vissza: „Mersevát jó középparaszti község volt, konok, de reális emberekkel. Néhányuknak ragyogó állattenyésztése volt. A községben huszan szerveztünk, közülük tíz a kemenesszentmártoni termelőszövetkezet tagja, mind nagyon higgadt, jóérzésű emberek. Három hónapig szerveztünk, agitáltunk ott. A meggyőzés szinte házról házra, emberről emberre ment. Végül hét család kivételével mindenki belépett. Nagyon szép alakuló közgyűlésük volt, az egész falu ott volt."

A merseváti szervezés után Vönöck község következett. Papp Gyula bácsi így emlékezik vissza: „Azoknál kezdtük a beszélgetést, akik 56-ban igaszeget hordtak". Amikor megtudták, hogy Mersevát már „elesett" nem az volt a fő probléma, hogy belépjenek-e, hanem hogy külön szövetkezetet alakítsanak-e, vagy a kemenesszentmártoniba lépjenek be. A kérdés gyorsan eldőlt. Mivel a legtöbbet Tőke János tsz-elnök agitált a faluban, sokan kikötötték, hogy csak neki írnak alá. Tőke János így emlékszik vissza: „Az volt a feltétel, hogy igyak meg egy liter nohát. Mindenhol megittam. Nem sérthettem meg őket, erre akkor nagyon kellett vigyázni. Akkor csak minket lehetett megsérteni". Néhány család Vönöckön is kívül maradt, ezek később sem lettek termelőszövetkezeti tagok.

Kovács János erre így emlékezik: „Vönöckön sok volt a megsértett ember. Először azt kellett elhitetnünk, hogy most már nem 1955-öt írunk. Aztán rájöttek, hogy emberekkel, barátokkal beszélgetnek és ha nem is hozsannával, de beléptek."

Tulajdonképpen ezután következett csak Kemenesszentmárton, mert ott az 1953–54 és 1966-ban kilépettek még egyénileg gazdálkodtak. Nagy volt a „rátartiság" a tagokban is és a kívülállókban is. Majd jönnek ezek maguktól is gondoltuk, de nem jöttek. Valakinek engedni kellett, de a házaikhoz azért nem mentünk el. Írtunk minden kívülállónak egy meghívót, hogy falugyűlést szervezünk. Kivétel nélkül mindenki eljött. Elmondtam nekik, hogy már Merseváton is, meg Vönöckön is mindenki belépett a termelőszövetkezetbe. Ők már nem érveltek, nem vitatkoztak, csak annyi belépési nyilatkozatot, meg annyi ceruzát kértek ahányan vannak. Aztán számolnom kellett, hogy egy-kettő-három és egyszerre írt alá az egész falu. Senki nem akart előbb aláírni, mint a másik. A kemenesszentmártoniaknak mindig volt humoruk, no meg intelligenciájuk is" – emlékezik Tőke János.

Dr. Horváth István, a szombathelyi AGROKER igazgatója így summázza emlékeit: „Kemenesszentmárton mindig higgadt község volt, régen is. Vönöckön sokféleképpen kellett agitálni. A falu rétegeződése sokféle volt. Két rétege volt az agrárproletároknak, kettő a középparasztoknak, de vallás szerint is kétfelé oszlottak. A földhöz juttatott agrárproletár, aki évszázados nyomorából a középparaszti sorig vergődte föl magát, a legnehezebben állt be a termelőszövetkezetbe, vagy egyáltalán be sem lépett. Volt itt a háború előtt egy harminc tagú aratóbrigád. Ez a falu legszorgalmasabb és leghaladóbb csoportja volt. Számosan közülük 19-es vörös katonák voltak, akik a legfondorlatosabb módon, de rendszeresen megszerezték a Népszavát. Ebédszünetben azt olvasták a bokor alatt és terjesztették az eszmét. A fölszabadulás után azonnal a falu élére álltak és osztották a földet. Szorgalmukkal, eszükkel aránylag rövid idő alatt középparaszti sorba nőttek. Számosan közülük azonban a termelőszövetkezetbe soha nem léptek be. Megszerzett földjükről, amelyért sokszor életüket is kockáztatva küzdöttek, soha nem tudtak lemondani.

Az agrárproletárok másik rétege elsőként, könnyen beállt a termelőszövetkezetbe. Ezek voltak a hangadók. Közülük sok alig, vagy egyáltalán nem dolgozott. Meggyőződésük volt, hogy őket előjogok illetik meg és őket el kell tartani. A középparasztoknak is volt egy haladó rétege, akik rendszeresen olvastak. Értették pl. a műtrágya hatását. Igen jó terméseket értek el. Mégis ezek léptek be könnyebben. Szakmai érvekkel, megértve az egyéni gazdálkodás nagyobb kockázatát, vállalták a közös gazdálkodást. A középparasztok másik része bigott vallásos volt. Kevésbé követték a világ eseményeit és tulajdonukhoz is nagyobb volt a ragaszkodás. Ezek nagyon nehezen léptek be, de aztán teljes szívvel csinálták. Mint társadalmi tényező igen érdekesen vetődött fel a vallási állásfoglalás. Az evangélikusok sokkal könnyebben léptek be, mint a katolikusok."

A termelőerők alakulása

Az 1949–59-es időszakra a termelőerők nagy változása jellemző. A földterületben, az eszközellátottságban, a munkaerőhelyzetben és az állatállomány értékében 1953-ig folyamatos növekedés tapasztalható. 1953-tól a termelőerők mozgásiránya ketté válik, 1958-ig fokozatosan csökkent a földterület és a taglétszám, az eszköz- és állatállomány értéke azonban tovább nőtt. A földterület csökkenéséhez és a munkaerőhelyzet romlásához a szövetkezet vezetése a gazdálkodás szerkezetének megfelelő változtatásával rendkívül jól alkalmazkodott, így a termelési feltételek kedvezőtlen alakulása ellenére a szövetkezet erősödött.

A földterület

A termelőszövetkezet megalakulásakor a közös földterület 128 kat. hold volt. A közös művelésbe vont terület 1951 őszéig fokozatosan növekedett. Az 1950 és az 1951-es évek pontos földterületét meghatározni nem lehet, mert – mint azt már korábban említettem – a termelőszövetkezet átmenetileg, sokszor csak a betakarítás idejéig községen kívüli területeket is használt. A földterület alakulását 1952–1958-ig a 45. táblázaton mutatom be. A táblázatból megállapítható, hogy a mezőgazdasági terület nagyobb mértékben csökkent, mint az összterület. Az összterületnek 1952-ben 99,4%-a, 1955-ben 92,5%-a, 1958-ban 90,7%-a volt a mezőgazdasági terület. Ez főleg a termelőszövetkezet erdőtelepítési törekvéseinek az eredménye.

A Kemenesszentmártoni „Úttörő" Termelőszövetkezet földterülete 1952—1958-ig

45. táblázat

Év	Közös terület összesen	1952 %-ában	Mezőgazd. terület összesen	1952 %-ában	Háztáji terület
1952	1156	100	1150	100	66
1953	1173	101,5	1116	97	50
1954	1076	93,1	1000	87	74
1955	1014	87,7	938	81,6	45
1956	1044	90,3	971	84,4	45
1957	997	86,2	940	81,7	57
1958	1050	90,8	953	82,9	52

Forrás: A termelőszövetkezet zárszámadásai 1952—1958-ig.

A föld minőségének, gazdasági értékének összefoglaló mutatója az aranykorona-érték. A termelőszövetkezet közös művelésbe vont területének 1 kat. holdjára jutó ak. értéke 11,2, az országos átlag fölött van.

Eszközellátottság

A termelőszövetkezet gazdálkodásában az 1950-es év a megindulás, az 1951-es év pedig a felfejlődés éve volt. Emiatt a vagyoni helyzet vizsgálatánál is az 1952-es évet vesszük alapul. A szövetkezet közös vagyona – annak ellenére, hogy a közös terület és a taglétszám minden évben csökkent – 1952-től 1958-ig mintegy 3,2-szeresére növekedett. Ezen belül az álló vagyon 3-szorosára, a forgó vagyon pedig 3,5-szörösére nőtt.

A termelőszövetkezet 1958. évi tiszta vagyona 2,2-szerese az 1952. évinek. A közös vagyon és a tiszta vagyon legnagyobb mértékű növelése 1952-ről 1953-ra következett be. Az összes vagyon ekkor 46,5%-kal, az álló vagyon 33%-kal, a

forgó vagyon 75%-kal, a tiszta vagyon 45,6%-kal nőtt. Kiemelkedő növekedés volt még 1957-ről 1958-ra a vagyonban és 1955-ről 1957-re a tiszta vagyonban. A közös vagyon ekkor 46%-kal, az álló vagyon 42,8%-kal, a forgó vagyon 52,7 %-kal és a tiszta vagyon 28,7%-kal nőtt. Az egy tagra jutó vagyonérték 1952-ről (25 822) 1958-ra (138 792) 5,4-szeresére, az egy tagra jutó tiszta vagyon pedig (13 700, illetve 50 604) 3,7-szeresére nőtt. Érdekes, hogy más gazdaságokkal ellentétben ebben a szövetkezetben – és ebben a periódusban – a forgóeszközök értéke mindig nagyobb mértékben nőtt, mint az állóeszközök értéke. A szövetkezet vezetői már gazdálkodásuk hajnalán felismerték, hogy a magasabb szintű gazdálkodás és magasabb jövedelem csak akkor érhető el, ha az állóeszközök növelését megfelelő forgóeszköz-növelés is követi. E tényezőnek igen jelentős szerepe volt abban, hogy a földterület és a munkaerő csökkenése ellenére a szövetkezet tiszta vagyonát és a tagok jövedelmét növelni tudta.

A termelőszövetkezet beruházott vagyonán belül érdekes képet mutat az épületek, valamint a gépek, berendezések és járművek arányának és értékének alakulása.

Az állóeszközökre kezdettől fogva az épületérték arányának jelentős túlsúlya volt jellemző. Ez az arány azonban 1950-től (97,2%) 1958-ig (72,8%) fokozatosan szűkült. Az épületek értéknövekedése 1957-ről 1958-ra volt a legnagyobb (172,5 %), a gépek értéke 1950-ről az előző évinek általában 130–140%-a. A szövetkezet közös vagyonának alakulását a 46. táblázat, az épületek, gépek és eszközök értékének alakulását a 47. táblázat mutatja.

A közös vagyon alakulása (1000 Ft) 1950—1958-ig

46. táblázat

Évek	Közös vagyon	Ebből vagyon		Tiszta vagyon	Tiszta vagyon a közös vagyon %-ában
		álló	forgó		
1950	604	552	52	97	16,1
1952	2324	1593	731	1233	53,1
1953	3399	2118	1281	1795	52,8
1954	3517	2442	1075	1802	51,2
1955	4087	2639	1448	1976	48,3
1957	5036	3369	1667	2543	50,5
1958	7356	4810	2546	2682	36,5

A gépek és eszközök ilyen mértékű növekedése a szövetkezet vezetőinek azt a törekvését fejezi ki, amely a gépállomás által történő munkavégzés felől a termelőszövetkezet teljes gépesítése felé halad. Erre a gépesítési szintre ugyan még sokáig kell várni, de a növénytermesztés gépesítése ebben az időszakban is olyan mértékben fejlődött, hogy a kilépéseket követő munkaerőhiányt pótolni lehetett.

Munkaerőhelyzet

A termelőszövetkezet taglétszámát ebben az időszakban a felfejlődés, majd a fokozatos csökkenés jellemezte. A gazdálkodásban elért eredmények és a tagság jövedelme tekintetében a termelőszövetkezet megyei viszonylatban is a legjobbak közé tartozott. Már 1954-ben tagjainak rendszeresen havi 10,– Ft munkaegységenkénti előleget fizetett, ennek ellenére taglétszáma 1954-től csökkent. Ez az ellentmondásos és rendhagyó jelenség hű tükre az időszakot jellemző gazdaságirányításnak és gazdaságpolitikának.

Az épületek, gépek és eszközök értékének alakulása 1950—1958-ig (1000 Ft) 47. táblázat

Évek	Épületek	A fejlődés üteme %	Gépek és eszközök	A fejlődés üteme %
1950	446		13	
1952	640	143,5	172	1323,0
1953	805	125,8	248	144,2
1954	1050	130,4	317	127,8
1955	1267	120,7	394	124,3
1957	1260	99,4	566	143,6
1958	2173	172,5	810	143,1
		Ft/szántógység		
1952	599		161	
1953	750		231	
1954	1174		355	
1955	1425		443	
1957	1477		664	
1958	2527		942	

Forrás: A termelőszövetkezet zárszámadásai 1952—1958-ig.

A termelőszövetkezet munkaerőhelyzete 1950—1958-ig 48. táblázat

Évek	Családok	Tagok	Dolgozók	1 családra jutó szántóegység	Tagra	D. tagra
	s z á m a					
1950	9	14	14	9,7	6,2	6,2
1952	90	184	138	11,9	5,8	7,7
1953	84	159	137	12,8	6,7	7,8
1954	76	136	123	11,8	6,6	7,3
1955	74	132	128	12,0	6,7	6,9
1956	51	78	72	17,4	11,4	12,3
1957	53	91	85	16,1	9,4	10,0
1958	53	91	86	16,2	9,5	10,0

A 48. táblázaton a termelőszövetkezet munkaerőhelyzetének alakulását mutatom be.

Míg a termelőszövetkezet földterülete a kilépések következtében 1952-től 1958-ig csupán 9,2%-kal, addig a családok száma 41,2%-kal, a tagok száma 50,5%-kal, a dolgozó tagok száma pedig 37,7%-kal csökkent. Emiatt az egy családra, tagra és dolgozó tagra jutó földterület több mint másfélszeresére nőtt. Ez a helyzet súlyos munkaerőproblémát okozott, amihez a szövetkezet vezetése rendkívül rugalmasan alkalmazkodott. Gépállományukat minden évben nagymértékben növelték, másrészt a vetésszerkezetben jelentősen csökkentették a kapások, és növelték a jól gépesíthető kalászosok, valamint a kevés kézi munkaerőt igénylő szálastakarmányok területét. Számottevően fejlesztették állattenyésztésüket, melynek bevételéből fedezték a cukorrépa, kukorica és a burgonya csökkentett területe miatti kiesést. Az időszak érdekes jelensége, hogy a taglétszám csökkenésével arányosan javult a munkafegyelem. 1952-ben még a tagságnak csupán 75%-a vett részt a közös munkában. Az arány 1955-re 90,4%-ra, 1956-ra 92,3%-ra, 1957-re 93%-ra, 1958-ra 94,5%-ra javult. A munkafegyelem javulását fejezi ki az a tény is, hogy 1955-ben a tagság 57,6%-a, 1957-ben 69,2%-a, 1958-ban 79,1%-a teljesített 250 munkaegység fölött. Az egy tagra jutó évi átlagos munkaegység 1952-ben 231, 1954-ben 306, 1955-ben 309, 1957-ben 313 és 1958-ban 422 volt.

Állatérték

A termelőerők vizsgálatánál rendkívül fontos tényező az állatállomány értéke is. Az állatállomány egy részét, a tenyészállatokat ebben az időszakban a termelőszövetkezet állóeszközként tartotta nyilván. 1950–1958-as időszakban az állatok értékét tenyészállatok és egyéb állatok bontásban vizsgáltam meg (49. táblázat). A termelőszövetkezet állatállománya hasonlóan az állóeszközállományhoz rendkívül nagymértékben nőtt. Az összes állatállomány értéke 1958-ban közel kétszerese, a tenyészállatok értéke 1,7-szerese, a növendék és hízóállatok értéke pedig 2,3-szorosa az 1952. évinek. A legnagyobb fejlődés 1957-ben volt, ekkor a tenyészállatok értéke az előző évihez viszonyítva 43,8%-kal, a növendék-, hízó és egyéb állatok értéke pedig 96,4%-kal nőtt. Az egy szántóegységre és az egy tagra jutó állatérték a terület, illetve a taglétszám csökkenése miatt nagyobb mértékben nőtt.

A termelés szervezése

A termelés szervezése a szövetkezet gazdálkodásának első éveiben még igen sok munkával és nehézséggel járt. Ekkor a földterület a község határának különböző részein mintegy 20 tagban terült el és megfelelő nagyüzemi épületek hiányá-

ban az állatállomány korszerű elhelyezése nem volt biztosított. A tagosítással és a beruházások fokozásával azonban lassan megteremtődtek a nagyüzemi gazdálkodás legalapvetőbb feltételei.

Az állatállomány értékének alakulása 1950—1958-ig

49. táblázat

Évek	Össz. állatérték 1000 Ft	A fejlődés üteme %	Tenyészállatok értéke 1000 Ft	A fejlődés üteme %	Egyéb állatok értéke 1000 Ft	A fejlődés üteme %
1950	107	—	93	—	14	—
1952	849	835,5	596	640,9	298	2128,0
1953	1037	116,0	674	113,1	363	121,8
1954	954	92,0	608	90,2	346	95,3
1955	1115	116,9	812	133,6	303	87,6
1957	1603	143,8	1008	124,1	595	196,4
1958	1723	107,5	1029	102,1	694	116,6
	Egy szántó egységre	Egy tagra	Egy szántó egys.-re	Egy tagra	Egy szántó egys.-re	Egy tagra
			j u t ó é r t é k			
1950	1230	7643	1069	6642	161	1001
1952	837	4858	558	3239	279	1619
1953	966	6522	628	4239	338	2283
1954	1067	7015	680	4471	387	2544
1955	1254	8447	913	6152	341	2295
1957	1879	17615	1182	11077	698	6538
1958	2003	18934	860	11308	807	7626

Forrás: A termelőszövetkezet zárszámadásai 1952—1958-ig.

Üzemi szervezet, munkaszervezet

A termelőszövetkezet megalakulásakor és működésének első kilenc évében a legegyszerűbb szervezeti felépítést alakította ki. A gazdaság a kis területen gazdálkodó szövetkezetek kategóriájába tartozott és az egyszerű brigádszervezeti forma elegendőnek bizonyult.

Az 1959-ig érvényben levő vezetési forma 1952-ben alakult ki. Lényege a brigádok közötti területfelosztás elve volt. A növénytermesztésben 4–4 munkacsapattal 69, illetve 67 fővel két brigádot, az állattenyésztésben két szarvasmarhagondozó (tehenészbrigád 8 fővel, növendék- és hízóállatgondozó brigád 6 fővel), brigádot, egy sertés- és baromfigondozó brigádot 5 fővel, egy takarmányos brigádot 5 fővel és egy kőműves brigádot 11 fővel alakítottak ki. A brigádok összetétele és működési területe állandó volt.

A földterületet a két növénytermesztő brigád között egyenlő arányban osztották fel, és minden munkát, mely a brigádra osztott területen felmerült, ugyanaz a brigád végezte el. Kezdetben ez a szervezési forma igen előnyösnek bizonyult.

A két brigád között nemes versengés alakult ki és ez a munkák időbeni elvégzését nagyban elősegítette. E munkaszervezési formán később úgy változtattak, hogy a kapások területét kivették a brigádok területéből és azt egyénekre osztották fel. Ez kezdetben (1952-ben) igen sok problémával járt, mert a területeket kétszer osztották fel. Először a tavaszi növényápolási munkák előtt, majd később a betakarítás előtt. Így a legtöbb esetben a tag egy másik területet takarított be, mint amelyiken a növényápolás munkáit végezte. A szövetkezet vezetése ekkor még nem forrott ki, és a sok parcellában való termelést nem tudta megfelelően átfogni. Az 1950–1952. évek gazdálkodására jellemző, hogy pl. 1952-ben a 70 kat. hold cukorrépa 46 szűk kis parcellában volt. A tagosítás után ezek a problémák megszűntek. Az eredeti brigádszervezet továbbra is megmaradt, de most már mindegyik növénytermesztő brigád élére egy-egy brigádvezetőt állítottak be. Az állattenyésztő és takarmányozó brigád élén szintén egy brigádvezető állt. A brigádvezetők felügyeletileg a termelőszövetkezet elnökéhez tartoztak.

A termelőszövetkezet 1957-ben egyetemet végzett szakembert kapott, akit először állami támogatással, majd később saját finanszírozásban alkalmazott. Meg kell azonban jegyezni, hogy a gazdaságban korábban is rendszeresen tevékenykedett szakember, aki gépállomási állományban volt. Bognár Gyula a legnehezebb időszakban irányított, a szövetkezet sokat köszönhet neki.

A szakember beállításával a munkaszervezeti forma annyiban változott, hogy csupán egy brigádvezetőt hagytak meg, a másik kettő (növénytermesztő) feladatát az agronómus látta el. 1957-ben növelték az adminisztráció létszámát is, a korábbi 1 fő mellé még egy főt állítottak be.

A mezőgazdasági termelést darálóüzem és fűrészüzem (2 fő), bognárüzem (1 fő), tejkezelő (1 fő) és kovácsműhely (2 fő) segítették elő. Irányításuk közvetlenül az elnökhöz, illetve az agronómushoz tartozott.

Az üzem munkaszervezésének vizsgálatánál – mint a munkavégzés szoros tartozékát – a gépállomás szerepét is hangsúlyozni kell. A tagok egy része ugyan még mindig idegenkedett a gépi munkától, de ennek elsősorban anyagi vonatkozásai voltak. Számolták kiadott forintjaikat és úgy vélték, amit maguk elvégeznek, annak az ellenértéke is a szövetkezetben marad. E szemléletre és a tagok nagy szorgalmára jellemző, hogy 1952-ben 27 kat. hold kivételével az egész gabonatermést kézzel aratták le. 1953-ban jelent meg a községben az első kombájn, és az aratás nagyobb részét kombájnnal és aratógéppel végezték.

A gépállomás munkája a legkülönbözőbb munkák elvégzésében rendkívül nagy segítséget jelentett és meghatározó volt a szövetkezet fejlődésében. Ezt a termelőszövetkezet vezetősége is tudta, ezért a jó munkakapcsolat kialakítására törekedett. Az 1953-as zárszámadási beszámoló erről így tanúskodik: „Termés-eredményeink növeléséhez nagyban hozzájárult a celldömölki gépállomással való szoros kapcsolatunk, ami az elmúlt gazdasági évben lényegesen javult. Együttműködésünket javította, hogy termelőszövetkezetünk 5 traktorost küldött a gépállomásra. A traktorosok mind csoporttagok. Egy traktoros brigád egész eszten-

dőben földjeinken dolgozott, elvégezték az összes gépi munkát, és mivel munkaegység arányában részesednek a közös jövedelemből, maguk is érdekeltté lettek téve a termelésben". A munkaszervezés és munkavégzés formáitól elválaszthatatlan kérdés a munkadíjazás. A termelőszövetkezet gazdálkodásának e periódusában minden területen a hagyományos, munkaegységkönyv szerinti munkaegység-elszámolási rendszer volt érvényben. A tagok teljesített munkaegységeikre havonta 10 Ft-ot kaptak előlegként, amit a szövetkezet év végén egészített ki az 1 munkaegységre jutó érték erejéig. Gazdálkodásuk első éveiben a járandóság jelentős részét természetben kapták meg. A gazdálkodás színvonalának növekedésével, a nagyobb mértékű áruértékesítéssel a természetbeni részaránya a pénzbeli díjazás javára fokozatosan háttérbe szorult, ugyan még 1956-ban is a természetbeni részaránya 45,5% volt.

A havonta kapott munkaegységelőleg a tagság részére rendszeres pénzbevételt biztosított, ami a munkafegyelem nagymértékű megszilárdulásához vezetett. Másrészt a tagok ragaszkodtak a minél nagyobb arányú természetbeni részesedéshez, mert ezt a szövetkezettől hivatalos elszámoló áron kapták meg, de ennek egy részét szabadpiacon értékesítve jelentős többletjövedelemre tettek szert.

A háztáji és a közös gazdálkodás kapcsolata

A háztáji és a közös gazdálkodás kapcsolatában a szövetkezet gazdálkodásának első 9 évében konfliktus nem keletkezett. A régi közgyűlési jegyzőkönyvekben ugyan találunk erre vonatkozó negatív utalásokat, de ez nem volt jellemző. A termelőszövetkezet vezetői kezdettől fogva felismerték a háztáji gazdaságok szerepét, ezért igyekeztek annak igényeit kielégíteni.

Kemenesszentmárton a múltban is igen jelentős állattenyésztő község volt, ami a lakosság jövedelmében számottevően jelentkezett. A termelőszövetkezet megalakulása után is a tagok háztáji gazdálkodásában igen jelentős számú, de a törvényes kereten belüli és rendkívül jó minőségű állatállomány maradt. Ezt bizonyítja az 1954-es közgyűlési beszámoló is: „A felső majorban annak ellenére, hogy július óta a borjúszületés 75% alatt volt, a tejtermelés gyenge. Míg a faluban 40 db tehéntől napi 210–220 liter tejet termelnek, addig a majorban ugyancsak 40 db tehéntől napi 115–120 liter tejet fejnek." A termelőszövetkezet vezetősége a háztáji termelést nem akadályozta, sőt, a háztáji gazdaságok részére mindig a törvényesen megengedett legalacsonyabb áron adták át a terményeket. Mivel a szövetkezet jól gazdálkodott és tagjainak a közösből is megfelelő jövedelmet biztosított, a tagság tudatában nem alakult ki a háztáji gazdálkodás mindenáron való bővítésének törekvése. A közös gazdaság háztáji részére nyújtott kedvezményei csupán arra ösztönöztek, hogy a tagság jövedelmét kiegészítsék. A tagok háztáji földjének területe és háztáji állatállománya más termelőszövetkezetekéhez hasonló formában alakult ki.

A termelés szerkezete és színvonala

A termelés szerkezetét és színvonalát az 50-es éveket követő időszakban több tényező is behatárolta.

1. Ebben az időszakban a felsőbb irányító szervek a főbb növények, valamint egyes ipari növények vetésterületi arányát kötelező érvénnyel meghatározták. Az egyes növények területének megjelölésénél figyelmen kívül hagyták a helyi adottságokat, az előírt vetésterv kötelező érvényű volt.
2. A beszolgáltatási kötelezettség teljesítése, a meghatározott termékmennyiség megtermelése szintén kötelező érvényű volt, ami újabb területeket kötött le.
3. A termelésszerkezet kialakításának rendkívül fontos tényezője a munkaerőellátottság. Egyrészt biztosítani kell a tagság folyamatos foglalkoztatottságát, másrészt munkaerőhiány esetén mellőzni vagy csökkenteni kell a kézimunka-igényes növények területét.
4. Nem elhanyagolható szempont a háztáji gazdaságok termékigénye sem. A korábbi fejezetben említettem, hogy ebben az időszakban a háztáji állattartás mérete igen jelentős volt, aminek takarmányigénye számottevő a közös gazdaság szerkezetének kialakításában.
5. A helyi adottság, aminek figyelmen kívül hagyásával tervszerű, tudatos fejlesztés elképzelhetetlen.

A mezőgazdasági termelés magas színvonaláról a szövetkezeten belül általánosságban még nem beszélhetünk, annak ellenére, hogy már ebben az időszakban a Kemenesszentmártoni Úttörő Termelőszövetkezet Vas megye legjobb gazdaságai közé tartozott. A korszerű nagyüzemi színvonalat ugyan helyenként már eléri a szövetkezet – pl. tehenészete ma már országosan is a legjobbak közé tartozik –, de ekkor még inkább csak a keretek alakultak ki. Inkább csak a megszilárdulás időszaka ez, amely méltó biztosítékát, megfelelő alapját képezi egy nagy, 6000 kat. holdas gazdaság rajzolódó körvonalainak.

Művelési ágak összetétele

A termelőszövetkezet közös művelés alatt álló területének csökkenése 1952-től tendenciaként jelentkezett. A csökkenés mellett a művelési ágak összetétele is számottevő változáson ment át. A változásra a közös területhez viszonyított szántóegység nagyobb arányú csökkenése jellemző. Az összes területnek 1952-ben 90,2%-a, 1953-ban 91,5%-a a szántóegység, ami 1958-ig 84,2%-ra csökkent.

A termelőszövetkezet megalakulása idején és az azt követő néhány évben az intenzívebb művelési ágak nagyobb aránya volt jellemző. Az 1953-as évet követően azonban – a munkaerőcsökkenés reakciójaként – az arány romlott az in-

tenzív és az extenzív művelési ágak között. A művelési ágak változására, az extenzív művelési ágak javára lényegében három tényező hatott.

A művelésbe vont terület gyengébb termőképességű területein a termelőszövetkezet erdőtelepítést végzett. Az erdőállomány jelentős szerepet nem játszik a gazdasági életben, munkaráfordítása minimális. Lényegében a tagság tűzifa- és a gazdaság szerfaellátásának forrása.

A másik tényező a rét- és legelőgazdálkodásban bekövetkezett változás volt. A termelőszövetkezet közös területének 6,9%-át a rét és 7,2%-át a legelő foglalta el 1952-ben. 1958-ig a rét egy részét legelővé alakították át, így az 5,2%-ra csökkent, ugyanakkor jelentősen növelték a legelő területét, részaránya 11,8%-ra nőtt.

Az említett tényezőkön kívül szerepe volt még a művelésből kivett terület növekedésének, ami a közös majorterület és úthálózat kialakítása miatt nőtt.

Annak ellenére, hogy a szántóterület részaránya 1952-ről 1958-ig 85,4%-ról 72,6%-ra csökkent, a gazdálkodás súlyát, a termelés szerkezetét alapvetően továbbra is a szántóföldi növénytermelés határozta meg.

A művelési ágak nagyságát és összetételét az 50. táblázaton mutatom be.

A művelési ágak alakulása 1950—1958-ig 50. táblázat

Megnevezés	Évek							
	1950	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958
szántó	80	987	1019	798	753	772	749	762
rét	14	80	40	42	90	94	55	55
legelő	32	83	52	150	95	94	124	124
kert-gyümölcsös	—	—	5	10	10	11	12	12
mg. műv. terület	126	1150	1116	1000	948	971	940	953
erdő	2	1	36	53	40	42	38	78
fanet	—	5	21	23	26	31	19	19
közös műv. alatt	128	1156	1173	1076	1014	1044	997	1050
	Részarányuk az összterületből %							
szántó	62,5	85,4	86,9	74,2	74,3	73,9	75,1	72,6
rét	10,9	6,9	3,4	3,9	8,9	9,0	5,5	5,2
legelő	25,0	7,2	4,4	13,9	9,4	9,0	12,4	11,8
kert-gyümölcsös	—	—	0,4	0,9	1,0	1,1	1,2	1,1
mg. műv. terület	98,4	99,5	95,1	92,9	93,5	93,0	94,3	90,8
erdő	1,6	0,1	3,1	4,9	3,9	4,0	3,8	7,4
fanet	—	0,4	1,8	2,1	2,6	3,0	1,9	1,8
köz. műv. al. össz	100	100	100	100	100	100	100	100

Forrás: Helyszíni adatgyűjtés. A termelőszövetkezet zárszámadásai és termelési tervei 1950—1958-ig.

A vetésszerkezet

A szántóföldi növénytermesztés arányai a tárgyalt időszak minden évében rendkívül nagy hullámzást mutatnak. A korábban említett tényezők ugyan meghatározóak voltak a vetésszerkezet kialakításában, ennek ellenére a termelőszö-

vetkezet vezetősége megfelelően hangolta össze az állam és a tagság részéről jelentkező igényeket.

A vetésszerkezet változásának főbb vonásai a kalászosok, a pillangós takarmányok és az egyéb területek arányának növekedésében és a kapások területarányának jelentős csökkenésében határozhatók meg (51. táblázat).

A tárgyalt időszakban egyik igen fontos feladat a kenyérgabona olyan mennyiségű megtermelése volt, hogy a beadási kötelezettség és a tagság kenyere biztosítva legyen. Az 50-es évek elején ezt csak a terület megfelelő növelésével tudták biztosítani. Az időszak második felében 1955-től részben a nagyobb adagú műtrágyázás, részben a korszerűbb fajták alkalmazása következtében a termésátlagok jelentősen nőttek, így a termésmennyiség szintentartása kisebb területen is lehetséges volt. Ennek kapcsán és a kapásterületek csökkentésével jelentős területek szabadultak fel, amit a termelőszövetkezet pillangósok telepítésével hasznosított. A vetésszerkezetben igen jelentős és egyre növekvő aránya van az egyéb növények területének. Az 50-es évek elején a vetésszerkezetben igen jelentős helyet foglalt el a különböző ipari növények (napraforgó, kender, len, szója stb.) területe, melyek mintegy 10–15%-os részaránnyal szerepeltek. Az ezután fennmaradt területeken szálastakarmányokat termesztettek.

A szövetkezet gazdálkodásának kezdeti időszakára a „legkisebb kockázat elve" volt jellemző; rendkívül sokféle növényt termesztettek. Ebben az időszakban a termelőszövetkezet termelési volumenében a növénytermelés volt túlsúlyban.

A főbb növények területének %-a a szántóterületből 1952—1958-ig.

51. táblázat

Megnevezés	Évek						
	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958
búza	15,6	19,2	28,8	25,2	22,9	15,9	13,1
rozs	9,1	6,4	6,0	6,0	12,0	13,9	11,4
kenyérgabona	24,7	25,6	34,8	31,2	34,9	29,8	24,5
őszi árpa	4,1	7,7	13,8	10,0	7,3	4,5	5,1
tav. árpa	11,1	3,4	5,0	2,0	5,2	6,0	9,2
zab	2,0	2,9	3,8	3,3	1,6	4,3	6,3
tak. gabona	17,2	14,0	22,6	15,3	14,1	14,8	20,6
gabona össz.	41,9	39,6	57,4	46,5	49,0	44,6	45,1
kukorica	12,1	10,3	4,4	8,6	8,8	3,3	4,6
cukorrépa	7,1	9,2	3,8	2,9	3,9	2,3	2,6
burgonya	1,6	2,5	3,5	1,6	2,8	4,0	1,2
kapások	20,8	22,0	11,7	13,1	15,5	9,6	8,4
lucerna	2,0	1,1	1,3	3,7	3,6	1,3	5,0
vöröshere	5,7	10,3	0,8	—	2,7	3,7	4,3
egyéb pillang.	1,0	1,2	1,9	6,6	11,0	10,7	13,5
pillangósok összesen:	8,7	12,6	4,1	10,3	16,3	15,7	22,8
egyéb terület	28,6	35,8	26,8	30,1	24,5	35,1	33,0

Forrás: A termelőszövetkezet gazdasági beszámolói és termelési tervei 1952—1958-ig.

A folyamatos pénzbevételt a sokféle szerződéses ipari növény előlegeiből és bevételeiből fedezték. Emiatt és az utánuk járó beadási kötelezettséggel kapcsolatos kedvezmény miatt termesztésüktől nem idegenkedett a szövetkezet. A munkaerő fokozatos csökkenése és a sokféle növény termesztése miatt szinte áttekinthetetlenné vált termelésszerkezeten változtatni kellett. Előtérbe került az állattenyésztés nagymértékű fejlesztése, ennek kapcsán a termesztett növények számának csökkentése. Az egyéb növények részarányában jelentősen csökkent az ipari növények száma és nőtt az egynyári szálastakarmányok aránya. A termelés volumenében most már az állattenyésztés jutott túlsúlyba, ami állattenyésztés igényű termelésszerkezetet vont maga után. A főbb növénycsoportok mozgását és az állattenyésztés igényű változását szemlélteti a 18. ábra.

A főbb növénycsoportok arányának alakulása 1952-től 1958-ig 18. ábra

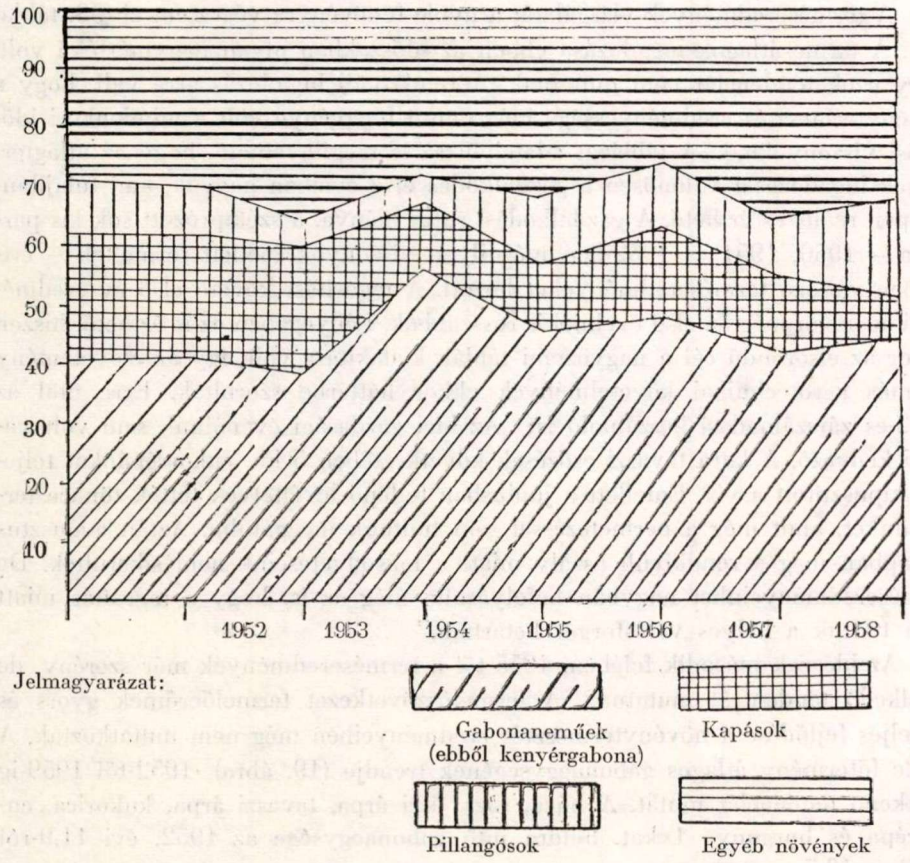

A tervutasításos gazdálkodásirányítási rendszer ugyan érvényben volt még az időszak végén is, azonban a kötelező vetésterületet már csak néhány növény területére határozták meg. Miután a tárgyalt időszak elején és 1953 után Keme-

nesszentmártonban a szövetkezeti és az egyéni gazdálkodás egymás mellett folyt, nem érdektelen Kemenesszentmárton község és a termelőszövetkezet vetésszerkezetének összehasonlítása (52. táblázat).

Kemenesszentmárton község és a Kemenesszentmártoni „Úttörő" Termelőszövetkezet vetésszerkezete 1951—1957. évek átlagában 52. táblázat

Szektor	Gabonaneműek	Kapások	Pillangósok	Egyéb
község	46	22,4	11,3	20,3
termelőszövetkezet	43,2	15,2	12,4	31,8

Terméseredmények

A terméseredmények vizsgálatát a nyolc főnövényre végeztem el (53. táblázat). A termésátlagok ingadozása ebben az időszakban olyan nagymértékű volt, hogy azok tendenciát nem mutatnak. A rendkívüli ingadozás arra vall, hogy a növénytermesztés eredményessége még döntő függvénye volt a mindenkori időjárási viszonyoknak. A táblázat adataiból az is megfigyelhető, hogy az átlagtermések ingadozásai különösen a gazdálkodás első éveiben nagyok, ami tulajdonképpen reális és érthető. A gazdálkodási rutin hiánya, a szétaprózott sok kis parcella – 1950, 1951 és 1952-ben még ilyen viszonyok mellett termeltek – érthetően változó terméseredményeket hozott. A tagosítást követő első év eredményei azonban még az első éveknél is rosszabbak. Lényegében ez is érthető, hiszen ekkor az elsőrendű cél a nagyüzemi táblák kialakítása volt, így az elővetemény és más agrotechnikai követelmények ekkor háttérbe szorultak. Erre utal az 1952-es zárszámadási beszámoló is: „Az idei gazdasági év nálunk sem volt valami kedvező. A kora tavaszi esőzések következtében 5 kh. cukorrépánkat teljesen kipusztított a víz. Emellett a júniusban fellépő levéltetvek tették tönkre termésünket, amit még a permetezéssel sem tudtunk meggátolni. Aztán augusztus hónapban meg a rendkívüli aszály miatt a másodvetéseink nem sikerültek. De terméseredményeinket nagyban befolyásolta még az is, hogy a tagosítás miatt nem tudtuk a helyes vetésforgót betartani."

Az időszak második felében, 1955-től a terméseredmények már szerény, de emelkedő tendenciát mutatnak. A termelőszövetkezet termelőerőinek gyors és erőteljes fejlődése a növénytermesztés eredményeiben még nem mutatkoztak. A nyolc főtermény átlagos gabonaegységének trendje (19. ábra) 1952-től 1959-ig csökkenő tendenciát mutat. A búza, rozs, őszi árpa, tavaszi árpa, kukorica, cukorrépa és burgonya 1 kat. holdra jutó gabonaegysége az 1952. évi 11,9-ről 1959-re 10,7-re csökkent.

Érdekes képet mutat a termelőszövetkezet és Kemenesszentmárton község termésátlagainak összehasonlítása (54. táblázat). A kenyérgabona és az őszi árpa termelőszövetkezeti termésátlagai jelentősen meghaladták az egész községre vo-

natkoztatott termésátlagot, tavaszi árpából és a kapásokból pedig az egyéni gazdák termésátlagai voltak magasabbak. A termelőszövetkezeti és az egyéni gazdák termésátlagai közötti valós különbségek lényegesen nagyobbak, mint amit az 54. táblázat mutat, mert a község termésátlagai, a termelőszövetkezet és az egyéni gazdák együttes átlagai. Ha a táblázatban szereplő növényeket gabonaegységre átszámítjuk, akkor a termelőszövetkezet egy kat. holdra jutó átlagos gabonaegysége 12,7 (1954–1957. évek átlaga), az egész községre számított gabonaegység pedig 14,8.

Főbb növények termésátlagai 1950—1958-ig

53. táblázat

q/kat. hold Megnevezés	Évek 1950	1952	1954	1955	1957	1958	1959
búza	12,0	12,7	9,8	14,8	15,0	10,5	11,7
rozs	14,0	10,7	11,1	13,4	9,8	8,3	7,8
őszi árpa	16,0	8,6	10,5	10,0	12,7	10,9	11,6
tav. árpa	6,7	5,2	9,8	10,0	12,1	6,7	12,1
zab	10,0	14,0	7,3	11,1	10,3	10,2	10,8
kukorica	21,6	18,0	12,0	12,2	25,0	18,3	15,9
cukorrépa	105,0	88,0	124,3	172,0	111,0	205,0	159,0
burgonya	42,0	35,0	61,1	72,2	53,0	67,4	51,0
egy kat. h-ra jutó GE		11,9	10,4	13,5	13,0	10,8	10,7

Forrás: A termelőszövetkezet közgyűlési beszámolói és gazdasági beszámolók 1950—1958-ig.

19. ábra

A nyolc főtermény (búza, rozs, ő. árpa, t. árpa, zab, kukorica, cukorrépa és burgonya átlagos gabonaegységének trendje 1952-től 1959-ig

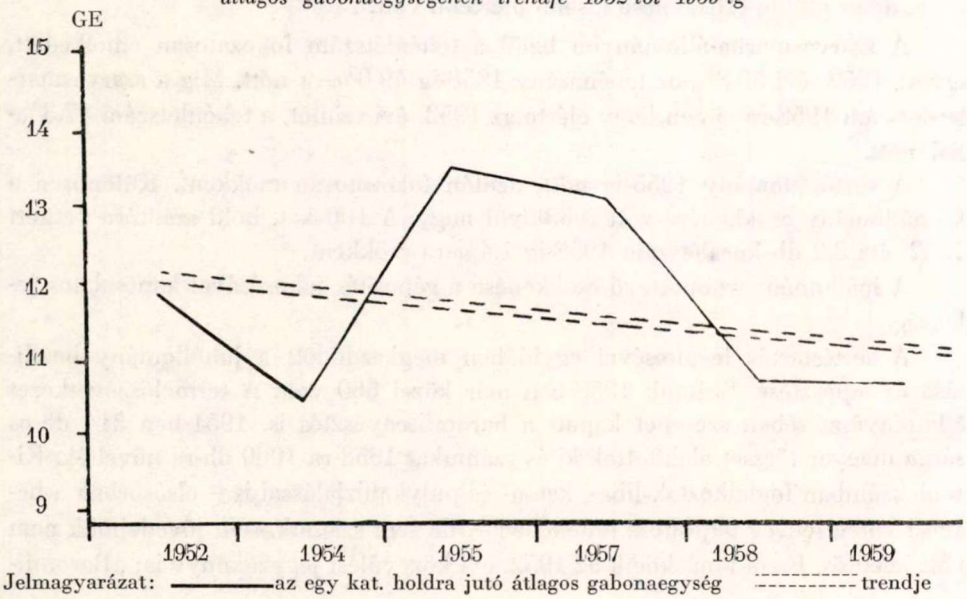

Jelmagyarázat: ——— az egy kat. holdra jutó átlagos gabonaegység ---------- trendje

Kemenesszentmárton község és a Kemenesszentmártoni „Úttörő" Termelőszövetkezet átlagtermései 1954—57. évek átlagában q/kat. hold 54. táblázat

Megnevezés	Búza	Rozs	Őszi árpa	Tav. árpa	Zab	Kukorica	Cukorrépa	Burgonya
község	11,4	10,1	9,8	11,6	9,8	24,0	140,0	85,0
termelőszövetkezet	13,2	11,4	11,1	10,6	9,6	16,4	102,4	62,1

Forrás: Keszthelyi Agrártudományi Egyetem Mosonmagyaróvári Kar Termelésfejlesztési Osztály anyaga.
Termelőszövetkezet gazdasági beszámolói 1950—1959-ig.

A termelőszövetkezetben és az egyéni gazdaságokban elért termésátlagok adják meg a magyarázatot a vetésszerkezetben kialakult különbségekre is. Míg az összes kapások területaránya a termelőszövetkezetnél 15,2%, addig a község hasonló területaránya 22,4%. A valós különbségek természetesen itt is nagyobbak.

Az állatállomány szerkezete

A földterület és a taglétszám fokozatos csökkenése kihatott az állatállomány számának az alakulására is (55. táblázat). A legnagyobb hullámzás a szarvasmarhák számában volt. Az állomány 1952 után általában csökkent és csak 1958-ban érték el az 1952. évi létszámot. A 100 kat. hold szántóra jutó szarvasmarha-állomány ingadozása lényegesen kisebb, 1952-től többé kevésbé arányos fejlődést mutat. A földterület csökkenését tehát követte az állatállomány számbeni csökkenése, de ez utóbbi csökkenése kisebb mértékű volt.

A szarvasmarha-állományon belül a tehénlétszám fokozatosan emelkedett, így az 1952. évi 33,8%-os tehénarány 1958-ig 49,6%-ra nőtt. Míg a szarvasmarha-létszám 1958-ra éppen hogy elérte az 1952. évi szintet, a tehénlétszám 47,3%-kal nőtt.

A sertésállomány 1955-ig nőtt, azután fokozatosan csökkent. Különösen a kocaállomány csökkenése volt rendkívül nagy. A 100 kat. hold szántóra vetített 1952. évi 3,2 db kocalétszám 1958-ig 1,4%-ra csökkent.

A lóállomány számottevő csökkenése a gépesítés fokozásával kapcsolatos jelenség.

A sertéstartás leépítésével egyidőben megkezdődött a juhállomány beállítása és fejlesztése. Számuk 1958-ban már közel 600 volt. A termelőszövetkezet állattenyésztésében szerepet kapott a baromfitenyésztés is. 1951-ben 314 db-os sárga magyar törzset alakítottak ki és számukat 1958-ra 1000 db-ra növelték. Kisebb számban foglalkoztak liba-, kacsa- és pulykahizlalással is – elsősorban a beadási kötelezettség teljesítése érdekében –, de sem számuk, sem jövedelmük nem volt jelentős. Erről tanúskodik az 1952. évi közgyűlési jegyzőkönyv is: „Baromfi-

állományunk 750 db, ebből 420 db tyúkfélét beszolgáltattunk, 330 db-ot a jövő évi törzstenyésztésre tartottunk fenn. Lúd 64 db volt, ebből 15 db-ot hagytunk törzsállománynak, a többit hízlaltuk és beszolgáltattuk. Kacsaállományunk 26 db, ebből 15 db-ot hagytunk törzsállománynak."

Az állatállomány szerkezete 1952—1958-ig 55. táblázat

Megnevezés	Évek						
	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958
sz. marha db	231	218	173	186	146	179	232
tehén db	78	96	81	87	91	81	115
tehén %	33,8	44,0	46,8	46,8	62,3	42,3	49,6
számosállat	184,8	174,4	138,4	148,8	116,8	143,2	185,6
sertés db	188	250	190	195	101	133	134
koca db	32	29	24	23	10	9	11
koca %	17,0	11,6	12,6	11,8	9,9	6,8	8,2
számosállat	21,4	28,5	21,7	22,2	11,5	15,2	15,3
ló db	39	34	34	29	29	25	17
számosállat	31,2	27,2	27,2	23,2	23,2	20,0	13,6
juh db	—	—	151	207	172	537	583
számosállat	—	—	10,7	14,7	12,2	38,1	41,4
sz. áll. össz.	237,4	230,0	198,0	208,9	163,7	216,5	255,9
100 kat. hold szántóra jutó állatsűrűség, db							
szarvasmarha	23,4	21,4	31,7	18,3	18,9	23,9	23,3
tehén	7,9	9,4	10,2	11,5	11,8	10,8	15,1
sertés	19,0	24,5	23,8	25,9	13,1	17,8	17,6
koca	3,2	2,8	3,0	3,1	1,3	1,2	1,4
ló	4,0	3,3	4,3	3,9	3,8	3,3	2,2
juh	—	—	18,9	20,4	16,5	53,9	55,5
számosállat	24,1	22,6	24,8	27,7	21,2	28,9	33,6

Forrás: A termelőszövetkezet gazdasági beszámolói és termelési tervei 1952—1958-ig.

A termelőszövetkezet gazdálkodásának első kilenc évében az állatállomány belső mozgása, az arányok alakulása hűen mutatja azokat a törekvéseket, hogy jövedelmezőbb ágazatokat alakítsanak ki. A nagyobb jövedelemre való törekvés mellett, az állandó munkaerőcsökkenés ténye az állatállomány fejlődését nagymértékben elősegítette. Az állattenyésztés ágazatainak létszámváltozása ugyan rendkívül nagy volt, az állatsűrűség mégis határozott fejlődést mutat. A 100 kat. hold szántóra jutó számosállat számottevő (39,4%-os) növekedéséből (1952-ben 24,1 db, 1958-ban 33,6 db) és az egy tagra jutó számosállat 2,2-szeres növekedéséből (1952-ben 1,3 db, 1958-ban 2,8 db) látható, hogy az állattenyésztés a termelőszövetkezet gazdálkodásában már ebben az időszakban is meghatározó volt.

Az állattartás hozamai

A megalakulás évében és az azt követő néhány évben az állatok megfelelő elhelyezése, takarmányozása és gondozása sok problémát okozott, ami az állattartás eredményeire károsan hatott. A korszerű nagyüzemi épületek gyors létesí-

tésével és a vetésszerkezet állattenyésztés-centrikus kialakításával az elhelyezési és takarmányozási problémák fokozatosan háttérbe szorultak. Az állatállomány szakszerű és lelkiismeretes gondozása azonban hosszabb ideig probléma maradt. Erre utalnak a korabeli közgyűlési beszámolók is: „Meg kell állapítani, hogy ha valakinek a termelőszövetkezettel szemben valami sérelme van, az a munkájában visszatükröződik. A növendékállatok gondozása ezért nem volt kielégítő és ez lerontotta az egész évi eredményt. Ha a tehenésznek otthon munkája akad, akkor korábban kezdi az etetést, felületesen tisztogat, ami a tejtermelés rovására megy." Ennek ellenére a termelőszövetkezet állattenyésztésében a legjövedelmezőbb ágazat a tehenészet volt.

A gazdasági problémák felszámolásával az állomány minősége évről évre javult és tejtermelés terén ragyogó eredményeket értek el. Tehénállománya már az 50-es évek elején törzskönyvezett volt, és 3577 literes tehenenkénti tejtermelésével 1957-ben már országosan is a legjobb termelőszövetkezeti tehenészetek közé tartozott (56. táblázat).

Az egy tehénre jutó tejtermelés alakulása 56. táblázat

Évek	liter/tehén
1952	1777
1954	2175
1955	2416
1957	3577
1958	2996

Forrás: A termelőszövetkezet zárszámadásai 1952—1958-ig.

Az 50-es évek végén kezdte meg a termelőszövetkezet a tehenészet negativizálást. A tehénállomány jelentős részét emiatt lecserélték, ami a tejtermelés visszaeséséhez vezetett. A tehenészet jövedelmezőségét ez a tény nem rontotta, mert az új törzsállomány termelési szintje egy év alatt elérte a korábbi állomány eredményét, másrészt a negatív tehenektől származó tejnek magasabb volt az átvételi ára.

Az egész országon végigsöprő száj- és körömfájás Kemenesszentmártont sem kímélte és csak nagy orvosi apparátussal tudták a károkat csökkenteni. Jelentősen csökkent a tejtermelés, a megbetegedett állatok ellési %-a is kisebb volt. A szarvasmarhatartás eredményeinek vizsgálatánál meg kell említeni, hogy a borjakat már 1953-tól itatásos módszerrel nevelték.

A termelőszövetkezet 1950–1959. évig készített zárszámadásaiban és meglevő statisztikai jelentéseiben sem a szarvasmarha-, sem a sertés-, sem a baromfitenyésztés hústermelésére vonatkozó adatokat nem találtam.

A kocatartásban jelentkező problémákat nem tudták megfelelően felszámolni, emiatt fokozatosan leépítették. A főbb nehézségek a zárszámadási beszámolók szerint az alábbiak voltak:

„1952: „... az anyakoca törzsállományunkat a répcelaki hizlaldából válogatták ki, melyek legnagyobb részt bankfertőzöttek. Hitvány malacokat ellettek, ezért nagyobbrészük elpusztult". 1954: „... a malacok leválasztása után a kutricákat nem meszelik. Ha a hízókat elküldjük, nem meszeljük az ólakat. Mindez a betegségek elterjedéséhez vezet. Így VIII. hótól X-ig a malacokból 10% elhullás van, a megmaradt malacok gyengék. Általános hiba a vályuk tisztátlansága."

A gyenge sertéstenyésztés mellett a baromfitenyésztés eredményei sem kielégítőek. Annak ellenére, hogy a törzsállomány száma minden évben nőtt, a tojáshozam évről évre csökkent. Az egy tyúkra jutó évi átlagos tojástermelés 1952-ben 126 db, 1954-ben 42 db és 1955-ben 40 db volt. A hibákat a közgyűlési jegyzőkönyvek a következőkben foglalják össze: 1952: „Baromfitenyésztésben a hiányosságok abból adódtak, elhelyezésük a faluban van és így nagyon sok elveszett belőlük. Hogy a beszolgáltatási tervünket teljesíteni tudjuk, a hátralevő mennyiséget úgy kellett megvenni." 1953: „A baromfitenyésztésben az elmúlt év folyamán az eredmény szégyenletes volt. De nem ilyen eredménynek kellett volna lenni, ha egy kicsit áldozatkészebb a munka." 1954: „A baromfiólakat nem meszelik, így sok a betegség miatt az elhullás. Fontos volna, hogy a gondozó családból egy személy etetné és kezelné az állatokat és ne pedig hol az egyik, hol a másik." 1955: „A baromfitenyésztésben a múlt évinél is gyengébb az eredmény. A gondozás felületes, amit igen sokszor a gyerekek végeznek el. Elhelyezésük nem megfelelő."

A juhtenyésztés eredménye kielégítő volt. Az évi átlagos gyapjúhozam 4 kg és 4,30 kg között volt. A juhokat nem fejték.

Egyéb üzemágak

A termelőszövetkezet megalakulását követően daráló üzemet, tejüzemet, fűrésztelepet, szerelőműhelyt és kovácsműhelyt, továbbá asztalos- és bognárműhelyt létesített.

Darálóüzemüket abból a célból hozták létre, hogy a közös- és háztáji állomány igényeit elégítse ki. A termelőszövetkezet első segédüzeme volt. működését 1950-ben egy 20 LE teljesítményű villanymotorral kezdte meg.

Tejüzemünk, létrehozásának pillanatától nagymennyiségű tej feldolgozására volt alkalmas. Teljes kapacitással 1953-tól – az itatásos borjúnevelés bevezetésétől – üzemel. Az üzemben tejszínt, vajat és téli időszakban sajtot készítettek. Később, 1957-től csak a borjúneveléshez szükséges fölözött tejet állították elő, a tejszínt a répcelaki tejüzemnek adták át.

Fűrésztelepükön először egy MIA motor által meghajtott körfűrész működött. 1953-ban egy villanymeghajtású gattert vásároltak, amely már két műszakban dolgozott és az üzem szükségletén felül bérmunkát is végzett. Fő feladata az asztalos- és bognárműhely ellátása volt.

Szerelő- és kovácsműhely. A szövetkezet vezetői hamar rájöttek arra, hogy

a gépállomás javítási munkája költséges, nehezen üzemeltethető az üzem igénye szerint és az elvégzett munka is sokszor kifogásolható. A fokozódó gépesítés mindennapos igénye szükségessé tette a műhely létrehozását. E feladatának működésétől kezdve eleget tett.

A bognár- és asztalosműhely szintén az üzem igényét elégítette ki.

A segédüzemek szervezetét a termelőszövetkezet központosítva alakította ki és felépítése nem különbözött a más termelőszövetkezetekben is alkalmazott megoldástól.

A gazdálkodás eredménye

Az időszak gazdálkodásának forintban kifejezett eredménye 15–20 év távlatából már rendkívül nehezen állapítható meg.

Az 50-es évek számviteli-könyvviteli rendje az egyszerű rovatos könyvvitel volt. A könyvvitel ezen rendszere nem vizsgálta, nem rögzítette a gazdálkodás minden részletét. Elsősorban a vagyonban bekövetkezett változásokat, a bevételeket és kiadásokat, valamint a részesedés mértékét mutatta ki. Emiatt erre az időszakra nem vizsgálhatók pontosan a gazdálkodás színvonalának olyan fontos mutatói, mint az áruértékesítés, a termelési érték, a bruttó jövedelem és felhasználás, sőt még a tagok jövedelme sem.

A termelőszövetkezeti gazdálkodás kezdeti időszakában – sokszor még később sem – nem volt elsőrendű és döntő kérdés a könyvviteli elszámolások pontos rögzítése, de különösen nem a pontos irattározás, az adatok megőrzése. Emiatt számos fontos feljegyzés elveszett, vagy a megmaradt irattömegben nem található meg.

A fentiek miatt az időszak gazdálkodásának forintosított eredménye csupán az árbevételek alakulásából, az évi felhalmozás összegéből (tiszta vagyon gyarapodás) és az egy munkaegységre jutó természetbeni és pénzbeni részesedés alapján vizsgálható.

Árutermelés

A termelőszövetkezet gazdálkodásának első éveiben az árbevételek nagyobb része a növénytermesztésből származott. Az állattenyésztésből származó bevételek az összbevételek kisebb %-át tették ki. Később az arányok egyre nagyobb mértékben eltolódtak az állattenyésztés javára, így az állattenyésztés 1952. évi 27,9%-os aránya 1958-ra 77,8%-ra nőtt (57. táblázat).

Az árbevételek arányainak jelentős változása mellett az összes árbevétel számottevő növekedése figyelhető meg. A növekedés 1952-ről 1954-re 333,7%-os, 1954-ről 1955-re 120%-os, 1955-ről 1957-re 101,2%-os és 1957-ről 1958-ra 297,7%-os volt. Az árbevételek ilyen arányú növekedése a szövetkezet vezetőinek azzal a törekvésével kapcsolatos, hogy a megtermelt termények és termékek minél nagyobb mennyiségét értékesítsék, csökkentsék a tagok természetbeni és

növeljék a pénzbeni részesedés arányát. Az akkori közgazdasági ösztönzők közül ugyanis az áruértékesítési mutató teljesítése, illetve túlteljesítése a termelőszövetkezetnek számottevő kedvezményt (hitelelengedést) jelentett.

Árbevételek alakulása 1952—1958-ig (1000 Ft-ban) 57. táblázat

Évek	Össz. árbev.	Ebből					
		növ. term. árbev.	az össz. árbev. %-ában	állatteny. árbev.	az össz. árbev. %-ában	egyéb árbev.	az össz. árbev. %-ában
1952	359	165	46,0	100	27,9	94	26,1
1954	1198	279	23,3	836	69,8	83	6,2
1955	1438	345	24,0	895	62,2	198	13,8
1957	1456	323	22,2	1039	71,4	94	6,4
1958	4334	690	15,9	3370	77,8	274	6,3

Az összes árbevétel egy szántóegységre és egy tagra jutó értékének növekedése még nagyobb mértékű volt, mint annak abszolút értéke, mert a terület és taglétszám minden évben csökkent (58. táblázat).

Az árbevételek alakulása egy szántóegységre és egy termelőszövetkezeti tagra 58. táblázat

Évek	Árbevétel			
	Egy szántóegységre Ft	A növekedés üteme %	Egy term. sz-i tagra Ft	A növekedés üteme %
1952	336,1	—	1951,1	—
1954	1340,7	398,7	8808,8	451,5
1955	1617,5	120,7	10893,9	123,7
1957	1706,9	105,5	16000,0	146,9
1958	5039,5	295,2	47626,4	297,7

Forrás: A termelőszövetkezet zárszámadásai 1952—1958-ig.

A tagok részesedése és a felhalmozás

A gazdálkodás eredményességének és a szövetkezet fejlődésének két szorosan összefüggő és döntő tényezője a tagok jövedelme és a felhalmozás. A tagok közösből származó jövedelmét ebben az időben a teljesített munkaegységek összegére jutó természetbeni és pénzbeni részesedés, valamint a prémium tette ki. A felhalmozás mértékét a tiszta vagyon gyarapodása mutatja.

A termelőszövetkezet irattárában, a régi zárszámadásokból az évenkénti munkaegység értéke egyértelműen nem derül ki. Megtalálható volt viszont az egy munkaegységre kiadott termények mennyisége és a munkaegységre kifizetett pénzösszeg (59. táblázat). A munkaegység értékét úgy számítottam ki, hogy az egy munkaegységre kiadott terményeket a ma érvényben levő egységárakkal

megszoroztam és az így kapott értékeket, valamint az egy munkaegységre kiadott Ft értéket összeadtam. A kapott értékek ugyan nem fejezik ki pontosan az akkori áraknak megfelelő munkaegységértéket, évenkénti alakulásának, a részesedés változásának azonban pontos mutatója. Az 59. táblázatban kimutatott részesedés összege nem mutatja pontosan a tagok közösből származó jövedelmét annyiban sem, hogy bizonyos juttatásokat nem számoltak fel. Így a munkaegység értékében nem szerepel a tagok háztáji állatállományának rendszeresen adott zöldtakarmány (1955-ig), az alom- és takarmányszalma, valamint más kisebb juttatások, pl. kedvezményes fogatigénybevétel stb.

Az egy munkaegységre és egy dolgozó tagra jutó részesedés 1952—1957-ig

59. táblázat

Megnevezés		ÉVEK				
		1952	1953	1954	1955	1957
búza	kg	1,30	2,60	2,65	3,40	1,95
rozs	kg	0,45	0,55	0,74	0,76	2,00
árpa-zab	kg	0,52	—	1,25	0,70	1,50
kukorica	kg	0,50	0,86	0,90	—	—
cukor	kg	0,27	0,47	0,164	0,18	0,15
burgonya	kg	—	—	0,60	0,79	1,0
borsó	kg	0,80	—	—	—	—
tak. répa	kg	2,0	—	—	0,46	—
répaszelet	kg	1,50	—	—	3,72	—
szálas tak.	kg	—	—	—	2,50	2,5
mák	kg	—	—	—	0,0134	0,015
készpénz	Ft	4,0	4,60	9,75	11,65	18,20
egy munkaegys. ért.	Ft	18,91	20,58	27,73	31,19	36,04
egy dolgozó tagra jutó munkaegység		289	347	303	297	447
egy dolgozó tagra jutó rész:						
kenyérgabona	kg	505,8	1093,1	1027,2	1235,5	1765,7
tak. gabona	kg	294,8	298,4	651,5	207,9	670,5
cukor	kg	78	163,1	49,7	53,5	67,1
burgonya	kg	—	—	181,8	234,6	447,0
borsó	kg	2,3	—	—	—	—
tak. répa	kg	578,0	—	—	136,5	—
répaszelet	kg	433,5	—	—	1104,8	—
szálas tak.	kg	—	—	—	742,5	1117,5
mák	kg	—	—	—	4,1	6,7
készpénz	Ft	1156,0	1596,20	2934,30	3460,10	8135,0
egy dolgozó tagra jutó m. e. értéke	Ft	5465,0	7141,0	8402,0	9263,0	16110,0

Forrás: A termelőszövetkezet zárszámadásai 1952—1957-ig.

A termelőszövetkezet gazdálkodásának első éveiben a tagok jövedelmének nagyobb hányadát a természetbeni részesedés tette ki, és csak az 50-es évek közepétől került előtérbe a nagyobb mértékű pénzbeni díjazás, bár a természetbeniek aránya még 1957-ben is a részesedés 49,8%-a volt. A tagok számára nem volt közömbös, hogy járandóságukat természetbeniben vagy pénzbeniben kapják meg. A természetbeniek minél nagyobb arányához hosszú ideig ragaszkod-

tak, mert a kapott terményel fölött szabadon rendelkeztek. E terményekkel állatokat hízlalva, vagy akár szabadpiacon értékesítve jelentős többletjövedelemre tettek szert. A tagok e törekvése ugyanakkor szembekerült a közös gazdaság érdekével, mert az évről évre magasabb összegben megállapított áruértékesítési mutató teljesítése és így a meghatározott kedvezmények elérése a szövetkezet vezetőinek egyre nagyobb gondot jelentettek.

Az 59. táblázaton feltüntettem az egy dolgozó tagra jutó részesedést terményenként, valamint az egy dolgozó tagra jutó munkaegység évenkénti forintértékét is. A táblázatból látható, hogy a tagok minden évben több terményt kaptak a termelőszövetkezettől, emellett többszörösére nőtt a pénzbeni részesedés. A termelőszövetkezet a tagok részesedésének rendszeres és igen nagymértékű növelése mellett jövedelmének számottevő részét fejlesztésre fordította. A tiszta vagyon gyarapodását 1952–1957-ig a 60. táblázaton mutatom be.

A tiszta vagyon gyarapodása 1952—1957-ig.

60. táblázat

Évek	Tiszta vagyon gyarapodás ezer Ft	Tiszta vagyon gyarapodás Ft		
		egy szántó-egységre	egy munka-egységre	egy tagra
1952	521	488	13,05	2832
1953	562	524	10,32	3535
1954	7	8	0,17	52
1955	174	196	4,57	1318
1957	567	665	14,91	6231

Forrás: A termelőszövetkezet zárszámadásai 1952—1957-ig.

Az 1945–1959-ig tartó időszak főbb következtetései

1. Megváltozott a felszabadulás előtti aránytalan földbirtokviszony.
2. A földreform után a falvak korlátozott földterülete, a gazdasági felszerelés és a megfelelő termelési tapasztalat hiánya miatt sok, önálló gazdálkodásra képtelen kisgazdaság jött létre.
3. A szélsőséges gazdaságpolitika és az adminisztratív módszerek megzavarták a falu életritmusát. A fokozódó terheket nem bírták, emiatt sokan lemondtak a földjükről, majd elhagyták a falut.
4. A három falu közül kettőben a közös gazdaság szükségessége korán jelentkezett a parasztság tudatában.
5. A szocialista nagyüzem elfogadásához a három község parasztsága másmás úton jutott el. A múltból fakadó eltérő szemlélet, a földosztást követő gazdasági megerősödés, vagy visszazuhanás, a kezdetben alakult termelőszövetkezet jó vagy rossz példája Kemenesszentmártonban elősegítette, Vönöckön gátolta a nagyüzemi gazdálkodás kialakulását.

6. A kollektivizálás időszakában az addig egységes Kemenesszentmárton is kettészakadt. A két csoport (tsz-tagok, egyéni gazdák) között kialakult konfliktus (egyéniek nem köszönnek a tsz-tagoknak) azonban csak felszínes. A falu igazi „énje" gyorsan megmutatkozott, a munkaerővel és gazdasági felszereléssel küszködő termelőszövetkezetnek az egyéni gazdák felajánlották segítségüket, fogat- és munkaerejüket. Az 50-es évek elején ez nagyon ritka jelenségnek számított a falvak életében.
7. Kemenesszentmártonban az emberek összefogása eredményeként példásan működött a termelőszövetkezet, emiatt már 1951-ben az egész falu parasztsága önként belépett a szövetkezetbe. Vönöckön gyenge volt a termelőszövetkezet, a parasztságot még a legszélsőségesebb pressziókkal sem lehetett a szövetkezetbe kényszeríteni.
8. Az emberek életszínvonalának növekedésével tudatuk még nem alakult át, emiatt a jól gazdálkodó és magas jövedelmet biztosító kemenesszentmártoni termelőszövetkezetből is sokan kiléptek.
9. 1959-ig létrejöttek a mezőgazdaság szocializálásának a feltételei és a három község egyesüléséből megalakult az 5000 kat. holdas „Kemenesaljai Úttörő Termelőszövetkezet", ami új helyzetet teremtett és egyben újabb fejezetet nyit a kemenesszentmártoni termelőszövetkezet történetében.

Az 1945-től 1959-ig tartó viharos időszak alapján az a következtetés vonható le, hogy olyan faluban, mint Kemenesszentmárton, ahol a lakosság többé kevésbé egységes, vagy legalábbis számottevő része egységesen gondolkozik – és vezéregyéniségei is vannak – ott még a felső irányítás politikai hibái, tévedései, a parasztság életkörülményeit súlyosan érintő intézkedései ellenére is utat tör a haladás. Az Úttörő Termelőszövetkezet 1949–1959. évekre terjedő történetéből az is kitűnik, hogy milyen összetartó, önérzetet adó hatása van a sikernek, ami azután újabb sikerek forrásává válik.

Olyan faluban – mint Vönöck –, ahol a parasztság – ha nem is gazdaságilag, de gondolkozásában, életfelfogásában – erősen differenciált, ott nehéz őket közös cél érdekében összefogni. Ilyen körülmények között az erőszakos beavatkozás csak látszateredményekre vezet, a tsz megalakul, bővül, de tulajdonképpeni társadalmi-gazdasági feladatának teljesítésére alkalmatlan.

A KEMENESALJAI ÚTTÖRŐ TERMELŐSZÖVETKEZET 1960–1970-IG

A Kemenesszentmártoni Úttörő Termelőszövetkezet fölfejlődése 1958 augusztusában indult meg, amikor a vönöcki termelőszövetkezettel egyesült. Zárszámadásukat még külön-külön készítették el, de ősszel már együtt dolgoztak. A termelőszövetkezet 5000 kat. holdas területe 1959 végén alakult ki, amikor Kemenesszentmárton, Mersevát és Vönöck parasztsága belépett a már 1950 óta jól

működő kemenesszentmártoni termelőszövetkezetbe. 1966 őszén a szomszédos celldömölki „Vörös Csillag" is csatlakozott, mai területe ekkor alakult ki. Az egyesüléssel a természeti és közgazdasági viszonyok számottevően nem változtak meg. A celldömölki „Vörös Csillag" gazdálkodása ugyan mindig elmaradt a kemenesszentmártoni szövetkezet gazdálkodásától, eredményeiben és a vezetés színvonalában is. Adottságai azonban nem voltak rosszabbak, így az 1000 kat. holdas szövetkezet csatlakozásával a gazdálkodás színvonala és eredményei nem romlottak.

A termelőszövetkezet gazdálkodásában nem okozott számottevő változást az új gazdaságirányítási rendszer sem. A termelőszövetkezet mindig élen járt Vas megye termelőszövetkezetei előtt. Az új irányítási rend elemei itt már korábban érvényesültek, annak általános gyakorlattá válása ezért fokozatosan történt meg.

Az 1960-tól 1970-ig tartó időszakot a fentiek miatt nem bontottam periódusokra, annak ellenére, hogy a különböző adatsorok egyértelműen igazolják, hogy az időszak két fejlődési periódusra bontható. Az első, a nagyüzemmé fejlődés feltételeinek megteremtése, a nagyüzemi munkába, vezetésbe stb. berázódás időszaka. A második a fellendülés időszaka.

A termelőerők alakulása

A termelőkapacitás változásának három fő jellemzője volt. Az első a három község egy szövetkezetbe való tömörülése kapcsán létrejött nagymértékű területnövekedés, a második a gazdálkodás során megvalósított nagymértékű fejlesztés, a harmadik pedig a földterülettel arányos munkaerőnövekedés.

A termelőerők közül ebben az időszakban a legstabilabb tényező a föld volt. A nagyüzemi keret tehát kialakult és ez a falvak határvonalai által behatárolt földterület, valamint az először csökkenő, majd növekvő munkaerőkapacitás eredményezte az egyre növekvő beruházások forrását.

A földterület

A termelőszövetkezet közös művelés alatt álló földterülete az 1959-es nagyarányú kollektivizálás előtt 1050 kat. hold volt. A három község egy szövetkezetbe tömörülésével ez a terület közel ötszörösére, majd a celldömölki „Vörös Csillag" csatlakozásával majdnem hatszorosára nőtt. A földterület alakulását a 61. táblázaton mutatom be.

A mezőgazdasági terület aránya ebben az időszakban is tovább csökkent. A csökkenés mértéke azonban 1960-tól 1970-ig kisebb volt (92,1%-ról, 89,4%-ra), mint 1950–1959-ig (99,4%-ról 90,7%-ra). A mezőgazdasági terület részben a földadó alá nem eső terület, részben az erdő további növekedése miatt csökkent.

A közös művelésbe vont terület aranykorona értéke az elmúlt húsz évben

alig változott. A kemenesszentmártoni 1000 kat. holdas termelőszövetkezet átlagos aranykorona értéke 9,8 volt, a nagy 6000 kat. holdas termelőszövetkezeté 1960-tól 1970-ig 9,6 és 10,3 között volt. A gazdasági fejlődés mérlegelése során ez a különbség számításon kívül hagyható.

A földterület alakulása 1960—1970-ig 61. táblázat

Évek	Közös terület össz. kat. h.	Mező-gazd.-i ter. kh	A közös terület %-ában	Háztáji terület kat. h.	A közös terület %-ában
1960	5003	4608	92,1	422	8,4
1961	4806	4548	94,6	395	8,2
1962	5005	4547	90,8	396	7,9
1963	5054	4537	89,8	299	5,9
1964	5138	4598	89,5	477	9,3
1965	5010	4468	89,2	610	12,2
1966	4993	4447	89,1	645	12,9
1967	6054	5845	96,5	660	10,9
1968	6006	5329	88,7	677	11,3
1969	5937	5252	88,5	478	8,1
1970	6459	5774	89,4	508	7,9

Forrás: A termelőszövetkezet termelési tervei 1960—1970-ig.

Eszközellátottság

A termelőszövetkezet közös vagyona 1960-tól 1970-ig közel a háromszorosára nőtt (62. táblázat). A közös vagyonon belül az állóeszközök értéke 2,3-szorosára, a forgó eszközök értéke pedig 4,5-szörösére emelkedett. A termelőszövetkezet 1970. évi tiszta vagyona közel hétszerese az 1960. évinek. Az egy tagra jutó vagyonérték 1960-tól (43 162 Ft) 1970-ig (94 450 Ft) 2,2-szeresére, az egy tagra jutó tiszta vagyon pedig (9210 Ft, illetve 62 700 Ft) 6,8-szeresére nőtt.

A korábbi időszakhoz (1950–1960-ig) hasonlóan a termelőszövetkezet gazdálkodásának ezen időszakát is az állóeszközállomány gyors ütemű növelése jellemezte. Az állóeszközállomány értéke 1966-ig minden évben egyenletesen emelkedett. Törés, illetve átmeneti visszaesés csupán 1966-ban és 1967-ben volt, ami az állóeszközök kétszeri átértékeléséből és az értékcsökkenés elszámolásának bevezetéséből eredt. Értékük azonban már 1969-ben meghaladta az 1965. évi szintet.

A forgóeszközök értéknövekedésének üteme azonban ebben az időszakban is meghaladta az állóeszközök értéknövekedésének ütemét. A forgóeszközállomány értéke 1968-ról 1969-re nőtt a legnagyobb mértékben, ebben azonban szerepe volt annak is, hogy a tenyészállatokat az új számviteli rend bevezetésével a forgóeszközök közé sorolták. Ezen túlmenően is számos kisebb értékű eszközt soroltak át az állóeszközök csoportjából a forgóeszközökhöz. Mindezek leszámításával is 1969-ben mintegy 50%-kal nőtt a forgóeszközök értéke, ezzel az álló- és forgóeszközök aránya tovább javult. Az álló- és forgóeszközök aránya 1960-ban 72,4:27,6, 1970-ben 57,5:42,5 volt.

A közös vagyon alakulása 1960—1970-ig (1000 Ft)

62. táblázat

Évek	Közös	Ebből		Tiszta	Tiszta vagyon a közös %-ában
		álló	forgó		
		Vagyon			
1960	27365	19811	7554	9210	33,7
1961	27489	21060	6429	12388	45,1
1962	30004	23202	6802	13081	43,6
1963	32411	25659	6752	16079	49,6
1964	36999	23270	13729	18489	50,0
1965	40307	31825	8482	20544	51,0
1966	33292	22604	10688	23932	71,9
1967	33511	27300	12211	30694	91,6
1968	49810	30945	9865	35895	72,1
1969	61801	31020	30781	43816	70,9
1970	79055	45439	33616	62700	79,3
	Ft/szántóegység				A fejlődés üteme %
1960	6276	4544	1733	2112	
1961	6437	4967	1516	2922	138,4
1962	7045	5448	1597	3071	105,1
1963	7321	5796	1525	3632	118,3
1964	7882	4957	2925	3939	108,5
1965	8661	6838	1823	4414	112,1
1966	6936	4709	2227	4986	113,0
1967	5889	4798	2146	5394	108,2
1968	8863	5506	1755	6387	118,4
1969	11093	5568	5525	7865	123,1
1970	12827	7373	5454	10174	129,4

Forrás: A termelőszövetkezet zárszámadásai 1960—1970-ig.

Az állóeszközöket ebben az időszakban is az épületek túlsúlya jellemezte (63. táblázat). A termelőszövetkezet gépállományát 1965-ig rendkívül gyors ütemben fejlesztette, ennek következtében az épületek és a gépek aránya közötti különbség fokozatosan szűkült. Az arány 1965-ben volt a legszűkebb, 58,4:41,6. A termelőszövetkezet beruházásaira a 60-as évek elején a szerény igényű, de az elhelyezési problémákat megoldó, kisebb bekerülési értékű építkezések (szerfás) voltak a jellemzők, ezért a rendelkezésre álló beruházási keret nagyobb részéből, a gépállomás gépeinek átvétele mellett modern gépeket vásároltak.

A gazdaság 1965-re elérte a teljes gépesítettség szintjét, talaj-, szállítási-, növényápolási- és betakarítási munkáit teljes egészében saját gépeivel végezte el. Az újabb, nagyobb teljesítőképességű gépek beszerzése ezután, csak esetenként szolgálta a bővítést, jórészben modernizálással együttjáró cserét jelentett, ezért e gépállomány értékének változása halmozott. A beruházások zöme azonban építkezés volt, emiatt az épületek értékének aránya 1970-ben már 84,5%-ra nőtt. Az épületberuházások volumenére jellemző, hogy az 1970. évi épületérték 5,5-szerese, a gépérték pedig csak 1,4-szerese az 1965. évinek.

Az épületek, gépek és eszközök értékének alakulása 1960—1970-ig (1000 Ft)

63. táblázat

Évek	Épületek	A fejlődés üteme %	Gépek és eszközök	A fejlődés üteme %
1960	8639		4517	
1961	8657	100,2	4856	107,5
1962	10144	117,2	6427	132,4
1963	11580	114,2	6715	104,5
1964	11600	100,2	7811	116,3
1965	12127	104,5	8652	110,8
1966	20006	165,0	8379	96,8
1967	25841	129,2	10970	130,9
1968	28287	105,5	9840	89,7
1969	45163	159,7	9744	99,0
1970	66878	148,1	12279	126,0
		Ft/szántóegység		
1960	1981		1036	
1961	2042		1145	
1962	2382		1509	
1963	2616		1517	
1964	2471		1664	
1965	2606		1859	
1966	4168		1746	
1967	4541		1928	
1968	5033		1751	
1969	8107		1749	
1970	10852		1992	

A nagymértékű arányeltolódásban igen nagy szerepe volt a kezdetleges, csak az átmeneti időszakra szánt épületek elévülésének. Az igény egyre inkább a korszerű, valóban nagyüzemi épületek építése irányába tolódott el. Az 1968-ban megvalósított borjúnevelő, tejház, takarmányozó, víztároló stb. 17,5 millió Ft, az 1969. évi bekötőút, a 624 fh-es szakosított tehenészeti telep, a víztorony megépítése újabb 17 millió Ft építkezési beruházást jelentett. Az 1970-ig érvényben levő közgazdasági ösztönzők és az építkezések nagymértékű állami támogatása is ebbe az irányba hatottak. Az építkezések nagy volumenére és ennek ösztönzésére jellemző, hogy a termelőszövetkezet 1968., 1969. és 1970-ben mintegy 50 millió Ft-ot építkezett, amiből 40 millió Ft-ot állami támogatásból kapott.

Munkaerőhelyzet

A termelőszövetkezet munkaerőhelyzetét a 64. táblázat számadataiból vizsgálva változó képet kapunk. A családok, tagok és dolgozó tagok száma 1960-tól 1966-ig csökkent, majd 1966-tól számottevően nőtt. A 60-as évek elején – hasonlóan az 50-es évekhez – sokan, főleg fiatalok elhagyták a falut és városi üzemekben helyezkedtek el. A mezőgazdaság kollektivizálásakor sokan még nem bíztak a termelőszövetkezet életképességében, de különösen nem hitték azt, hogy aránylag rövid idő alatt saját falujukban is kielégíthetik kulturális igényeiket, és

hogy a termelőszövetkezetben lényegesen magasabb lesz jövedelmük, mint a választott ipari üzemben. A fokozatos munkaerőelvándorlás már-már munkaerőgondot okozott a termelőszövetkezetnek, de a „Vörös Csillaggal" való egyesüléssel a munkaerőhelyzet javult.

A termelőszövetkezet munkaerőhelyzete 1960—1970-ig 64. táblázat

Évek	Családok száma	Tagok száma	Dolgozó tagok száma	Egy családra jutó szántóegység	Tagra jutó szántóegység	Dolgozó tagra jutó szántóegység
1960	541	634	544	8,1	6,9	8,0
1961	552	642	431	7,7	6,6	9,8
1962	501	648	431	8,5	6,6	9,9
1963	501	609	449	8,8	7,3	9,4
1964	471	586	476	9,9	8,0	9,9
1965	487	568	372	9,6	8,2	12,5
1966	472	563	401	10,2	8,5	12,0
1967	550	673	417	10,3	8,5	13,6
1968	551	687	445	10,2	8,1	12,6
1969	548	717	456	10,2	7,8	12,2
1970	560	837	410	11,0	7,4	15,0

Forrás: A termelőszövetkezet statisztikai jelentései 1960—1970-ig.

A termelőszövetkezet munkaerejének stabilizálódásában igen nagy szerepe volt a megfelelő gépesítettségi szint elérésének és a különféle melléküzemági tevékenységek kialakításának. Amikor a városba járó fiatalok látták, hogy a saját falujukban a legkülönbözőbb szakipari munkák megtalálhatók, érdeklődésük újra a termelőszövetkezet felé fordult.

Az eltávozott fiatalok visszaáramlása tulajdonképpen a gépesítéssel és a személyi jövedelem nagyfokú javulásával, az évi rendes szabadság bevezetésével és a nyugdíjak rendezésével indult meg. Ma már a termelőszövetkezet különböző melléküzemeiben mintegy 40 ipari tanuló, vagy szakmunkásképzős dolgozik, és a dolgozó tagok átlagos életkora 37 év. A 64. táblázat adataiból mégis az derül ki, hogy bár a tagok száma nagymértékben nőtt, a dolgozó tagok száma csökkent. Ennek fő oka a nyugdíjasok számának emelkedése. A termelőszövetkezet nyugdíjasainak száma 1970-ben 270 fő volt, ami az összes tag 32,3%-a.

A termelőszövetkezetben a munkavégzés sok területen már ipari jellegű. A tehenészetben például bevezették a két műszakot. Korábban gondot okozott, hogy e munkát az állandó lekötöttség miatt nem szívesen vállalták. A két műszak beállításával megszilárdult a munkafegyelem is.

A munkafegyelemmel és a zavartalan munkavégzéssel kapcsolatban kell megemlíteni a termelőszövetkezeti konyha beindítását is. A tagok nem a „csajkarendszert" látják ebben, hanem tudják, hogy létrehozása nagy előnyt jelentett számukra és a közös számára egyaránt. A szövetkezet tagságának 30%-a nő, a közös munkába történő bevonásukat az étkezde létrehozása igen nagyban elősegítette.

A munkaerőhelyzettel kapcsolatosan érdemes megvizsgálni a népesség alakulását is. Mivel az 1960-as és 1970-es népességi adatok rendelkezésünkre állanak, a 65. táblázaton látható, hogy hogyan alakult a népesség az elmúlt 10 évben. Az összehasonlíthatóság kedvéért feltüntetem az 1949. évi népességet is.

A táblázatból látható, hogy a falvak lakosságának csökkenése tovább tartott. A fiatalok visszaáramlási folyamata ugyan megindult, de az 50-es évek végén és a 60-as évek elején az elvándorlás ennél nagyobb mértékű volt, ugyanakkor a gyermekszaporulat is csökkent. A csökkenés számottevő, annak ellenére, hogy e falvakban az átlagosnál jobb életfeltételek vannak. Minden községnek van kultúrháza és könyvtára, tehát a fiataloknak a szórakozási lehetőség is biztosított. A községek anyagi helyzetéről – a termelőszövetkezet eredményein túl – beszéljenek a következő számok: Kemenesszentmártonban az egy lakosra jutó betétállomány 3977 Ft, 5,4 lakosra jut egy televízió és 3,5 lakosra egy rádió. Merseváton 2379 Ft az egy lakosra jutó betétállomány, minden 9. lakosra jut egy televízió és minden 4,7 lakosra egy rádió, Vönöckön az egy lakosra jutó betétállomány 2339 Ft, minden 7,7 lakosra jut egy televízió és minden 4. lakosra egy rádió.

A népesség alakulása

65. táblázat

A községek megnevezése	A népesség száma		
	1949	1960	1970
K. szentmárton	279	300	308
Mersevát	696	682	626
Vönöck	1213	1281	1115
Összesen:	2188	2263	2049

Forrás: KSH Vas megyei Igazgatósága: Községi törzslapok

Állatérték

A termelőerők között egyre nagyobb súlya van az állatállománynak, ezért nem közömbös az állatállomány értékének alakulása. Az állatállomány értékben történő évenkénti kimutatása (66. táblázat) egységes mérőszámmal – forintban – mutatja ki, hogy a termelőszövetkezet állatállományának értéke 1960-tól 1970-ig milyen mértékben és irányban változott. Az állatállományt – mint termelőerőt – helyesebb értékben kimutatni, mint természetes mérőszámmal (számosállat), annál is inkább, mert – a föld és az ember kivételével – a többi termelőerőt is értékben mutattam ki.

Az állatállomány értékének növekedése is jelentős volt az elmúlt évek folyamán. A növekedés azonban nem volt egyenletes és mértéke sem volt kielégítő.

Az összes állatérték 1960-tól 1970-ig 2,2-szeresére nőtt. A tenyészállatok értéknövekedése 3,2-szerese, az egyéb állatok értéknövekedése csupán 1,3-szerese az 1960. évinek. A 66. táblázat adatai azt mutatják, hogy míg a tenyészállatállományt rendszeresen fejlesztette a termelőszövetkezet, a hízóállatokból gyakorlati-

lag minden év végén ugyanaz a mennyiség maradt, mint az előző évben. Az egyéb állatok csoportjának 1,3-szeres növekedése gyakorlatilag azonos szintet mutat, mert 1960-tól 1970-ig megközelítően 30%-os áremelkedéssel számolni lehet.

Az állatállomány értékszerkezete 1970-ig jelentősen eltolódott a tenyészállatok, elsősorban a tehenészet felé. 1960-ban a tenyészállatok értéke még a felét sem tette ki (46,2%) az összes állomány értékének, 1970-ben viszont 68,5%-ra nőtt.

Az állatállomány értékének alakulása 1960—1970-ig 66. táblázat

Előző év = 100%

Évek	Összes állat-érték 1000 Ft	A fejlődés üteme %	Tenyész-állatok értéke 1000 Ft	A fejlődés üteme %	Egyéb állatok értéke 1000 Ft	A fejlődés üteme %
1960	6786		3137		3549	
1961	5857	86,3	3048	92,7	2709	76,3
1962	5773	98,6	2740	89,9	3033	112,0
1963	5391	93,4	2721	99,3	2670	88,0
1964	7135	132,4	3209	117,9	3926	147,0
1965	8055	112,9	3924	122,4	4131	105,2
1966	9727	120,8	4714	120,1	5013	121,4
1967	11581	119,0	5864	124,4	5717	114,0
1968	12461	107,6	6464	110,2	5997	104,9
1969	12077	96,9	8133	125,8	3944	65,8
1970	14620	121,1	10015	123,1	4605	116,8

Forrás: A termelőszövetkezet zárszámadásai 1960—1970-ig.

A termelés szervezése

A termelés szervezésén ebben a fejezetben is az üzemi szervezettel, a munkaszervezéssel és a háztáji, valamint a közös gazdaság kapcsolatával foglalkozom. Mindezek jelentős hatást gyakorolnak a gazdálkodás menetére és eredményére.

Üzemi szervezet, munkaszervezet

A területileg felfejlődött termelőszövetkezetben a korábbi üzemi szervezet elsősorban a nagy kiterjedés miatt már nem volt tartható. Más, több községből álló termelőszövetkezetekhez hasonlóan itt is a három szintű üzemi szervezetet alakították ki. E szervezetben a központi irányítás az üzemegységekkel állt közvetlenül kapcsolatban, az üzemegységekben pedig változatlanul megtartották a brigádszervezetet. A három község önálló üzemegységként működött, kemenesszentmártoni központtal (20. ábra).

Ez a szervezet 1966-ig alkalmas volt a termelés irányítására, azonban a Celldömölki „Vörös Csillag" Termelőszövetkezettel történő egyesülés után a kialakult szervezeten változtatni kellett. Az egyesülés ténye nemcsak megkövetelte az új szervezeti forma kialakítását, hanem egyben lehetőséget is adott egy korszerűbb szervezet kialakításához (21. ábra).

Az üzemi szervezet és vezetés felépítése 1960-ban 20. ábra

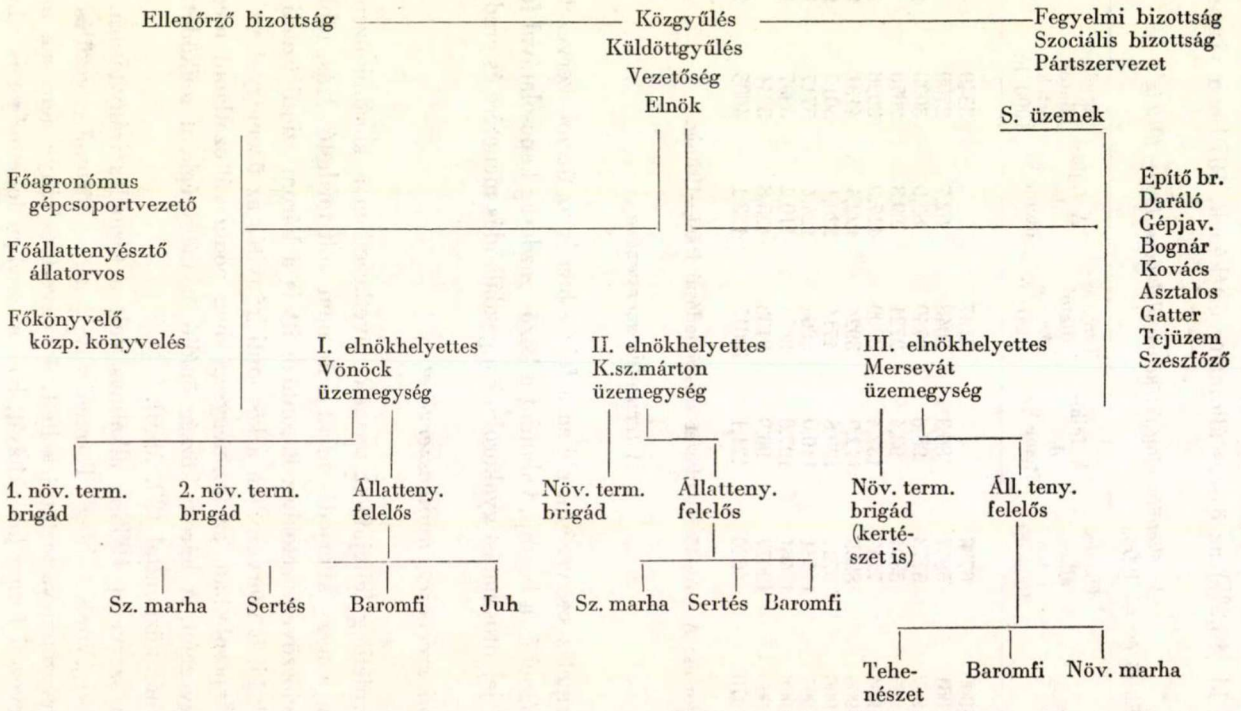

21. ábra

Az üzemi szervezet és vezetés felépítése 1970-ben

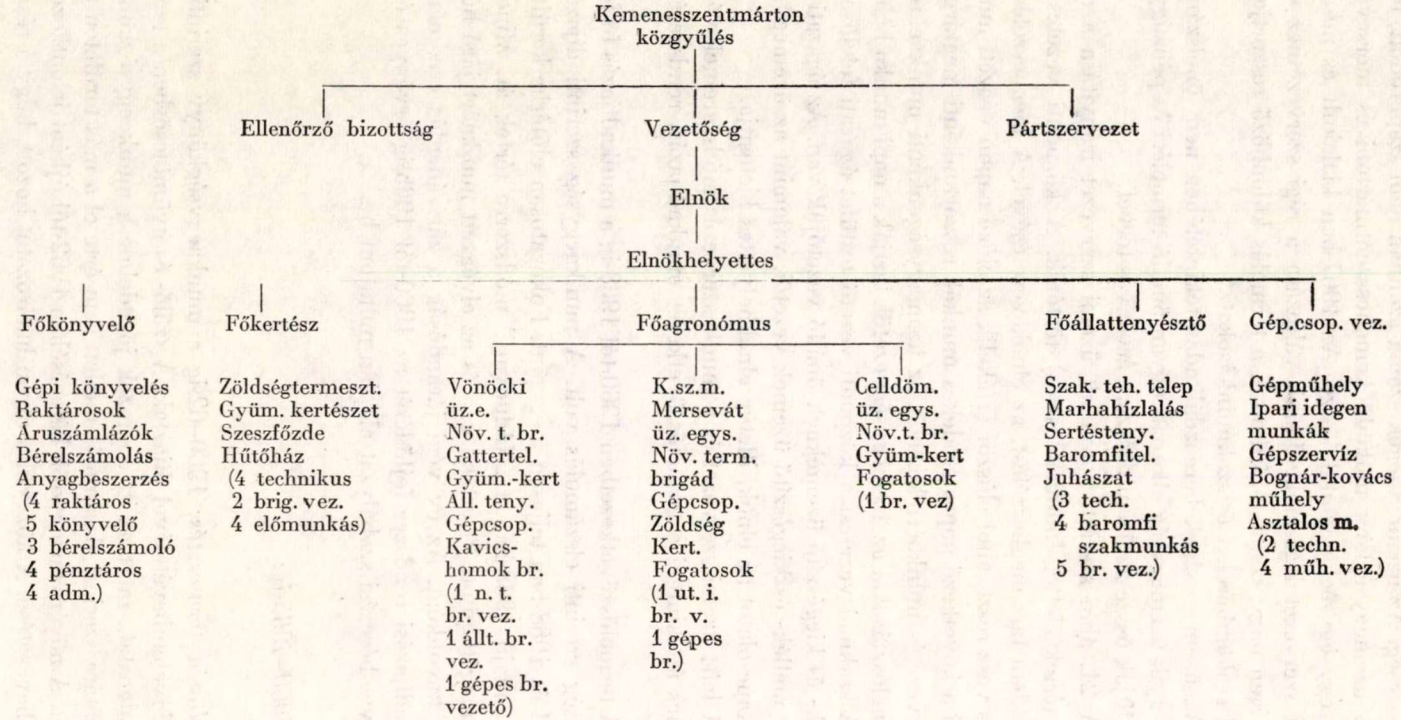

Az új szervezeti felépítésben új üzemegységként szerepel a celldömölki üzemegység. Az üzemegységek száma azonban nem szaporodott, mert az 1966-ig önálló üzemegységként működő kemenesszentmártoni és merseváti üzemegységeket egy egységbe vonták össze. Az 1967-ben kialakult és ma is funkcionáló üzemi szervezet legszembetűnőbb változása a régi szervezethez viszonyítva az, hogy igen nagy számban állítottak a termelés különböző reszortjaira különböző szintű szakembereket és szakmunkásokat.

Az üzemegységek bérgazdálkodás tekintetében nem önelszámoló egységek. Mindegyik üzemegység elkészíti ugyan önálló termelési és pénzügyi tervét és ebből állítják össze az üzem egészére érvényes tervet.

A 21. ábra szerinti bonyolult üzemi szervezet irányítása a naponta tartott munkaértekezlettel (munkaelosztás) történik. A központi vezetés naponta, déli időszakban tart megbeszélést, az elnök vezetésével. A megbeszélésen 12 reszortfelelős vesz részt, ahol először értékelik az előző napon végzett munkát, majd ezt követi a következő napra esedékes munkák reszortonkénti megtárgyalása. A központi vezetés munkaértekezletét az üzemegységenkénti munkaelosztás követi. E munkaelosztásokat az üzemegységvezetők tartják a napi munka befejezése után.

A szakmai vezetést a központi vezető testület ágazati felelősei irányítják. A mellék- és kiegészítő üzemeknek önálló vezetőjük van. Az ágazati szakmai vezetők, a mellék- és kiegészítő üzemek vezetői, valamint az üzemegységvezetők közötti kapcsolatot az elnök, illetve elnökhelyettes biztosítja.

A leírt üzemi szervezet és a munkaszervezés módszereinek változása mellett érdemes áttekinteni a termelőszövetkezet munkadíjazási rendszerének változását is.

A termelőszövetkezetben 1960-tól 1968-ig a munkadíjazás fő formája a munkaegység szerinti elszámolás volt. A munkaegység szerinti díjazás fokozatosan halt el és 1968-ban teljesen megszűnt. Fokozatosan előtérbe került a premizálási forma, majd 1968-ban a „Nádudvari" módszerre tértek át. Minden munkának előre megállapított Ft értéke van és az elvégzett munkáért járó bér 80%-át fizetik ki havonként. Az év végi járandóság a zárszámadás eredményétől függ. A munkadíjazási rendszer fejlődését az 1960-tól 1965-ig érvényes és az 1970-ben érvényes bérezési szabályzat alapján mutatom be.

1960–1965-ig:

Növénytermesztés: 1960–62-ig a munkaegységkönyv szerinti közepes normák figyelembevételével díjaztak. A szőlő- és gyümölcsösben a tagok nem szívesen dolgoztak, mert az itt dolgozók jövedelme a munkaegységkönyv normáinak alsó határa szerinti elszámolás mellett sem érte el a más területen dolgozók jövedelmét. A növénytermesztők bérezésében 1962-től újként jelentkezett a részesművelés bevezetése. A közgyűlés olyan határozatot hozott, hogy a rész 2/3-át termé-

szetben, 1/3-át pedig készpénzben kapják meg. 1964-ben ezt a kertészetben dolgozókra is kiterjesztették. Ez a példa akkor Vas megyében igen sok követőre talált és hosszú időn keresztül eredményesen alkalmazták. Részesben végezték a kapások növényápolási munkáit, betakarításukat, a szénabetakarítást, a kézi erővel végzett aratást és cséplést. A rész mértéke az alábbi volt: burgonyából és kukoricából a termés 25%-a, cukorrépából minden q répa után 1,3 kg cukor, takarmányrépából a termés 33%-a, szénából – a széna minőségétől függően – 25–50%, aratás-cséplés esetében a csépelt termények 5%-a.

A traktorosok minden teljesített műszaknorma után egy munkaegységet és karbantartással együtt 40,– Ft-ot kaptak.

Állattenyésztés: 1962-ig ezen a területen is a munkaegységkönyv szerinti elszámolási formát alkalmazták. A kívánt munkafegyelmet e módszerrel nem tudta a termelőszövetkezet vezetősége biztosítani. 1963-ban bevezették az eredményességi javadalmazást. Eszerint az állatok gondozásáért munkaegységet, az elért eredmény után pedig készpénzt kaptak a dolgozók. A tehenészetben egy tehén után 2,5 munkaegység járt egy hónapra, és a termelt tej után literenként 35 fillér. Az ellés utáni tejbefejésért 4 Ft/liter járt.

Az itatásos borjúnevelésben egy borjú gondozásáért 1 munkaegység/hónap, szopósborjak után választáskor 60 Ft/borjú, súlygyarapodásra pedig 0,80 Ft/kg kapott a dolgozó. Növendékmarháknál 1 munkaegység/db és 1,15 Ft/kg, hízómarháknál 1 munkaegység és 70 fillér/kg volt a bér. Sertéseknél 1 anyakoca után 1,6 munkaegység és minden leválasztott malacért (14 kg-os) 7,– Ft/db és 14 kg-on felül minden kilóért 1,– Ft járt.

A baromfi törzsállományban dolgozóknál 1000 db baromfi után 14 munkaegységet és tojásonként 5 fillért, a húscsibéknél 1500 db után 15 munkaegységet és 1 kg súlygyarapodásra 1 Ft-ot kapott a dolgozó.

A juhászatban anyagondozásért 1,2 munkaegység havonta anyánként, minden leválasztott bárány után további 1 munkaegység, 288 növendékjuh és 20 munkaegység, súlygyarapodásra 0,03 munkaegység, valamint az eladott gyapjú 7%-a volt a bér. Az elnök, az agronómus és az irodai alkalmazottak bérét részben készpénzben, részben munkaegységben állapították meg. A részesművelés a növénytermesztésben és az eredményességi javadalmazás az állattenyésztésben a maga idején rendkívül fontos és eredményes bérezési formának bizonyult. Ebben a formában a közös gazdaság is és a tag is megtalálta számítását. Az említett javadalmazási formák mellett külön premizálás nem volt.

A fenti munkadíjazási forma 1965-ig volt érvényben, számos elemét azonban a mai napig is megőrizte. A gépesítés fokozásával a kézi munkaerő egyre kevesebb lett, a munkák jelentős része ma már gépesíthető. Emiatt a korábban kialakított normákat sorra meg kellett változtatni, és ez egy új bérezési formát sürgetett. A munkaegységrendszer mint a munka egyik mérési formája fokozatosan elhalt és a mezőgazdaság iparszerű termelésével előtérbe került az iparszerű, készpénzben történő munkadíjazás. A mezőgazdasági munkák egyre nagyobb

mértékű gépesítése gyakorlatilag kiszorította a részesművelési formát és ma már csak a cukorrépánál és a szénabetakarításnál alkalmazzák.

A növénytermelés többi munkáinál minden munkának Ft-ban meghatározott bértétele van, eszerint a tag munkájának befejezése után kiszámíthatja, mennyi volt a keresete. Az állattenyésztésben is pénzbeni díjazás van az előállított végtermék mennyisége és minősége szerint. A termelőszövetkezet vezetőinek, függetlenítetteknek és alkalmazottaknak bérezését és premizálását a minden évben elkészített bérezési szabályzat írja elő.

A termelőszövetkezetben a vezetők és a tagok kapcsolata jó, és ebben nagy szerepe van a jól kialakított bérezési formának is. A tagok munkafegyelme és munkaintenzitása évről évre javul. Az egy tagra és alkalmazottra jutó ledolgozott munkanapok száma 1969-ben is (197) és 1970-ben is (206) számottevően meghaladta a celldömölki járás termelőszövetkezeteinek átlagát.

A háztáji és a közös gazdálkodás kapcsolata

A közös gazdaság és a tagok háztáji gazdaságának sokrétű összefonódása a termelőszövetkezet gazdálkodására kezdettől fogva jellemző. A gazdaság fokozatos stabilizálódásával a háztáji gazdálkodásnak a „Kemenesaljai Úttörő"-ben igen érdekes formái alakultak ki.

A 60-as évek időszakában a háztáji föld mértékének megállapításánál fontos tényező volt a közös háztartás. Ha egy háztartásban több tag teljesítette az 1600, az 1200, vagy a 800 négyszögöl háztáji földhöz előírt munkaegységet, akkor is csak egy tag kaphatta azt meg. A későbbi években ez úgy változott, hogy minden termelőszövetkezeti tag, aki az előírt munkaegységet teljesítette, közgyűlési határozattal megkaphatja a munkateljesítménye szerinti földterületet. Ez a szabály vonatkozott a nyugdíjas tagokra is. Aki nem volt tag, de a termelőszövetkezetben munkát végzett (bedolgozó családtagok) 400 öl árpatermésnek megfelelő árpát kapott. Ez utóbbi különösen a fiatalok munkábavonásának volt jelentős ösztönzője.

A háztáji földeket mindig a határ legjobb és frissen trágyázott területein osztották ki, emiatt e területeken általában, a közös hozamaihoz viszonyítva másfélszeres a hozam. A terület hasznosítása kukorica, árpa és burgonya volt. Megmunkálását a termelőszövetkezet végezte, amiért a tagok általában 450–500 Ft térítést fizettek. A háztáji föld területének kritériumai gyakorlatilag ma is a fent leírtak.

Jelentős különbség a háztáji állattartás formáiban van. A 60-as évek elején néhány kivétellel minden tag (család) jelentős háztáji állatállománnyal rendelkezett. Általában 1 tehén 1–2 növendék és 4–5 sertése volt egy-egy termelőszövetkezeti családnak. Ez az állatlétszám nagyobb volt, mint az összes közös állomány, ezért eltartása igen nagy gondot okozott. A háztáji területen termelt takarmány mennyisége megközelítően sem fedezte a háztáji állatállomány takarmányszükségletét, így eltartásuk a közös gazdaság gondja volt. Ezt a termelőszö-

vetkezet úgy oldotta meg, hogy a tehenek és sertések tavasztól őszig legelőn voltak, emellett lucernából és lóheréből akkora parcellákat mértek ki, hogy az, valamint a háztáji takarmánytermése és a legelő az állomány szükségletét fedezte. A téli takarmányigényt egyrészt szénából, amit tetszés szerinti mennyiségben vásárolhattak meg a termelőszövetkezettől, árokparti kaszálásokból, valamint a munkaegységre kapott természetbeni járandóságból fedezték.

Ezekben az években a tagok háztájijából származó jövedelme – ami nagyrészt, a közösből származó takarmányon keresztül szintén közösből származó jövedelem – megközelítette, esetenként meg is haladta egy dolgozó tag közösből származó jövedelmének összegét. A 60-as évek közepétől a háztáji állattartás mértéke jelentősen visszaszorult (67. táblázat).

A háztáji állatállomány alakulása 67. táblázat

Évek	Szarvasmarha	Sertés
1960	316	1105
1966	285	912
1970	226	918

Forrás: Községi törzslapok
Vönöck: községi tanács.

Ennek több oka is volt. A tagok közösből származó jövedelme minden évben jelentősen nőtt. Az a termelőszövetkezeti tag, aki rendszeresen dolgozott, megfelelő jövedelemhez jutott. Jövedelmük emelkedésével nőttek kulturális igényeik, másrészt bennük is jelentkezett a rövidebb munkaidőre való törekvés. A háztáji állomány visszaszorulásának másik fontos tényezője a tagság átlagéletkorának alakulásával kapcsolatos. A városból visszatért fiatalok nagy száma és az idős tagok kiválása ezt a tendenciát segítette elő. A fiatal termelőszövetkezeti tagoknak csak igen kis száma tart háztájiban állatot, különösen nem szarvasmarhát. Az 560 család közül ma már csupán 130–140 család tart szarvasmarhát.

Az utóbbi években a termelőszövetkezet a háztáji gazdaságokkal egészen sajátságos kapcsolatot alakított ki. E kapcsolatnak az volt az első lépése, hogy a háztáji állomány mértékét nem korlátozták. A háztáji állatok és termékek értékesítését azonban a tagok, a termelőszövetkezeten keresztül bonyolíthatják le. Ez a forma a tagoknak is megfelel, mert az értékesítés nagyüzemi felárral történik, melynek 50%-a a tagé, 50%-a a közös gazdaságé. A tagok 1970-ben a termelőszövetkezeten keresztül 2305 hl tejet, 240 000 db tojást és 40 db 560 kg-os hízómarhát értékesítettek. A sertéstartási és hízlalási szerződés olyan formáját dolgozták ki, mely szerint a tagok 30–40 kg-os súlyt elért állataikat bejelentik és a termelőszövetkezettel 60 napos tartási szerződést kötnek. A szerződés alapján a termelőszövetkezet biztosítja a hízlaláshoz szükséges takarmányt – igény esetén pénzelőleget is fizet. A meghízlalt sertést a termelőszövetkezet vágóhídján feldol-

gozzák és az üzemi konyhán keresztül, vagy a hentesüzletükben értékesítik. E szerződési forma nemcsak magasabb átvételi árat biztosít a tagoknak, hanem a négy község hússal és hentesáruval való ellátását is.

A tagok háztájiból történő értékesítése 1970-ben 2008/m Ft árbevételt jelentett a termelőszövetkezetnek, melyből 1906/m Ft-ot kaptak a tagok. A nagyüzemi felárak 50%-a ily módon 102/m Ft jövedelmet biztosított a termelőszövetkezetnek.

Az utóbbi évek háztáji gazdálkodásának új vonása az az intézkedés is, hogy a tagok háztájijában gondozott állatállomány után bizonyos munkateljesítés írható jóvá. E rendelkezés alapján a tag akkor is megkaphatja a maximálisan kiadható 1 kat. hold földet, ha a tag nem a közös gazdaságban teljesítette a 250 munkanapot, hanem azt a háztájiban tartott állatainak gondozása címén írták jóvá.

A háztáji állattartás mértékét korlátozó intézkedések feloldása a Kemenesaljai Úttörő Termelőszövetkezetben teljesen megcáfolta azokat az állításokat, hogy a háztáji állattartás olyan mértékben felszaporodik, hogy az elvonja a közös állomány takarmányát és a közös munkából a termelőszövetkezeti tagokat. A tapasztalatok azt bizonyították, hogy a termelőszövetkezet által kidolgozott és a közgyűlés által megerősített háztáji szabályzat előnyös a közös gazdaságnak és a tagnak egyaránt. A háztáji állatállomány száma a feloldó rendelkezésekkel nem nőtt, hanem a közös jövedelem emelkedésével, a tagok kulturális igényének növekedésével és a munkaidő rövidítésére való törekvésükkel – ahogy a 66. táblázat adataiból is kiderül – csökkent.

A mezőgazdasági munkák egyre nagyobb mértékű gépesítése emberi munkát szabadít fel és a felszabadult munkaerő lekötésének egyik formája a háztájiban történő foglalkoztatás. A „Kemenesaljai Úttörő"-ben azonban még nincs felesleges munkaerő. A tagok eddigiekben még nem igényelték a háztáji alapján történő munkaidő-jóváírást, mert a szükséges 250 munkanapot a közös gazdaságban teljesítik.

Érdekes képet kapunk a háztáji állomány számának községenkénti vizsgálatából. Az a tapasztalat, hogy a legkevesebb háztáji állat Kemenesszentmártonban és Celldömölkön van, azt követi Vönöck, a legtöbb állományt Merseváton találjuk. Ez a sorrend egyben a termelőszövetkezetek megalakulásának is a sorrendje és ez szemléletet takar. A községeken belül is érvényes a megállapítás, hogy a legrégibb termelőszövetkezeti tagoknál már alig található állat. A közösben eltöltött húsz év az emberek gondolkozásában is lerakta nyomait.

A termelés szerkezete és színvonala

A termelés szerkezetére 1965-ig – a beszolgáltatási kötelezettség kivételével – ugyanazok a tényezők hatottak, mint az 1960-at megelőző időszakban. A gazdaságpolitikában és a gazdaságirányítási koncepciókban jelentős változások 1965-

ig még nem voltak. Az új gazdaságirányítási rendszer bevezetésével a tervutasításos rendszer megszűnt, a termelőszövetkezet maga választhatta meg a termeszteni kívánt növényeket. Meg kell azonban jegyezni, hogy ebben a termelőszövetkezetben a tervutasításos rendszer – mint már erre korábban is utaltam – nem jelentkezett olyan szélsőségesen, mint általában más szövetkezetekben. A szövetkezet vezetői kiálltak elképzeléseik mellett és mint a megye élenjáró szövetkezete, kapott bizonyos engedményeket.

A termelés színvonala azonban nagymértékben változott. A földterület koncentrálásával a gazdaság területe 6000 kat. holdra nőtt, ami nemcsak a megfelelő üzemi szervezet kialakítását, a rendkívül nagy épület- és gépberuházásokat követelte meg, hanem a megfelelő szakember-ellátottságot is. Az üzemegységrendszer kialakításával egyidejűleg a termelőszövetkezet vezetése nagy gondot fordított a mérnökök, technikusok és szakmunkások szükséglet szerinti beállítására és képzésére. A termelőszövetkezetben ma igen jelentős számú különböző szintű szakember dolgozik, akiknek munkája tükröződik és realizálódik a termelés egyre fokozódó eredményeiben.

A művelési ágak összetétele

A termelőszövetkezet közös művelés alatt álló területe 1960-tól 1970-ig alig változott. Területnövekedést csupán a celldömölki „Vörös Csillag"-gal való egyesülés jelentett, ami a gazdaság összterületét 21,2%-kal, mezőgazdaságilag művelt területét pedig 20,1%-kal növelte. A területnövekedés a művelési ágak arányain ugyan változtatott, de nem jelentősen. A művelési ágak változásában a legszembetűnőbb változást a művelt terület számottevő csökkenése jelenti. Az 1953 és az 1960 közötti tendencia tehát 1960 és 1970 között még nagyobb mértékben érvényesült. A mezőgazdaságilag művelt terület 1960-ban 92,1%, 1969-ben 88,4% volt. Némi növekedés 1970-ben volt, ekkor a művelt terület 89,4%-ra emelkedett. A művelt terület csökkenése az egész megyére is jellemző jelenség, mert az új majortelepek, a szakosított telepek, az egyéb építkezések és bekötőutak területeket vonnak el, így a művelés alól kivett (fanet) terület állandóan nő. A művelt terület csökkenését ebben a termelőszövetkezetben is részben az okozta, hogy a művelésből kivett terület 1960-tól 1970-ig 3,2-szeresére nőtt. Jelentős szerepe volt azonban a községi erdőterületek átvételének és emiatt az erdőterület növekedésének, amely 1961-től 1970-ig 2,2-szeres volt.

A művelési ágakon belül a rét aránya nem változott, a legelő aránya viszont jelentősen csökkent. Számottevő növekedés volt viszont a szőlő-kert-gyümölcsös területében és arányában. Területük 1960-tól 1970-ig 2,8-szorosára, arányuk pedig 2,3-szorosára nőtt. E területeket a termelőszövetkezet a női munkaerő megfelelő foglalkoztatása miatt növelte, ugyanakkor jelentős szerepe van a bruttó jövedelem növelésében is. A termelőszövetkezet nőtagságának megfelelő foglalkoztatása szempontjából az ágazat növelése indokolt volt. A művelési ágak összetételét és arányát a 68. táblázaton mutatom be.

A művelési ágak alakulása 1960—1970-ig 68. táblázat

Évek	Szántó	Rét	Legelő	Szőlő	Kert-gyüm.	Erdő	Fanet
1960	3651	284	571	12	90	329	66
1961	3536	344	572	12	84	218	40
1962	3535	345	571	12	84	418	40
1963	3599	331	481	17	109	449	68
1964	3672	309	438	17	162	465	75
1965	3520	310	431	16	191	467	75
1966	3562	308	338	13	226	467	79
1967	4267	397	444	13	256	468	209
1968	4235	394	440	13	247	469	208
1969	4146	395	441	13	257	474	211
1970	4648	395	441	23	267	474	211
			Részarányuk az összterületből %				
1960	73,0	5,7	11,4	0,2	1,8	6,6	1,3
1961	73,6	7,2	11,9	0,2	1,8	4,5	0,8
1962	70,7	6,9	11,4	0,2	1,7	8,3	0,8
1963	71,2	6,5	9,6	0,3	2,2	8,9	1,3
1964	71,5	6,0	8,5	0,3	3,2	9,1	1,4
1965	70,3	6,2	8,6	0,3	3,8	9,3	1,5
1966	71,4	6,2	6,8	0,3	4,5	9,4	1,6
1967	70,5	6,6	7,3	0,2	4,2	7,7	3,5
1968	70,5	6,6	7,3	0,2	4,1	7,8	3,5
1969	69,9	6,6	7,4	0,2	4,3	8,0	3,6
1970	72,0	6,1	6,8	0,4	4,1	7,3	3,3

Forrás: A termelőszövetkezet statisztikai jelentései 1960—1970-ig.

Főbb növények területének %-a a szántóterületből 1960—1970-ig 69. táblázat

Megnevezés	ÉVEK										
	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970
búza	12,8	17,7	16,3	23,6	23,4	24,9	22,2	22,2	24,0	31,4	27,6
rozs	10,6	10,9	10,8	8,3	4,7	5,4	9,7	6,3	4,7	1,5	0,8
kenyérgabona	23,4	28,6	27,1	31,9	28,1	30,3	29,9	28,5	28,7	32,9	28,4
őszi árpa	4,1	7,4	10,2	12,2	—	—	2,0	1,9	1,3	—	—
tavaszi árpa	5,4	4,4	5,7	3,8	8,5	8,7	8,0	7,3	5,5	4,4	4,3
zab	3,5	3,2	3,8	7,1	8,7	6,5	2,8	1,0	0,4	0,4	0,8
tak. gabona	13,0	15,0	19,7	23,1	17,3	15,2	12,8	10,2	7,2	4,8	5,1
gabona össz.	36,4	43,6	46,8	55,0	45,4	45,5	42,7	38,7	35,9	37,7	33,5
kukorica	12,5	7,0	7,4	7,8	6,1	2,8	2,7	6,6	9,6	12,7	10,8
cukorrépa	5,2	5,6	5,1	3,9	5,0	5,1	3,9	3,7	4,4	5,3	4,3
burgonya	7,4	4,8	2,9	2,4	1,3	—	—	0,2	—	0,2	0,2
kapások össz.	25,1	17,4	15,4	14,1	12,4	7,9	6,6	10,5	14,0	18,2	15,3
lucerna	3,7	6,0	8,3	4,5	5,4	6,1	2,6	2,6	1,3	2,0	5,1
vöröshere	2,5	2,4	1,5	1,4	0,5	2,1	2,4	1,6	2,0	—	2,3
egyéb pill.	7,9	5,7	6,2	3,5	5,2	5,7	8,1	11,1	11,4	10,1	6,8
pill. össz.	14,1	14,1	16,0	9,4	11,1	13,9	13,1	15,3	14,7	12,1	14,2
egyéb terület	24,4	24,9	21,8	21,5	31,1	32,7	37,6	35,5	35,4	32,0	37,0

Forrás: A termelőszövetkezet statisztikai jelentései 1960—1970-ig.

A vetésszerkezet

A termelőszövetkezet földterületének és munkaerejének változása a vetésszerkezet alakulásában is jelentős változásokat hozott. A legszembetűnőbb változás a búza és a rozs, a takarmánygabona, a kukorica és az egynyári szálastakarmányok területarányában volt (69. táblázat). A kenyérgabona terültaránya 1960-tól 1970-ig csupán kisebb ingadozásokat mutat. Belső szerkezete azonban teljesen megváltozott. A jelzett időszakot a búza rendkívüli előrenyomulása és a rozs szinte teljes kiszorulása jellemezte. A jelenség 1962-ben kezdődött és ettől kezdve a búza területaránya minden évben nőtt és a rozsé csökkent. 1962-ben a rozs területaránya még 10,8% volt, 1970-ben már csak 0,8%. A búza területaránya viszont az 1962. évi 16,3%-ról 27,6%-ra nőtt. Ez a jelenség a búzatermelés rentabilitásával kapcsolatos, ami részben a búza árának emelésével, részben pedig a nagyhozamú fajták elterjedését követő jelentős termésnövekedésnek köszönhető.

Míg a búza termesztésében a nagyhozamú fajták forradalmi változást hoztak, a takarmánygabonák termesztése technológia és fajta tekintetében csak keveset fejlődött. Ez az oka annak, hogy a takarmánygabonák részaránya az 1962. évi 19,7% és az 1963. évi 23,1%-ról (részaránya ekkor volt a legmagasabb) 1969-re 4,8%-ra, 1970-re 5,1%-ra esett vissza. A kukorica területaránya az 1960. évi 12,5%-ról 1965-ig 2,8%-ra csökkent. A takarmánygabonák arányának nagyfokú csökkenésével és a búzához hasonló fejlődésével azonban aránya 1970-re 10,8%-ra nőtt.

A termelőszövetkezet fejlődésével 1960-ban a cukorrépa területaránya kétszeresére emelkedett és arányát kisebb ingadozásokkal 1970-ig megtartotta. Termelése a szövetkezetben részesművelésben történik, így a tagok jövedelmének jelentős forrása. A burgonya termesztése soha nem volt jelentős, 1970-ben azonban már csupán a szántó 0,2%-án termesztették.

Az állatállomány szálastakarmány kielégítésének jelentős forrása a pillangóstakarmányok mennyisége. Területarányukban 1960-tól számottevő változás nem volt. A pillangóstakarmányoknak mintegy 50%-át a lucerna és a vöröshere, 50%-át a szarvaskerep teszi ki.

A 69. táblázat adataiból az egyéb növények arányának számottevő növekedése figyelhető meg. E területek nagyobb részén egynyári szálastakarmányokat termesztenek és mintegy 10% a repce területe.

A vetésszerkezet alakulásából egyértelműen kitűnik, hogy a növénytermelés elsődleges feladata, a kenyérgabona biztosítása mellett, az állattenyésztés takarmányszükségletének a biztosítása. Emiatt az árunövények megválasztása és területarányuk nagysága is az állattenyésztés igényét tükrözi. A cukorrépa termesztése is, mint a termelőszövetkezet legjelentősebb árunövénye ebből a szemléletből fakad. Az árunövények között ki kell még emelni a 60 kat. hold szántóföldi zöldségtermesztést, a szőlő- gyümölcstermesztést és az öntözött kertészetet.

Terméseredmények

Az egyes növények terméseredményeinek évenkénti alakulásában továbbra is rendkívül nagy szóródás tapasztalható. A 70. táblázat adatait vizsgálva kiderül, hogy a szóródás mértéke különösen 1960-tól 1965-ig volt rendkívül nagy.

Főbb növények termésátlagai a Kemenesaljai Úttörő Termelőszövetkezetben 1960—1970-ig 70. táblázat

q/kat. hold Megnevezés	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970
búza	12,9	13,5	9,7	6,8	12,3	7,6	13,7	15,7	17,1	14,3	14,3
rozs	8,4	6,4	7,5	4,9	6,4	1,2	7,7	8,8	6,9	7,6	12,9
őszi árpa	15,6	10,7	8,7	5,1	—	—	8,9	9,2	5,0	—	—
tav. árpa	15,7	10,1	13,7	11,6	9,2	7,3	11,3	13,6	14,8	14,2	11,7
zab	12,5	7,9	7,5	7,3	3,6	1,1	7,0	8,8	10,0	11,6	12,2
kukorica	15,6	23,5	18,0	13,5	12,5	18,3	26,2	24,2	22,4	21,1	27,2
cukorrépa	183,2	113,0	184,3	209,1	186,8	155,3	221,2	153,5	293,3	165,2	151,5
burgonya	49,4	12,0	62,6	52,5	40,8	—	—	40,0	—	43,8	55,0
lucerna	25,7	36,2	33,5	34,4	18,3	17,2	30,3	13,5	22,8	27,7	21,0
vöröshere	17,8	32,5	11,3	13,1	20,3	22,6	25,2	10,2	10,7	34,8	9,2
szarvaskerep	26,2	26,4	42,1	23,3	13,8	24,8	18,4	15,6	13,7	15,2	17,0

A termelőszövetkezet nagymértékű fejlődése következtében rendkívül heterogén területet kapott. A terület tagoltságát illetően a termelőszövetkezet ugyanazzal a helyzettel állt szemben, mint 1951-ben, de a probléma a korábbi 1000 kat. holddal szemben, most 5000 kat. holdon jelentkezett és három községre vonatkozott. A községek talajtípusai, a talajok állapota is változó volt. Szükség volt tehát néhány évre ahhoz, hogy részben talajjavítással (meszezés), részben pedig következetes talajerőgazdálkodással és talajműveléssel az azonos típusú talajok kiegyenlítődjenek. A terméseredmények 1965 után stabilizálódtak és általában jelentős emelkedést mutatnak. Az a tény, hogy a termelőszövetkezet gépesítési szintje képes biztosítani a legmegfelelőbb időben történő talajelőkészítési és vetési munkákat, nagymértékben növelte a termelés biztonságát. A felhasznált gépi munkák mennyisége is nagymértékben nőtt. Az egy szántóegységre jutó összes (saját és idegen) normálholdak száma 1960-ban 2,7 nh., 1965-ben 9,7 nh. és 1970-ben 10,3 nh. volt.

A nagyhozamú fajták termesztése, a nagyadagú műtrágyázás bevezetése, a gyakoribb és nagyobb adagú istállótrágyázás, a jól átgondolt, elméletileg is megalapozott növényi sorrend és a növényvédőszerek kiterjedt használata az összetevői a kiegyensúlyozott és növekvő terméseredményeknek. E tényezők általánossá válása az évtized második felére esett.

Sok problémát okozott még a termények betakarítása, ami az átlagtermése-ket csökkentette. Ez derül ki az 1966. szeptember 24-i közgyűlés jegyzőkönyvéből is: „... a kenyérgabona betakarítása sem történt veszteség nélkül. Egy kat. hold vetésterületre 2 q szemveszteséggel nyugodtan számolhatunk. és ez a ter-

melőszövetkezetnek 500 ezer forint kiesés. Elmondhatjuk, hogy a termelőszövetkezet megtanult termelni, de nem tud betakarítani. Ez vonatkozik nemcsak a gabonaneműekre, hanem a szálasokra is. Most már megfelelő mennyiségű erőgéppel rendelkezünk, azonban nincsenek meg a szükséges munkagépek. Ha megfelelő mennyiségű kombájnunk, bálázónk lett volna, nem lett volna akkora veszteségünk."

A hét főtermény (búza, rozs, őszi árpa, tavaszi árpa, zab, kukorica, cukorrépa és burgonya) hozamát 1960-tól 1970-ig átszámítottam gabonaegységre és ezt osztva a hét főtermény vetésterületével megkaptam az egy holdra jutó gabonaegység mennyiségét. Ezt, valamint trendjét mutatom be a 22. ábrán, melyből látható, hogy az 1950. és az 1960. évek közötti terméseredmények tendenciája megváltozott. A hét főnövény átlagában, minden növényre 1960-tól 1970-ig évenként és kat. holdanként 70 kg-os termésnövekedés esik.

22. ábra

A hét főtermény (búza, rozs, árpa, zab, kukorica, cukorrépa és burgonya) átlagos gabonaegységének trendje 1960-tól 1970-ig

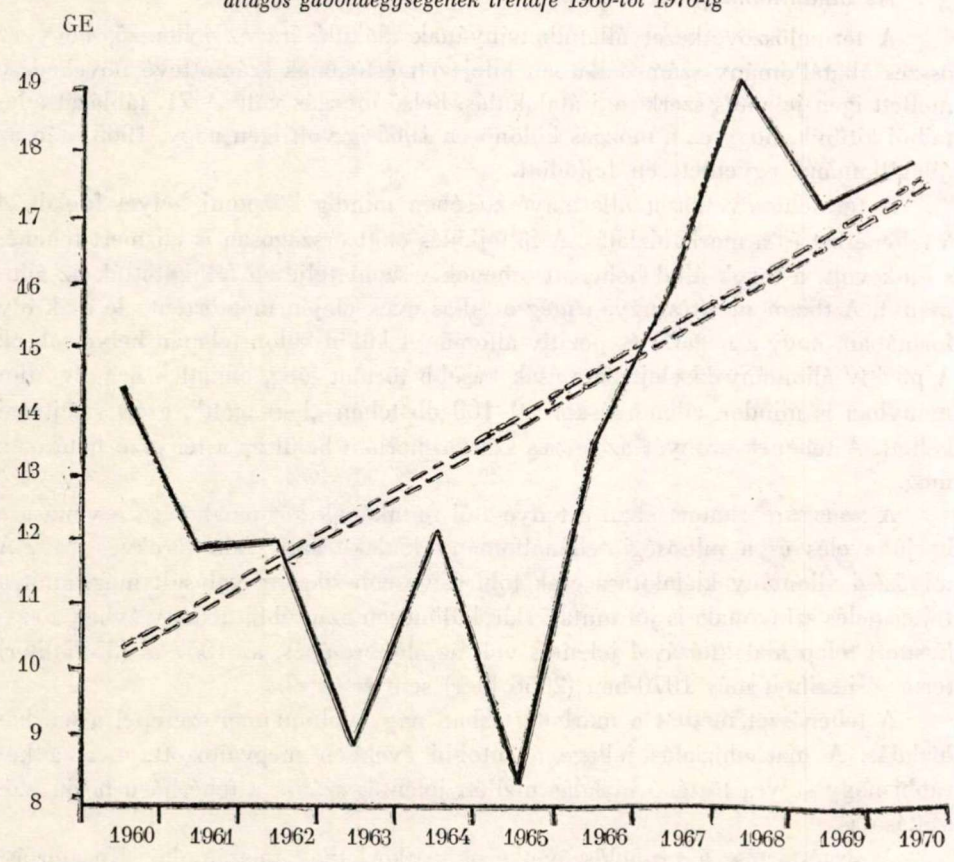

Jelmagyarázat: ——— az egy kat. holdra jutó gabonaegységátlag---------- trendje

Az állatállomány szerkezete 1959-től 1970-ig 71. táblázat

Megnevezés		1959	1960	É V E K 1961	1962	1963
szarvasmarha	db	812	957	1013	895	729
ebből tehén	„	334	332	402	335	307
a tehén %-a		41,1	34,7	37,4	37,4	42,1
számosállat		649,6	765,6	810,4	716,0	583,2
sertés	db	320	444	652	906	320
ebből koca	„	52	72	85	70	39
a koca %-a		16,3	16,2	13,0	7,7	12,2
számosállat		36,5	50,6	74,3	103,3	36,5
ló	db	100	97	84	80	70
számosállat		80	77,6	67,2	64,0	56,0
juh	db	441	392	663	669	545
számosállat		31,3	27,8	47,1	47,4	38,7
számosállat össz.		797,4	876,6	999,0	930,7	714,4
baromfi (törzs)		4078	5000	4280	6686	5196

Forrás: A termelőszövetkezet statisztikai jelentései 1959—70.

Az állatállomány szerkezete

A termelőszövetkezet állatállományának alakulására az jellemző, hogy az összes állatállomány számosállatban kifejezett értékének számottevő növekedése mellett igen jelentős szerkezeti átalakulás, belső mozgás volt. A 71. táblázat adataiból kitűnik, hogy ez a mozgás különösen 1965-ig volt igen nagy, 1965 után az állatállomány egyenletesen fejlődött.

A termelőszövetkezet állattenyésztésében mindig központi helyet foglalt el a tehenészet és a marhahizlalás. A fölfejlődés előtt országosan is elismert tehenészetük volt, a tagok által behozott tehenek viszont teljesen felhígították az állományt. A tbc-mentesítés ugyan még a 60-as évek elején megtörtént, de csak oly formában, hogy a negatív és pozitív állományt külön-külön telepen helyezték el. A pozitív állomány kiselejtezése csak később történt meg, emiatt a negatív állományban is minden ellenőrzéskor 50–100 db tehén „bereagált", ezért selejtezni kellett. A tehenek arányát az összes szarvasmarhán belül ez a tényező határozta meg.

A szarvasmarhatartásban a tenyésztői munkának két meghatározó vonása a borjúnevelés és a minőségi tehénállomány kialakítására való törekvés volt. A minőségi állomány kialakítása csak több-kevesebb sikerrel valósult meg, amit a tejtermelés színvonala is jól mutat. Bár, különösen az utóbbi néhány évben a szakosított telep kialakításával jelentős volt az előbbrelépés, az 1957-es (3577 liter) termelési szintet még 1970-ben (2656 liter) sem érték el.

A tehenészet mellett a marhatartásban nagy volumennel szerepel a marhahízlalás. A marhahízlalás jellege az utóbbi években megváltozott, mert a korábbi nagy súlyra történő hizlalás mellett jelentős számú a fehérhúsú borjú előállítása is.

A sertéstartást a termelőszövetkezet gyakorlatilag felszámolta. Kocatartással egyáltalán nem foglalkoznak, sertéshizlalással is csak olyan mértékben, ami-

Folyt. 71. táblázat

É V E K						
1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970
800	928	997	1260	1338	1168	1289
318	347	354	460	468	533	526
39,8	37,4	35,5	36,5	35,0	45,6	40,8
640,0	742,4	797,6	1008,0	1070,4	934,4	1031,2
452	260	116	6	—	81	268
37	20	6	3	—	—	—
8,2	7,7	5,2	50,0	—	—	—
51,5	29,6	13,2	0,7	—	9,2	30,6
69	69	67	67	65	65	66
55,2	55,2	53,6	53,6	52,0	52,0	52,8
707	506	641	585	620	1362	1259
50,2	35,9	45,5	41,5	44,0	90,7	89,4
796,9	863,1	909,9	1103,8	1166,4	1092,3	1204
3473	2589	5938	6288	6966	13397	15285

lyen mértékben az itatásos borjúnevelés mellett fölszabadult fölözött tej hasznosítása azt szükségessé teszi. Az állatállomány szerkezetében a juhtenyésztés mérete 1968-ig nem változott. Az utóbbi két évben 1969. és 1970-ben számuk megkétszereződött. A juhok számának további növelése várható, mert az ágazat gazdaságossági mutatói jók. Az állomány nem termel ugyan magas színvonalon, hasznosítása is csak hús és gyapjú, de költségalakulása rendkívül kedvező.

A termelőszövetkezet baromfiállománya 1968-ig 5000 db körül volt, a sertéstartás felszámolásával azonban számuk 1970-re háromszorosára nőtt.

100 kat. hold szántóra jutó állatsűrűség 1959—1970-ig 72. táblázat

Évek	Szarvasmarha	Tehén	Sertés	Koca	Ló	Juh	Számosállat
			d a r a b				
1959	27,4	11,3	10,8	1,8	3,4	14,9	26,9
1960	26,2	9,1	12,2	2,0	2,7	10,7	24,0
1961	28,6	11,4	18,4	2,4	2,4	18,8	28,3
1962	25,3	9,5	25,6	2,0	2,3	18,9	26,3
1963	20,3	8,5	8,9	1,1	1,9	15,1	19,8
1964	21,8	8,7	12,3	1,0	1,9	19,3	21,7
1965	26,4	9,9	7,4	0,6	1,9	14,4	24,5
1966	28,0	9,9	3,3	0,2	1,9	18,0	25,5
1967	29,5	10,8	0,1	—	1,6	13,7	25,9
1968	31,6	11,1	—	—	1,5	14,6	27,5
1969	28,2	12,9	1,9	—	1,6	32,9	26,3
1970	27,7	11,3	5,8	—	1,4	27,1	25,9
1952—1958 évek átlaga	22,9	10,9	20,2	2,2	3,5	33,0	26,1
1959—1965 évek átlaga	25,1	9,7	13,6	1,5	2,3	16,0	24,5
1966—1970 évek átlaga	29,0	11,2	2,2	—	1,6	21,2	26,2

Az állatsűrűséget a 100 kat. hold szántóra jutó állatok számával mutatom be (72. táblázat). Az összehasonlíthatóság kedvéért a táblázaton bemutatom az 1952–1968. évek állatsűrűségének átlagát is. A táblázat adataiból kitűnik, hogy a termelőszövetkezet szarvasmarha-állományát következetesen fejlesztette és 1965. után jelentősen nőtt a 100 kat. hold szántóra jutó tehenek száma is. A lovak számának csökkenése a gépesítés fokozását tükrözi. A 100 kat. holdra jutó számosállatok számának növekedése az 1965. utáni időszakra esik. Az 1966–1970. évek átlaga azonban alig haladja meg az 1960 előtti szintet.

Az állattartás hozamai

A termelőszövetkezet állattartási eredményei a fölfejlődést megelőzően – figyelembe véve az akkori viszonyokat – jók voltak. Nyilvánvaló, hogy magas szintről indulva a fölfejlődést követően nehéz volt az előbbrejutás. A termelés növelése már nem elsősorban tartási, technológiai, hanem tenyésztési, tenyészkiválasztási feladatok megoldását követelte. A szarvasmarha-tartásban a minőségi javítás tenyésztés révén csak lassan következett be. A 60-as évek heterogén állománya, a tenyészanyag kialakulatlansága miatt a korábbi eredményekben visszaesés volt. A céltudatos tenyésztői munka nyomán azonban az eredmények javultak. Az egy tehénre jutó tejtermelés alakulását a 73. táblázat mutatja.

Az egy tehénre jutó tejtermelés alakulása 73. táblázat

Évek	Liter/tehén
1960	2406
1961	2127
1962	1969
1963	2587
1964	2689
1965	2342
1966	2830
1967	2835
1968	2806
1969	2750
1970	2656

Forrás: A termelőszövetkezet statisztikai jelentései

Az 1961. és 1962. évi visszaesést a tehenészet negativizálása okozta. A tenyésztésbe vett fiatal állomány az első évben még nem tudta a korábbi termelési szintet biztosítani, a harmadik évi termelés azonban már jelentősen meghaladta a korábbi szintet. Az 1965-ös visszaesést a száj- és körömfájás okozta. A céltudatos tenyésztői munka ezt követően ismét jelentős termelésnövekedést eredményezett, amit a 600 férőhelyes szakosított tehenészeti telep használatba vétele tört meg. A tehenek új elhelyezése, az átkötés, a tejtermelés átmeneti viszaesését eredmé-

nyezte. Az elkövetkezendő években a tejtermelés jelentős emelkedésével számolnak.

Az állati termékek termelésének szintjét a 100 kat. hold szántóterületre jutó termékértékesítés mennyiségével is mérhetjük (74. táblázat).

A 100 kat. hold szántóra jutó állati termékek mennyisége 1960—1970-ig

74. táblázat

Évek	Összes tej (l) 100 kh	Összes hús q/100 kh	Összes tojás db/100 kh	Össz. gyapjú kg/100 kh
		Szántó		
1960	16704	53,9	7899	29,9
1961	14595	100,4	5599	63,9
1962	16568	59,8	10947	57,0
1963	13110	67,4	14166	55,0
1964	15480	67,8	7982	48,0
1965	12350	69,9	11619	71,7
1966	14190	43,5	9006	72,5
1967	20070	38,2	15788	51,1
1968	25890	71,3	4187	56,7
1969	25600	68,8	6016	53,1
1970	24277	56,0	28793	89,1

Forrás: Vas megyei termelőszövetkezetek évkönyve 1960—1969.
A termelőszövetkezet statisztikai jelentései 1960—1970-ig.

A 74. táblázat adatainak vizsgálatánál elgondolkoztató a 100 kat. hold szántóra jutó hústermelés stagnálása, sőt bizonyos fokú visszaesése. A fajlagos teljesítmények kielégítő növelése mellett, az állattartás kedvezőtlen jövedelmezősége miatt a termelőszövetkezet nem törekedett a hústermelés növelésére. Annak ellenére, hogy az 1 kg hús termeléséhez felhasznált abrak mennyisége 1967-től jelentősen csökkent a marha- és a baromfihízlalásban is, a termelőszövetkezet mégis a korábbi nagy súlyú marhahízlalásról a kis súlyú borjúhízlalásra tért át, éppen a kedvezőbb árarányok miatt.

Kedvezőtlen jövedelmezősége miatt hagytak fel a sertéstenyésztéssel is és tértek rá inkább a kedvezőbb jövedelmezőségű és gyorsabban forgó baromfihízlalásra és a kis költségigényű juhtartásra. Súlygyarapodási mutatóik pedig nem rosszak sem a marha, sem a sertéstartásban. A hízómarhák napi súlygyarapodása 1968-ban 1,27 kg, 1969-ben 1,18 kg és 1970-ben 1,16 kg volt.

A sertéshízlalásban ugyanezekben az években a napi súlygyarapodás 0,74 kg, 0,75 kg és 0,82 kg volt.

A 100 kat. hold szántóra jutó tojásértékesítés rendkívül nagy ingadozásokat mutat attól függően, hogy a törzsállomány átlagos létszáma és az évi selejtezések száma mekkora volt.

Az egy tyúkra jutó tojás mennyisége 1968-ban 124, 1969-ben 184 és 1970-ben 146 db volt.

A juhállomány nemcsak létszámában, hanem a termelés eredményében is fejlődést mutat. 1960 és 1970 között az egy juhra jutó gyapjúmennyiség 2,5 és 3,6 kg között volt. 1968-ban 2,78, 1969-ben 2,85 és 1970-ben 3,15 kg volt a nyírási átlag.

Egyéb üzemágak

Az egyéb üzemágak csoportjában azon tevékenységekkel foglalkozom, melyeket más néven alaptevékenységen kívüli tevékenységnek vagy melléktevékenységnek is szokás nevezni. E tevékenységek a szorosabban vett mezőgazdasági tevékenységek – növénytermesztés, állattenyésztés – mellett a 60-as éveket követően rendkívül nagymértékben terjedtek. Az egyéb üzemágakban folyó tevékenység 1965-ig elsősorban a gazdaság belső szükségleteit és kismértékben a lakosság igényeit volt hivatott kielégíteni. Az új gazdaságirányítási rendszer bevezetésével az ipari- és egyéb kiegészítő tevékenységeket a termelőszövetkezet olyan mértékben fejlesztette ki, hogy az üzem belső igénye mellett igen jelentős külső munkákat is végez. E tevékenységek nagy volumenére és jelentőségére jellemző, hogy már 1969-ben nagyobb árbevételt biztosítottak, mint a növénytermesztés és az állattenyésztés együttes árbevétele.

A termelőszövetkezetben 1970-ben az alábbi melléktevékenységek voltak:

- építő brigád,
- elárusító helyek,
- vágóhídfenntartás,
- húsfeldolgozás,
- konyha- és étkezdefenntartás,
- gép-, épületlakatos és villanyszerelő üzem,
- csatorna- és vízvezetékszerelő üzem,
- gépszerelő műhely fenntartása (kovács és gépjavító),
- bognár- és asztalos műhely fenntartása,
- zöldség és gyümölcs tartósítás (hűtőház),
- fafeldolgozás-gatter,
- tejgyűjtés és kezelés,
- bor-gyümölcs-szeszfőzde,
- bérfuvarozás – áruraktározás,
- homok- és kavicsbánya.

A felsorolt üzemágak között a legfőbb árbevételt az építőipari tevékenység hozza a termelőszövetkezetnek. 1970-ben a melléktevékenységből származó összes árbevételnek közel az 1/3-a építési tevékenységből származott.

Ki kell emelni a vágóhíd és konyha rendkívül nagy szerepét a termelőszövetkezetben. Szerepe egyrészt a közös és a háztáji gazdaság kapcsolatában jelentős. mert a tagok szempontjából kedvező hizlalási és értékesítési feltételeket biztosít, ugyanakkor számottevő a bruttó jövedelemhez való hozzájárulása is. Másrészt

a női munkaerő foglalkoztatását biztosítja olymódon, hogy a főzés nagy gondját veszi le az asszonyok válláról. A termelőszövetkezet dolgozó tagságának 1/3-a nő. Nem közömbös tehát, hogy a tagság 1/3-a egész éven át csupán fél- vagy egész napot dolgozik. A termelőszövetkezet gazdasági szerkezetében számottevő az olyan üzemágak száma, melyeket a női munkaerő foglalkoztatása miatt létesítettek, ugyanakkor a bruttó jövedelemhez való hozzájárulásuk is jelentős. Ilyenek pl. a baromfitartás és hízlalás, a kertészet, a gyümölcsös, a szőlő stb. Ezen ágazatok nagy részének a kézi munka igénye nagy, mely igény csak a női munkaerő megfelelő foglalkoztatásával elégíthető ki.

Az üzemi konyha a termelőszövetkezetben 1968 óta működik és az 1970-ben étkezők évi átlaga 260 fő volt. Téli időszakban 120–150, nyáron 300–350 az étkezők száma. Mivel a termelőszövetkezet határa nagy, az étkezde pedig Kemenesszentmárton község központjában van, a tagok munkahelyére kiszállítják az ebédet.

A termelőszövetkezetben kialakult melléktevékenységi rendszer rendkívül bonyolult, sokrétű. Teljesítményükkel széleskörűen szolgálják az alapvető tevékenységet, a mezőgazdasági termelést. Elősegíti a nők foglalkoztatását, a kulturált munkakörülmények biztosítását. A termelőszövetkezet keretei között megtalálhatók a legkülönbözőbb szakmák s ez meggátolta az ifjúság elvándorlását.

Gazdálkodás eredménye

Az eddigiekben a mezőgazdasági termelés és az azt kiegészítő tevékenységek szerkezetének alakulásával, valamint ezek színvonalával foglalkoztunk. Az elmondottakból kitűnik, hogy a termelőszövetkezet vezetői és szakembergárdájának céltudatos és szívós munkája nyomán a termelés színvonala – különösen az utóbbi években – számottevően emelkedett. A következőkben azt vizsgáljuk, hogy miként alakult a gazdálkodás eredménye: a termelési érték, az árbevételek és a bruttó jövedelem.

A termelési érték

A termelés volumenének változása, valamint a termelési eredmények alakulása jól tükröződik a termelési érték alakulásában. A termelési volumen változását a halmozott és a halmozatlan termelési érték tükrében vizsgáltam meg, amit egy szántóegységre és egy dolgozó tagra vetítettem. Természetesen a termelési érték alakulásában nemcsak a termelés volumene, hanem a mindenkori közgazdasági környezet, elsősorban az árviszonyok is kifejezésre jutnak. Az 1966 óta bekövetkezett nagymértékű termelési érték emelkedés részben a termelékenység növekedésének és jelentős részben az átvételi árak emelkedésének köszönhető.

A halmozott és halmozatlan termelési érték alakulása 75. táblázat

Évek	Összesen 1000 Ft	A fejlődés üteme %	Ft/szántó-egység	Ft/dolgozó tag
		Halmozott termelési érték		
1963	25854		5480	57581
1964	22625	87,5	4820	47532
1965	24271	107,3	5215	65245
1966	31905	131,5	6486	79564
1967	34966	109,6	6144	83851
1968	46097	131,8	8130	103589
1969	56067	121,6	10064	122953
1970	79202	141,3	12851	193176
		Halmozatlan termelési érték		
1960	13965		3203	25671
1961	15686	112,3	3700	36394
1962	12685	80,9	2978	29432
1963	13961	110,1	3154	31094
1964	15440	110,6	3289	32437
1965	11226	72,7	2412	30177
1966	20240	180,3	4217	50474
1967	25012	123,6	4396	59981
1968	32299	129,0	5747	72582
1969	36888	114,2	6621	80895
1970	48869	132,5	7929	119193

Forrás: A termelőszövetkezet zárszámadásai és statisztikai jelentései 1960—1970-ig.

A halmozott s a halmozatlan termelési érték növekedése (75. táblázat) 1964 és 1965 kivételével töretlen volt. A halmozott termelési érték 1964. évi visszaesése a tehenészet tbc-mentesítése miatti tejkiesésből fakadt. Az 1965. év mezőgazdasági termelés szempontjából rendkívül rossz év volt. Tavasszal árvíz, majd belvíz, később súlyos jégkár okozott nagy kieséseket a növénytermesztésben, és az ebből következő takarmányhiány, majd a száj- és körömfájás az állattenyésztésben.

A halmozott és halmozatlan termelési érték egy szántóegységre és egy dolgozó tagra jutó mutatója is az összes értékhez hasonló növekedést mutat.

Áruértékesítés, árbevétel

Az áruértékesítés és az árbevétel összege is, miként a termelés színvonala 1965-ig hol csökkent, hol emelkedett, 1965 után viszont töretlen és rendkívül nagymértékű növekedést mutat (76. táblázat). Az árbevételek összegében az alap- és melléktevékenységből származó összes bevételek szerepelnek, míg az áruértékesítés összege elsősorban az alaptevékenységből származó termékértékesítés árbevétele. E mutatók jól jelzik, hogy miként alakult az üzem termelési, kereskedelmi és szolgáltatási tevékenysége. Az áruértékesítés és az árbevételek aránya %-osan mutatja meg, hogy az árutermelésnek, vagy a szolgáltatási tevékenységnek volt-e nagyobb szerepe a termelőszövetkezet gazdálkodásában.

Az áruértékesítés és az árbevételek alakulása 1960—1970-ig 76. táblázat

Évek	Árbevétel	Áruértékesítés	Áruértékesítés az árbevétel %-ában
	1000 Ft		
1960	12520	8146	65,1
1961	9250	8250	89,2
1962	8674	7829	90,3
1963	10798	9186	85,1
1964	10348	9042	87,4
1965	8777	7654	87,2
1966	13846	10780	77,9
1967	19363	15451	79,8
1968	25721	22588	87,8
1969	46753	43342	92,7
1970	61699	34487	55,9

	Árbevétel		Áruértékesítés	
	Ft/sz. egys.	Ft/dolg. tag	Ft/sz. egys.	Ft/dolg. tag
1960	3105	23015	1868	14974
1961	2153	21462	1946	19142
1962	2038	20125	1838	18165
1963	2439	24049	2075	20459
1964	2205	21739	1926	18996
1965	1886	23594	1645	20575
1966	2815	34529	2246	26882
1967	3402	46434	2715	37053
1968	4536	55794	4019	50760
1969	8392	102529	7780	95048
1970	10011	150485	5596	84115

Forrás: A termelőszövetkezet zárszámadásai 1960—1970-ig.

A 76. táblázat adatai azt mutatják, hogy az áruértékesítés 1965-ig általában 85–90%-a volt az összes árbevételnek, tehát rendkívül jelentős. Az áruértékesítés növelésére ösztönzött az áruértékesítés után járó kedvezmény is. Ellen hatott viszont, hogy még ebben az időszakban is jelentős volt a munkaegységre adott természetbeni juttatások mértéke.

Annak ellenére, hogy a természetbeni részesedés aránya 1965 után teljesen háttérbe szorult, csökkent az áruértékesítés aránya. Ez az új gazdaságirányítási rendszer szabadabb gazdálkodásának, elsősorban a melléktevékenységekből származó nagymértékű bevételeknek az eredménye. Az 1968. és az 1969. évi kiugró áruértékesítés abból származik, hogy a mellékievékenységek egy részében is termeltek árut. Ilyen volt például a szombathelyi gépgyárral kötött kooperációs szerződés keretében történő áruelőállítás is. Az áruértékesítés aránya azonban 1970-re 55,9%-ra csökkent. Korábban – 1965 után – az volt jellemző, hogy az áruértékesítés összege ugyan jelentősen nőtt, aránya mégis csökkent, mert az egyéb tevékenységből származó árbevételek nagyobb mértékben nőttek. Az 1970. évi nagy aránycsökkenésben azonban már az áruértékesítés abszolút összegének csökkenése is szerepet játszott. A tervezett áruértékesítést a növénytermesztésben és a gyümölcsösben jelentkezett kiesések (fagykár) miatt nem tudták teljesíteni.

Az árbevételek alakulását főágazati bontásban a 77. táblázaton mutatom be. Az árbevételek főágazatonkénti bontása azért rendkívül érdekes, mert nemcsak abszolút összegében, hanem arányaiban is megmutatja, hogy a gazdaság árbevételeinek szerkezete milyen mértékben változott. Érdekes, hogy 1969-ig az árbevételek alakulására ugyanaz a tendencia jellemző, mint ami az 50-es évek második felében kialakult; nevezetesen az állattenyésztés jelentős túlsúlya az árbevételekben. Az állattenyésztés – a már korábban is említett kedvezőtlen jövedelmezőségi pozíciója miatt – árbevételei arányában 1965 után fokozatosan csökkent. Arányának csökkenése olyan mértékű volt, hogy 1968 és 1969-ben árbevételét már jelentősen meghaladta a növénytermesztés árbevétele. Az 1971-től érvénybe lépett új közgazdasági szabályozók előszeleként az állattenyésztés árbevétele 1970-ben ismét nőtt és ha csak 1%-kal is, de meghaladta a növénytermesztés árbevételét.

Szembetűnő az egyéb árbevételek 1969. és 1970. évi aránya. A termelőszövetkezet melléktevékenységei e két évben meghaladták az alaptevékenység, az állattenyésztés és növénytermesztés együttes árbevételeit.

Az árbevételek alakulása főágazatonként 1960—1970-ig 77. táblázat

Évek	Összes árbevétel	Ebből		
		Növ. term.	Állatteny.	Egyéb
		1 0 0 0 Ft		
1960	12520	4844	7066	610
1961	9250	2892	5436	922
1962	8674	3074	5336	264
1963	10798	3248	6818	732
1964	10348	4393	5669	286
1965	8777	3444	4879	454
1966	13846	6039	5791	2016
1967	19363	7410	8745	3108
1968	25721	11375	7779	6567
1969	46753	12687	8889	25177
1970	61699	14268	14882	32549
		Az összes árbevétel %-ában		
		Növényterm.	Állatteny.	Egyéb
1960		35,8	56,4	7,8
1961		31,3	58,8	9,9
1962		35,4	61,5	3,1
1963		30,1	63,1	6,8
1964		42,5	54,8	2,7
1965		39,2	55,6	5,2
1966		43,6	41,8	14,6
1967		38,3	45,2	16,5
1968		44,2	30,2	25,4
1969		27,0	19,1	53,9
1970		23,1	24,1	52,8

Forrás: A termelőszövetkezet zárszámadásai 1960—1970-ig

A bruttó jövedelem és felhasználása

A bruttó jövedelem nagyságát mindenkor a termelési érték és a termelési költségek nagysága határozza meg, amit kisebb-nagyobb mértékben módosít az állami támogatás összege. A termelőszövetkezet bruttó jövedelme (78. táblázat) 1965-ig stagnált. Ezekben az években az ökonómiai értelemben vett nagyüzemi gazdálkodásról még nem beszélhetünk, annak csupán a keretei alakultak ki. A földterület és az állatállomány koncentrálása, a szakszerű irányítás és az egy időben nagyobb számban rendelkezésre álló munkaerőkapacitás voltak azok az elemek, amelyek a 78. táblázat szerinti bruttó jövedelmet produkálták. Hiányoztak még a nagyüzemi gépek és eszközök, valamint a nagyüzemi gazdálkodásra jellemző hatékony ipari anyagok, amelyek a talajerővisszapótlás, a növényvédelem és a takarmányozás korszerűsítését jelentették. E feltételeket fokozatosan, 1965-ig teremtették meg. Ezek az évek a nagy termelőszövetkezet megszilárdulásának évei voltak, amikor a szükséges épületeket, gépeket és egyéb eszközöket létrehozták és alkalmazták. Hatásukra a bruttó jövedelem igen nagymértékben nőtt és hasonlóan nőtt az egy szántóegységre és az egy dolgozó tagra jutó bruttó jövedelem is.

A bruttó jövedelem alakulása 1960—1970-ig 78. táblázat

Évek	Összesen 1000 Ft	A fejlődés üteme %	Ft/szántó-egység	Ft/dolgozó tag
	Bruttó jövedelem			
1960	10120	—	2510	18603
1961	8329	82,3	1939	19325
1962	6953	83,5	1633	16132
1963	8866	127,5	2003	19746
1964	8358	94,3	1781	17559
1965	9958	119,1	2140	26769
1966	11991	120,4	2438	29903
1967	16949	141,3	2978	40645
1968	18081	106,7	3217	40542
1969	21028	116,3	3775	46114
1970	29029	138,0	4710	70802

Forrás: A termelőszövetkezet zárszámadásai és statisztikai jelentései. Vas megyei termelőszövetkezetek évkönyve 1960—1970-ig.

A bruttó jövedelem felhasználásának arányai 1960-tól 1969-ig szinte egyáltalán nem változtak, általában 1/3-át felhalmozásra és 2/3-át a tagok személyi jövedelmére fordították (79. táblázat). Kivételt képez az 1970-es év, amikor a bruttó jövedelemnek több mint a felét felhalmozták.

A táblázat adataiból az is látható, hogy ha az arányok nem is változtak a felhalmozásra és a tagok személyi jövedelmére szánt jövedelemtömeg többszörösére emelkedett. A termelőszövetkezet vezetői gondosan ügyeltek arra, hogy a tagság személyi jövedelme ne emelkedjék indokolatlanul magasra. Ezt a felhal-

mozás mértékével szabályozták, amit jól mutat a 79. táblázatban az 1970-es év. Ez az oka annak, hogy a bruttó jövedelemből a felhalmozás összege 1970-ben 7,4-szerese, a személyi jövedelem pedig csupán 1,8-szerese az 1965. évinek. Ezt mutatják a 80. táblázat fajlagos adatai is. A táblázatban az egy dolgozó tagra jutó jövedelemmel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a tagság jövedelmét a statisztikailag kimutatott dolgozó tagok számával osztottam. A dolgozó tagok számában nem szerepelnek azok a nyugdíjasok, akik a termelőszövetkezetben még dolgoztak. Az adatok ettől függetlenül jól jellemzik a tagság jövedelmét, mert – bár jelentős a dolgozó nyugdíjasok száma – a dolgozó tagok fogalmába azok a tagok tartoznak, akik legalább egy napot dolgoztak. A kevés napot dolgozó tagok (nők) száma legalább annyi, mint a dolgozó nyugdíjasok száma.

A bruttó jövedelem felhasználása 1960—1970-ig 79. táblázat

Évek	Felhalmozás 1000 Ft	Az összes br. jövedelem %-ában	Személyi jövedelem 1000 Ft	Az összes br. jövedelem %-ában
1960	3530	34,9	6590	65,1
1961	3178	38,2	5151	61,8
1962	693	10,0	6260	90,0
1963	2998	33,8	5868	66,2
1964	2410	28,8	5948	71,2
1965	2055	20,6	7903	79,4
1966	3398	28,3	8603	71,7
1967	6762	39,9	10187	60,1
1968	5866	32,4	12215	67,6
1969	7302	34,7	13726	65,3
1970	15118	52,1	13911	47,9

Egy szántóegységre és tagra jutó felhalmozás és jövedelem 80. táblázat

Évek	Felhalmozás		Személyi jövedelem	
	Egy sz. egys-re Ft	Egy tagra Ft	Egy tagra Ft	Egy dolg. tagra Ft
1960	876	5568	10394	12114
1961	740	4950	8023	11951
1962	163	1069	9660	14524
1963	677	4923	9635	13069
1964	513	4113	10150	12496
1965	442	3537	13602	21245
1966	689	6018	15281	21454
1967	1188	10048	15136	24429
1968	1044	8539	17780	27449
1969	1311	10184	19144	30101
1970	2453	18062	16620	33929

Forrás: A termelőszövetkezet zárszámadásai és statisztikai jelentései 1960—1970-ig.

Az egy tagra jutó felhalmozás és az egy dolgozó tagra jutó személyi jövedelem adatai önmagukért beszélnek. Világosan és egyértelműen mutatják azt a szép fejlődést, amelyet a hozzáértő és lelkiismeretes vezetés mellett a Kemenesaljai Úttörő Termelőszövetkezet szorgalmas tagsága létrehozott.

Az ismertetett eredményeknek, huszonegy év küzdelmeinek kezdettől fogva részese, vezéregyénisége Tőke János mezőgazdasági technikus, a termelőszövetkezet Kossuth-díjas elnöke. Erejét nem kímélve, személyes érdekeit félretéve a legnehezebb időkben is biztos kézzel vezette a termelőszövetkezetet. A fölfejlődött nagy termelőszövetkezet szakmai irányítója Dugmonits István agrármérnök, főkönyvelője pedig Horváth Endre volt. A termelőszövetkezet tagsága, és túlzás nélkül állíthatjuk, hogy az utókor is sokat köszönhet nekik, megérdemlik, hogy nevüket, fényképüket e tanulmányomban is megörökítsük.

1. A gazdaságilag szilárd, de kevés munkaerővel rendelkező, 1000 kat. holdas Kemenesszentmártoni „Úttörő" Termelőszövetkezet Kemenesszentmárton, Mersevát és Vönöck egyesüléséből 5000 kat. holdra, majd 1967-től, a Celldömölki „Vörös Csillag"-gal való egyesüléstől a közös terület 6000 kat. holdra növekedett.

2. A szervezési, vezetési és döntési feladatok a megnövekedett gazdaságban igen sokrétűek voltak, ezért a korábbi szervezeti felépítést meg kellett változtatni, először egyszerűbb üzemegységrendszert alakítottak ki, majd később a szakosított szervezettel kombinálták.

3. A gazdaság vitelében, irányításában már kevés volt az apától szerzett tudás, egyre több mérnök, technikus és szakmunkás került a szövetkezetbe.

4. A fölfejlődést követően az első években csökkentek a terméseredmények, csökkent a tejtermelés és csökkent a tagok jövedelme is, emiatt a falut sokan – főleg fiatalok – elhagyták.

5. 1960-ban a nagyüzemi gazdálkodásnak csak a keretei alakultak ki, a nagyüzemi termelés feltételeit csak fokozatosan, 1965-ig teremtették meg. Létrehozták az állatállomány elhelyezéséhez szükséges korszerű épületeket, valamint megvásárolták a szükséges erő- és munkagépeket.

6. A nagyüzemi keretek konszolidálásával a korszerű nagyüzemi termelés feltételeinek megteremtésével 1966-ig a termelőszövetkezetben kialakult a termelőerők és a termelési viszonyok összhangja. A művelt terület, az élő- és holt felszerelés, valamint a tulajdonosok áttekintőképessége helyreállt.

7. Az arányok kialakulása, az időszak technikai forradalma és az új gazdaságirányítási rend közgazdasági környezete biztosította a tejtermelés és a terméseredmények számottevő emelkedését, emiatt nagymértékben nőtt a felhalmozás és a tagság jövedelme.

8. Az állattenyésztési ágazatok közül a marha- és a sertéshízlalás kedvezőtlen jövedelempozíciója miatt a hústermelés nem nőtt megfelelőképpen, sőt a sertéstartás szinte teljesen kiszorult a termelőszövetkezetből.

9. 1965 után a mezőgazdasági termelés – mint alaptevékenység – mellett nagymértékben kiszélesedett a melléktevékenység. A technikai szint emelkedése, a melléktevékenység nyújtotta számos ipari- és szakmunka, valamint az iparban dolgozók jövedelmét jelentősen meghaladó személyi jövedelem, megnyitotta az utat a városba távozottak visszaáramlásának és a fiatalok helybenmaradásának.

10. A termelőszövetkezet huszonegy éves léte kitörölhetetlenül lerakta nyomait. Megváltozott az emberek gondolkodása, miként megváltozott e falvak képe is. Csak mutatóban található már zsúpfedelű ház, és az emberek nem idegenkednek már a „mienk" szó használatától, az „enyém" helyett. Eltűntek a múlt vagyoni korlátai, munkája méri az embert. Nem akarja már senki az egyéni gazdálkodást, vagy legalábbis ahogy Tőke János fogalmazta: „Ezek száma olyan kevés, hogy egy délután behordanám őket Cellig a hátamon."

ÖSSZEFOGLALÁS

A mezőgazdasági termelésben történt alapvető változások általában jól mérhetők a művelési ágak és a vetésszerkezet változásával, a termésátlagokkal és az állatállomány nagyságával. Bár a mezőgazdasági termelésben egyre nagyobb szerepet kapnak a gépek, mégis rendkívül fontos az ember, a lakosság számbavétele is.

Összefoglalásként a 23–34. ábrákon a termelés fenti tényezőinek alakulását mutatom be 1895-től 1970-ig.

Az ábrák 1895-től 1957-ig Kemenesszentmárton, Mersevát és Vönöck adatainak összegét, illetve átlagát, 1960-tól pedig a három községből egyesült „Kemenesaljai Úttörő" Termelőszövetkezet adatait mutatják. E módszerrel a mezőgazdasági termelés változásai, fejlődése jól szemléltethető.

Az állatállományban a tagok háztáji állatállománya is szerepel. A 27. ábrával kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a tagok háztáji területének a vetésszerkezete nem állt rendelkezésemre, emiatt az ábra csak megközelítő pontossággal fogadható el. Az ábrán 1957-ig a három község szántóterületének teljes vetésszerkezete szerepel, 1960-tól pedig csak a termelőszövetkezeté, háztáji nélkül. A háztáji területen nagyobbrészt kukoricát, burgonyát és árpát termesztenek.

Az összefoglaló ábrákhoz bővebb értékelést nem tartok szükségesnek, mert azok részletes elemzése az egyes periódusokban úgyis megtörtént.

Az ábrákból és az anyag részletes elemzéséből az a következtetés vonható le, hogy a három község legnagyobb mértékű fejlődése – a nagyüzemi keretben eltöltött tizenöt év után – 1965-től 1970-ig következett be.

A „Kemenesaljai Úttörő" Termelőszövetkezet ma szilárd, korszerű mezőgazdasági nagyüzem, melynek eredményeiben a múlt és a jelen erőfeszítései egyre inkább realizálódnak.

A főbb művelési ágak arányának alakulása 1895-től 1970-ig

23. ábra

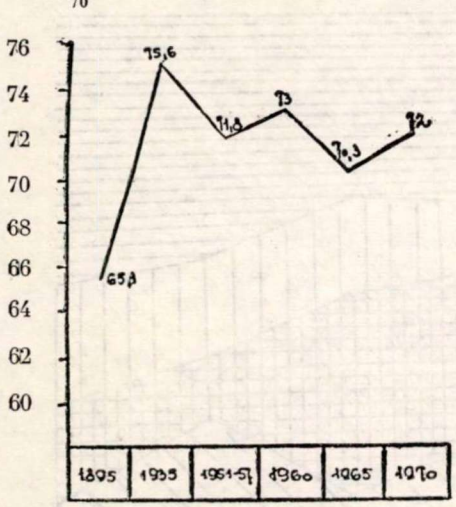

Szántó

24. ábra

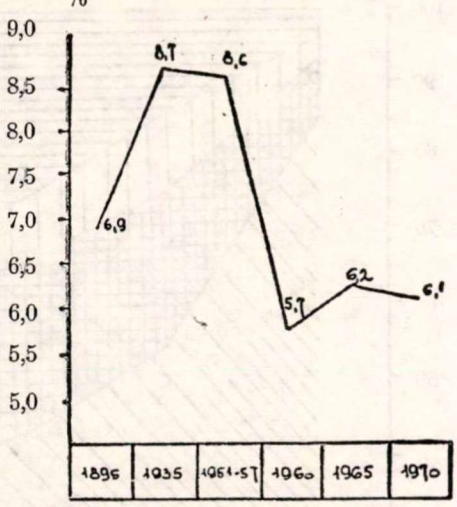

Rét

25. ábra

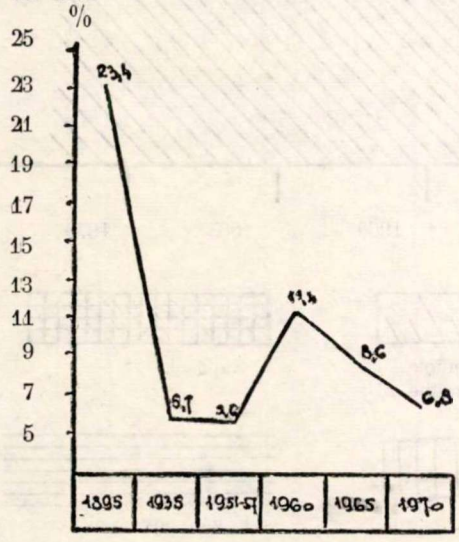

Legelő

26. ábra

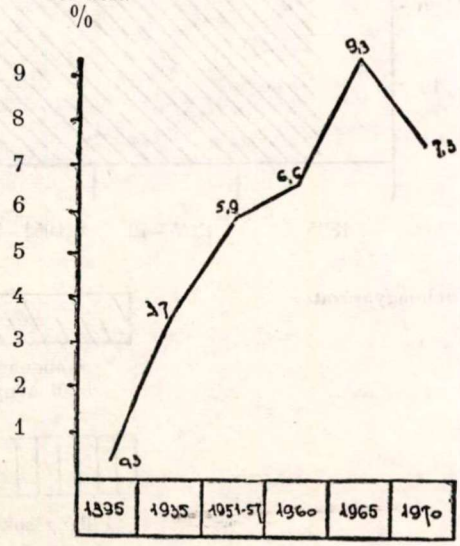

Erdő

27. ábra

A vetésszerkezet megoszlása 1895-től 1970-ig

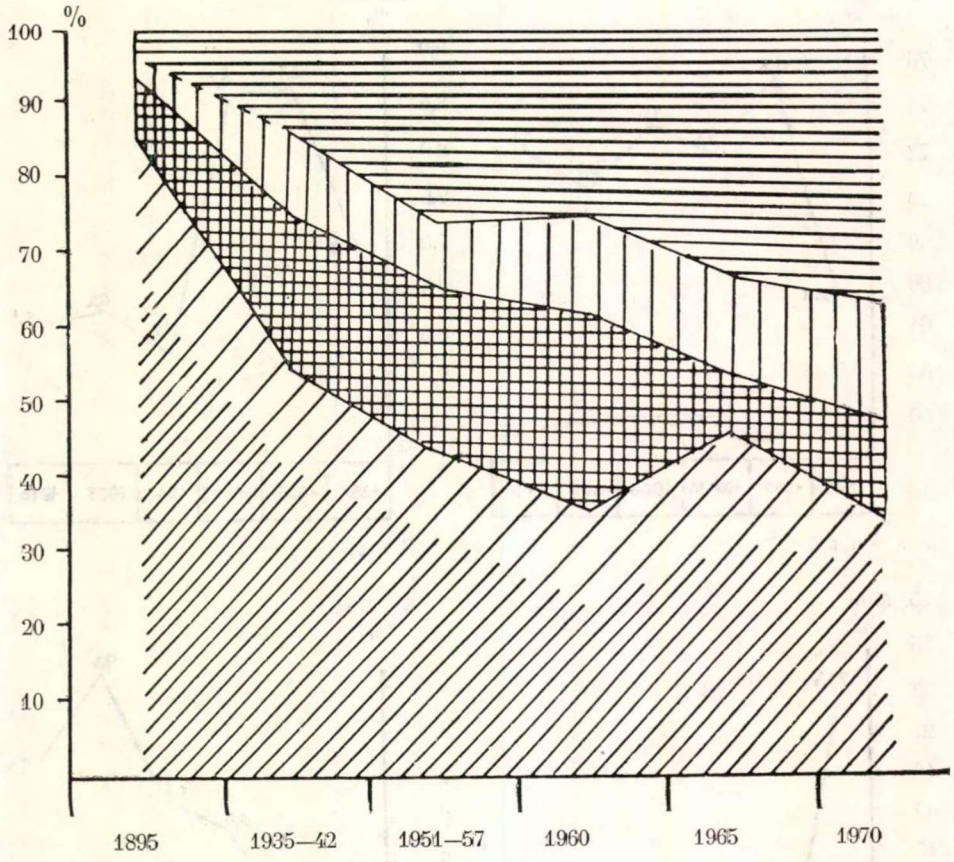

Jelmagyarázat:

Gabonaneműek (ebből kenyérgabona)

Kapások

Pillangósok

Egyéb növények

28. ábra

A hét főtermény (búza, rozs, árpa, zab, kukorica, cukorrépa és burgonya) átlagos gabonaegységének trendje 1952-től 1970-ig

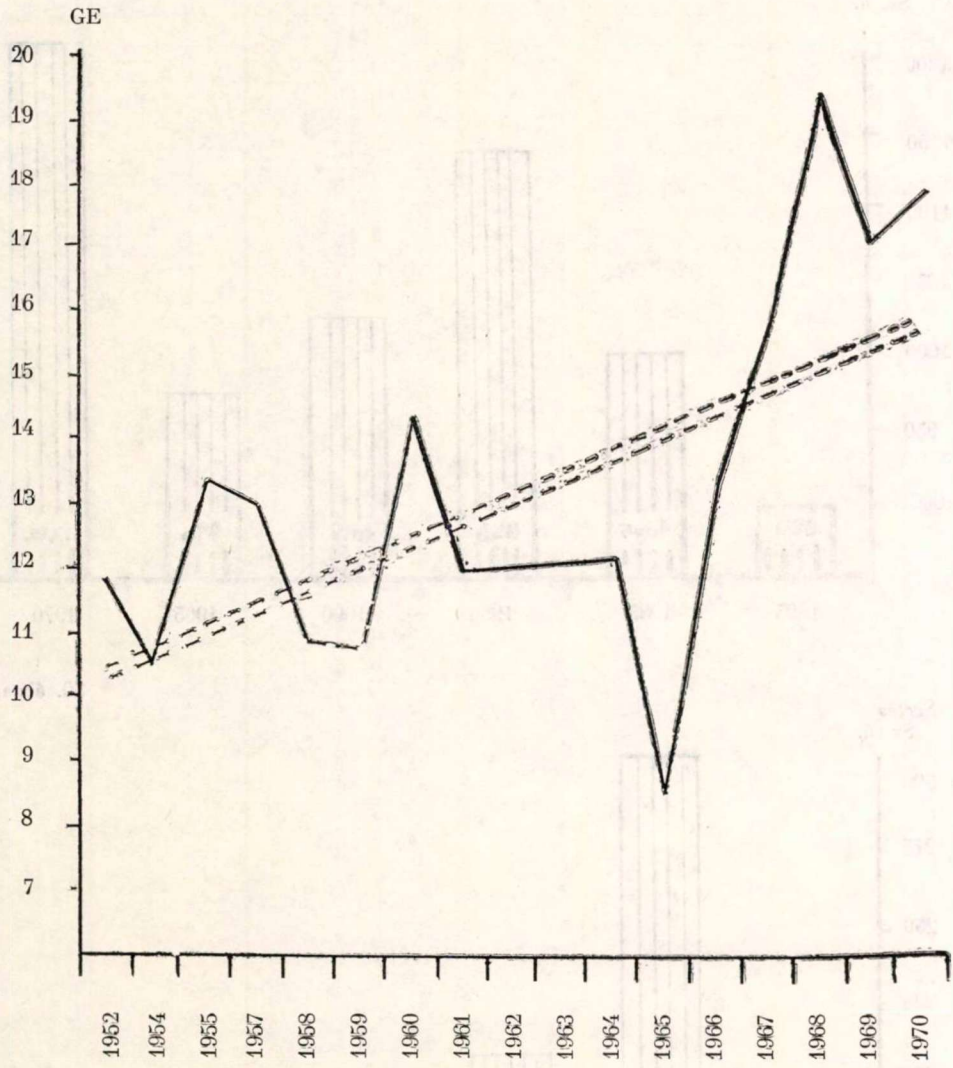

Jelmagyarázat: ——— a hét főtermény gabonaegységátlaga ------ trendje

29. ábra

Az állatállomány alakulása számosállatban 1895-től 1970-ig

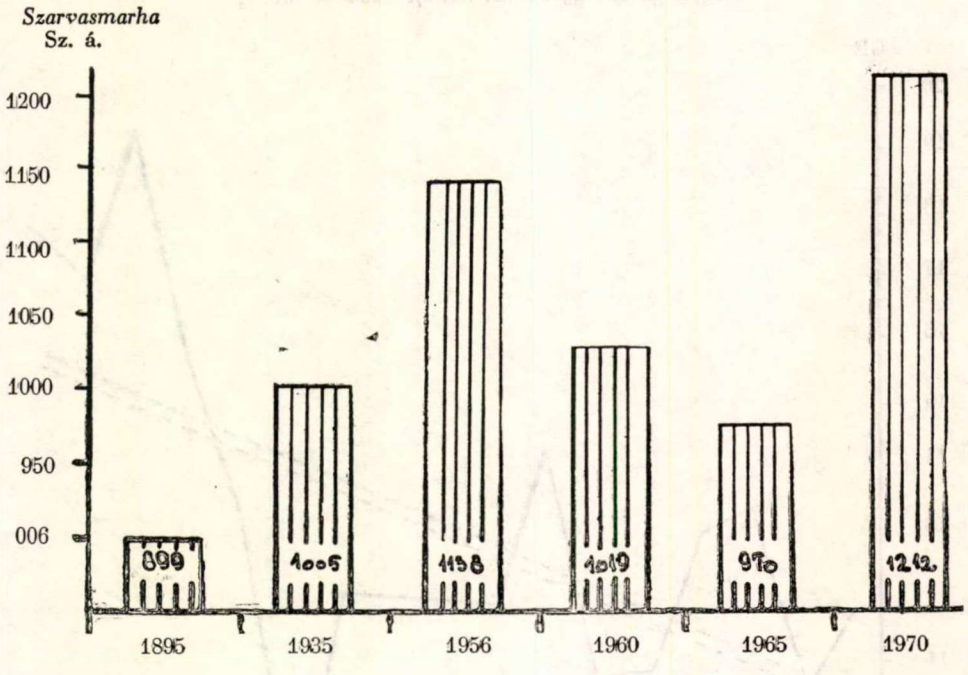

30. ábra

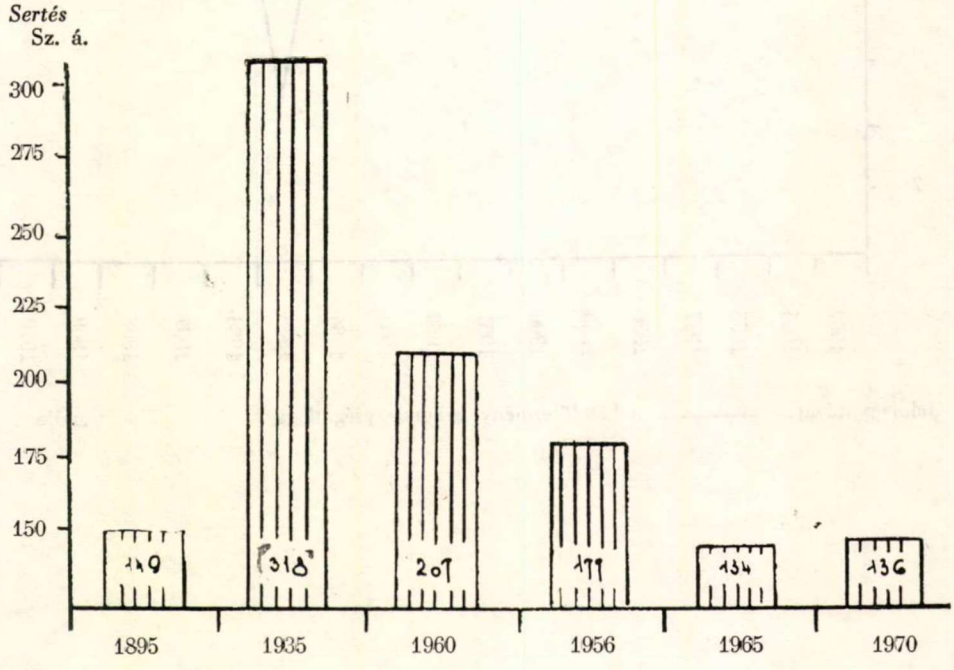

31. ábra

Az állatállomány alakulása számosállatban 1895-től 1970-ig

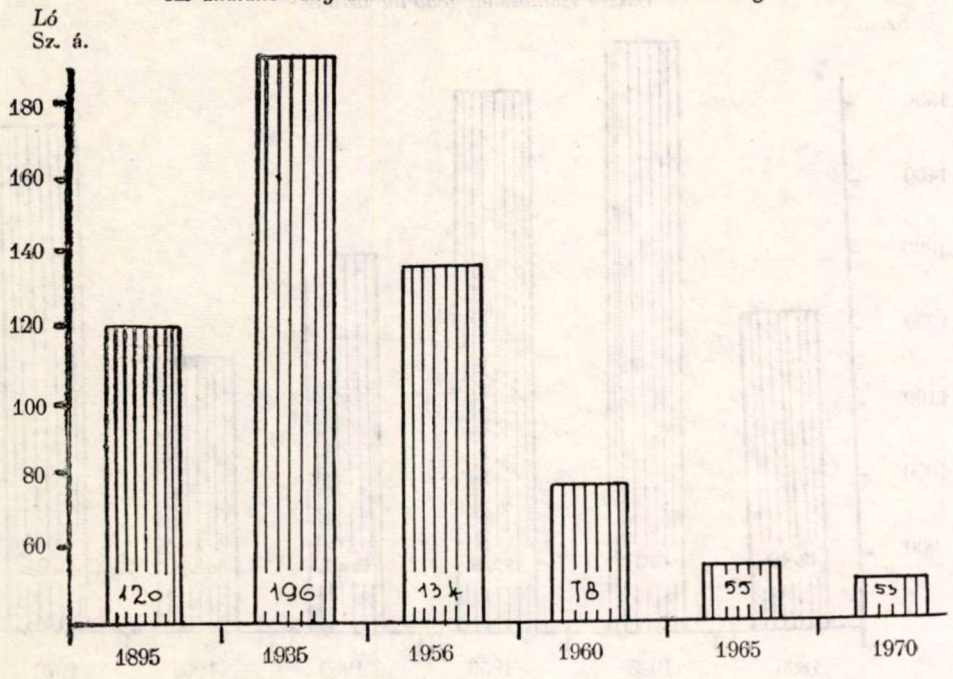

32. ábra

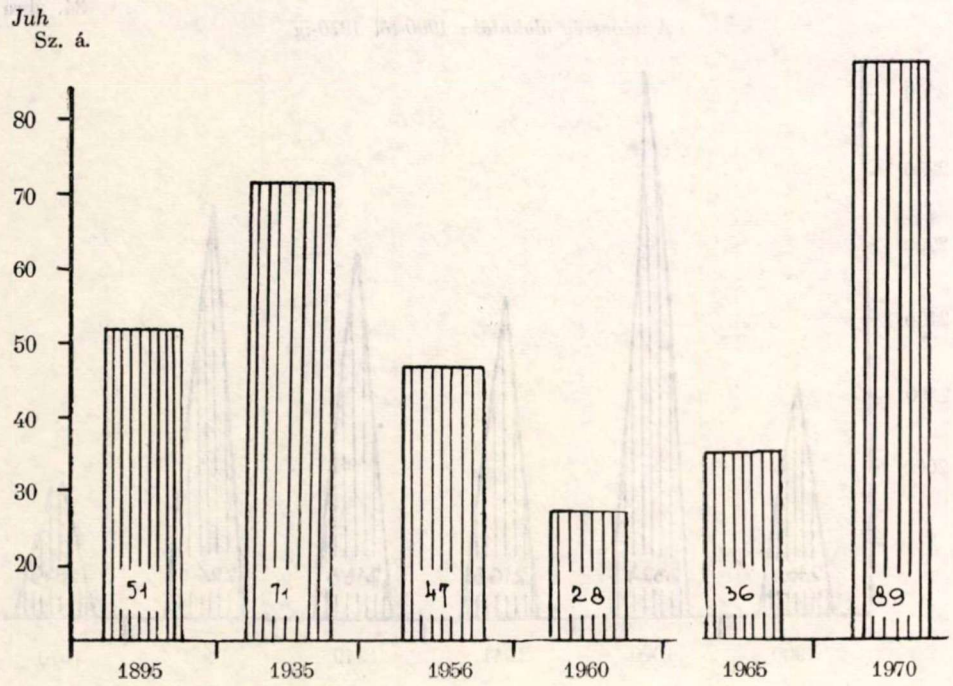

33. ábra

Összes számosállat 1895-től 1970-ig

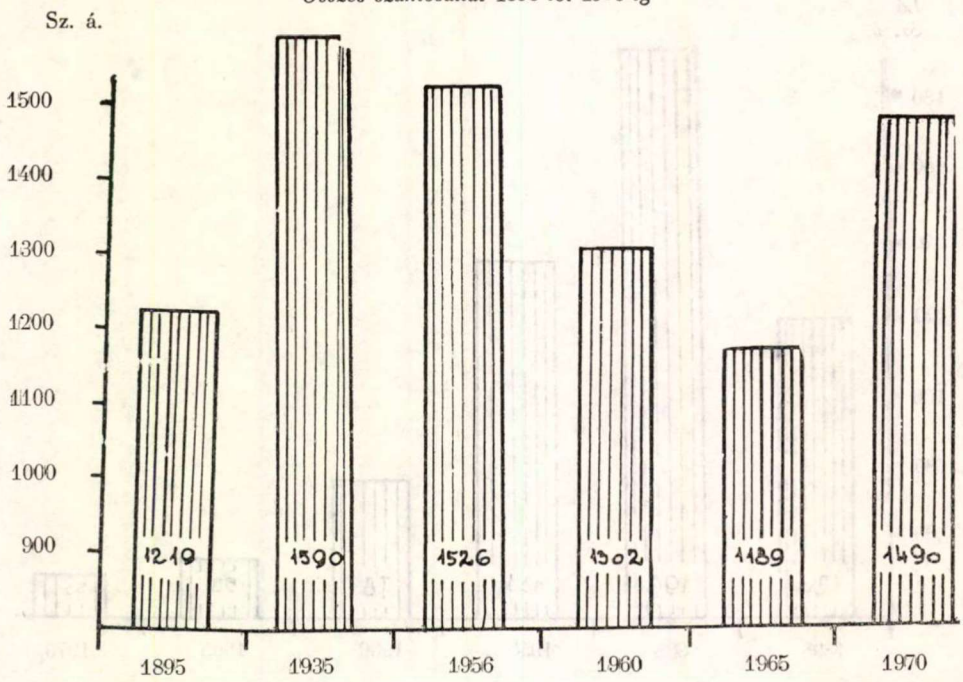

34. ábra

A népesség alakulása 1900-től 1970-ig

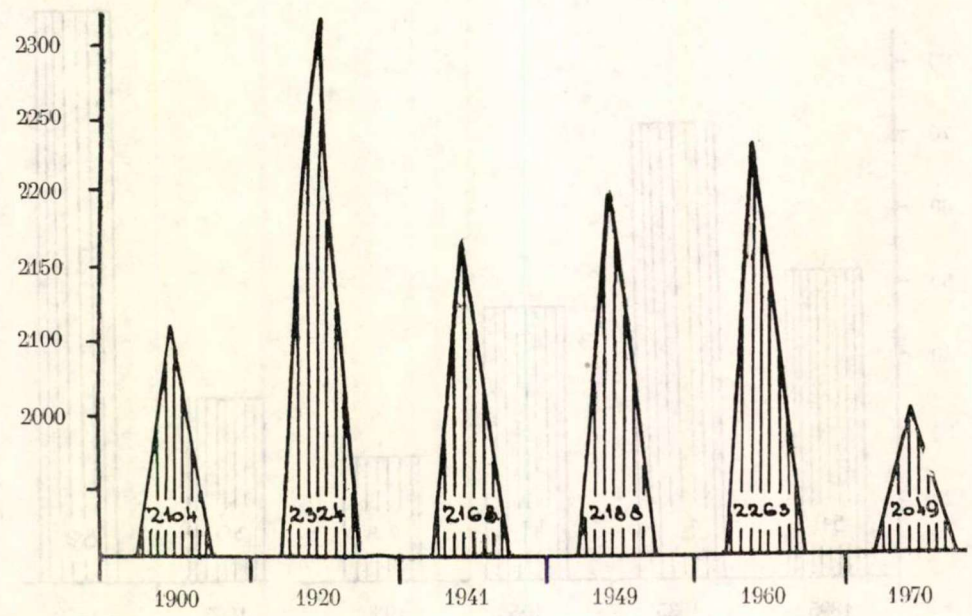

IRODALOM

1. A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája 1. köt. Bp. 1897.
2. *Asbóth F.:* Beszélő számok – vérző valóság.= Kemenesalja, 1932. ápr. 17.
3. *Baán J.:* Kemenesszentmártoni krónika. Kemenesszentmárton, 1970.
4. *Bacsó N.–Maul F.–Szabó B.:* Adatok Kemeneshát barna erdőtalajainak tanulmányozásához = Agrokémia és talajtan, 1962. 1. sz.
5. *Bacsó N.:* Magyarország éghajlata. Bp. 1959.
6. *Belák S.:* A nagyüzemi mezőgazdasági termelés előfeltételei és főbb irányelvei a nyugat-magyarországi erodált erdőségi talajokon. Keszthely, 1961.
7. Kemenesalja. = Celldömölki Hírlap, 1932. aug. 28.
8. *Elekes L.–Léderer E.–Székely Gy.:* Magyarország története 1. Az őskortól 1526-ig. Bp. 1961.
9. Egyesületi Értesítő. Szombathely, 1878. Vas megyei Levéltár.
10. *Erdei F.:* Magyar falu. Bp.
11. *Éhen Gy.:* Vasvármegye közgazdasági leírása. Bp. 1905.
12. Kemenesalja. = Élet és Tudomány, 1963. 6. szám.
13. *Balázs Éva, H.–Makai L.:* Magyarország története 2. 1526–1790. Bp. 1960.
14. *Kemenesi B.:* Mit mesél a Cser? = Kemenesalja, 1933. júl. 2.
15. *Kiss E.:* Gazdálkodási hagyományok és azok jelenlegi rendszerének megalapozása a megye cseri területén 1–4. r. = Vasi Szemle, 1969. 1–4. sz.
16. *Kreybig L.:* Az agrotechnika tényezői és irányelvei. Bp. 1956.
17. Vas megye fontosabb statisztikai adatai. Statisztikai Évkönyv 1950–1970. KSH Vas m. Igazgatóságának kiadványa.
18. Küzdelem az egyke ellen. = Kemenesalja, 1935. okt. 20. Uo. Üzenet Kemenesalja ifjúságának. 1935. nov. 25.
19. Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat 105. köt. Magyarország mezőgazdaságának főbb üzemi adatai az 1935. évben, törvényhatóságok, községek és városok szerint. Bp. 1938.
20. Magyar Statisztikai Közlemények. Magyarország mezőgazdaságának főbb üzemi adatai 1935-ben.
21. *Mérei Gy.–Spira Gy.:* Magyarország története 1790–1848. 3. köt Bp. 1961.
22. *Molnár E.:* Magyarország története 1–2. köt. Bp. 1962.
23. *Pacher D.:* A celldömölki apátság története. Bp. 1912.
24. Pártarchívum, Szombathely: 35/1/93/1950., 1/1958/3., 1/1959/31., 2/1959/23.
25. *Rosta S.–Bognár S.:* Vönöck község története. Vönöck, 1970.
26. *Schneider M.:* Az utolsó nemesi összeírás Kemenesalján 1715–1720.
27. *Smidélius B.:* A Kemenesalja lakói régmúltban és most. = Kemenesalja, 1932. máj. 8., júl. 10., 1934. febr. 18.

28. *Sümeghy J.*: Észak-pannonföld talajainak földtani származása. Magyar Állami Földtani Intézet évi jelentése (1947). Kiny.

29. *Szabó J.*: Vas megye jobbágyviszonyainak fejlődése a szabadságharcig. Vas m. helytörténeti tanulmányok. Szhely, 1958.

30. *Sziklay J.–Borovszky S.*: Magyarország vármegyéi és városai Vasvármegye, Bp. 1898.

31. *Takács K.–Myer J.*: Mersevát község emlékkrónikája. Mersevát, 1970.

32. *Tömböly J.*: Vasvármegye jobbágygazdálkodása az 1828. évi összeírás alapján. Szhely, 1939.

33. Urbéri iratok:
Vas megyei Levéltár (továbbiakban: VamL)

34. Vasvármegye közgyűlési iratai: Protocollum 1596. VamL.

35. Vas m. Alispánja iratai: 1869/70. évi népszámlálás. VamL.

36. Vas megyei Levéltár: Kataszteri Felügyelőség iratai: Parcellen Protocoll, 1857.

37. Vas megyei Levéltár: Felsődunántúli Mezőgazdasági Kamara községi törzslapok: 1949. évi nép- és állatszámlálás.

38. Vas megyei Levéltár: Constriptio Regnicolaris 1828.

39. Vas megyei Levéltár: Felsődunántúli Mezőgazdasági Kamara jelentése. Szombathely, 1932. III.

40. Vas megyei Levéltár: Vas megyei Tanács TÜK. Celldömölki Járási Tanács V. B. jkv.-mellékletek: 1950. 46. f .,1951. 223. f., 1952. 161. f., 1953. 128. f., 1954. 183. f., 1955. 270. f., 1956. 75. f., 1957. 147. f., 1958. 195. f., 1959. 211. f., 1960. 280. f., 1961. 298. f., 1962, 407. f.

41. Zárszámadások és mellékletei, termelési tervek (kemenesszentmártoni Úttörő Termelőszövetkezet) 1950-től 1970-ig.

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	3
Bevezetés	5
A községek természeti és közgazdasági adottságai	9
Történeti áttekintés (Kemenesszentmárton, Mersevát, Vönöck)	18
A parasztság honfoglalása	63
A Kemenesszentmártoni Úttörő Termelőszövetkezet 1949–1959-ig	86
A Kemenesaljai Úttörő Termelőszövetkezet 1960–1970-ig	114
Összefoglalás	148
Irodalom	155

Kiadja:
Vas megye Tanácsa V. B. Művelődésügyi Osztálya

Felelős kiadó:
HORVÁTH LAJOS

1972/1712 Vas megyei Nyomdaipari Vállalat, Szombathely – 700 db
Felelős vezető: Hofmann Miklós

KÉPEK
A KEMENESALJAI
ÚTTÖRŐ TERMELŐSZÖVETKEZET
ÉLETÉBŐL

TŐKE JÁNOS
a termelőszövetkezet Kossuth-díjas elnöke

DUGMONITS ISTVÁN
főagronómus

HORVÁTH ENDRE
főkönyvelő

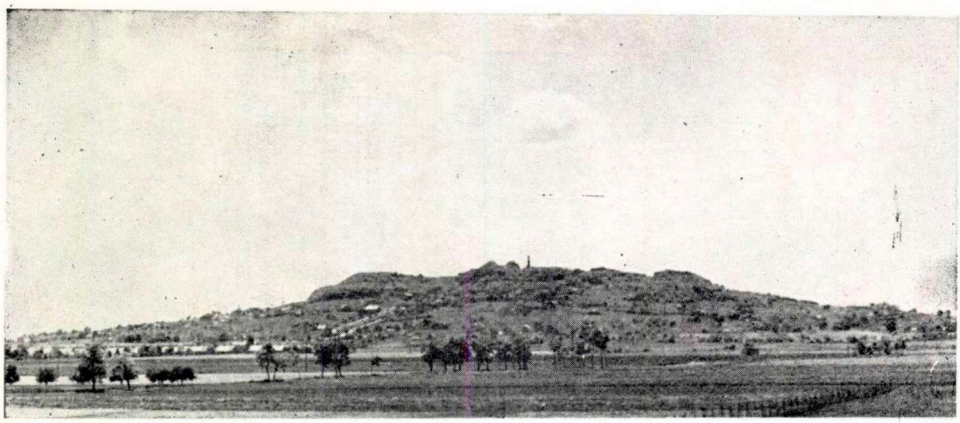

Sághegy

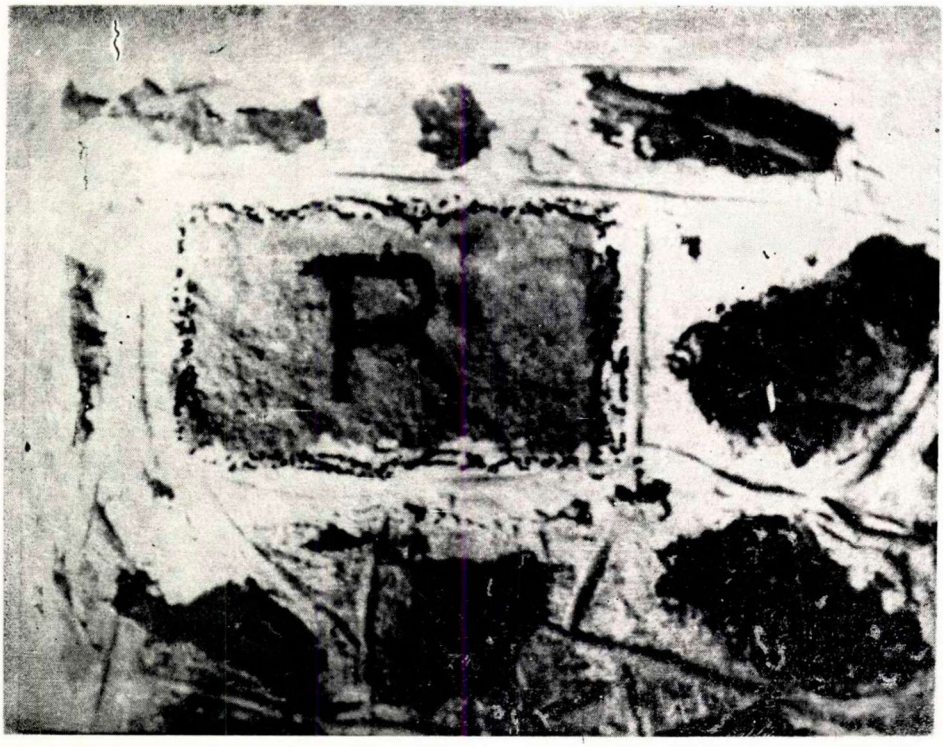

A 2000 éves tégla

Merseváti faluvég

Új utcasor

Kemenesszentmárton szélén

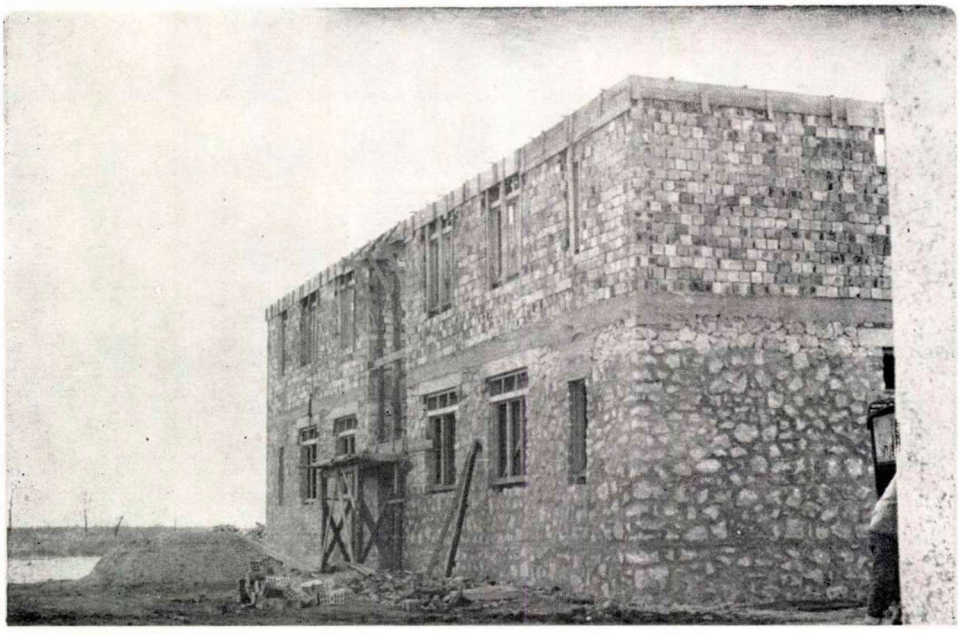

Az épülő szolgálati lakások (Kemenesszentmárton)

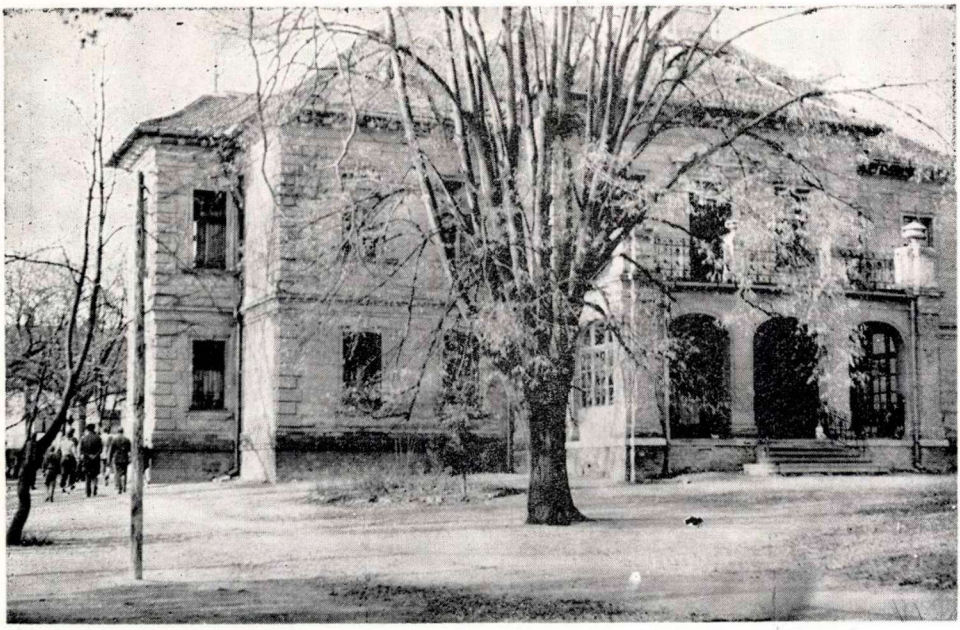

Hajdani kastély, ma iskola (Vönöck)

Múlt a jelenben (Vönöck)

A volt vönöcki kocsma

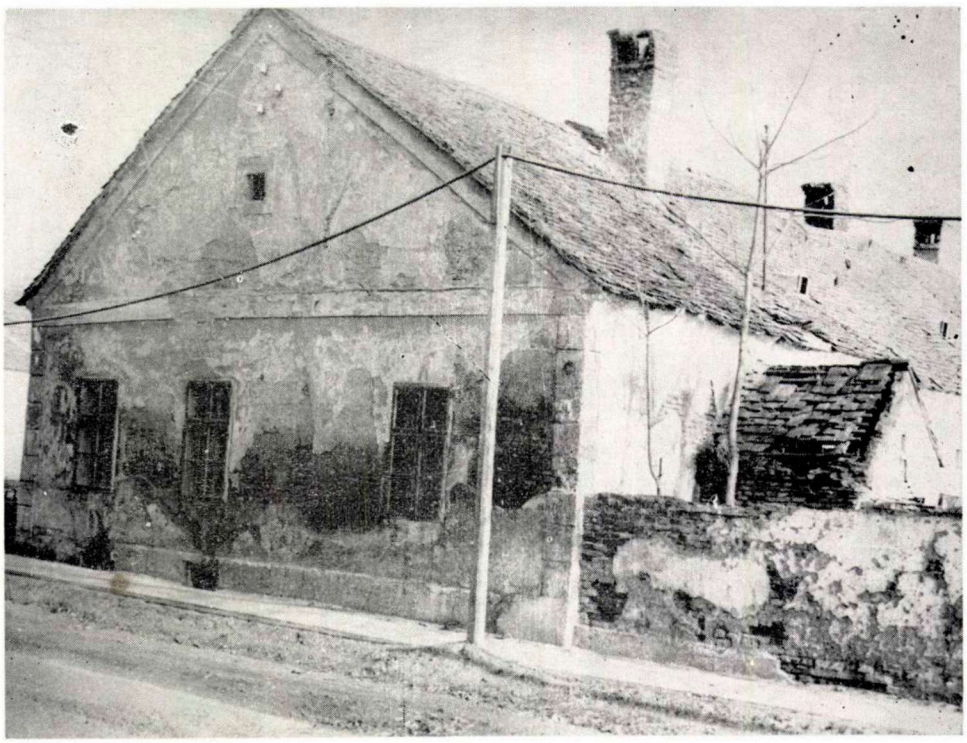

A Spissich-féle ház (Vönöck)

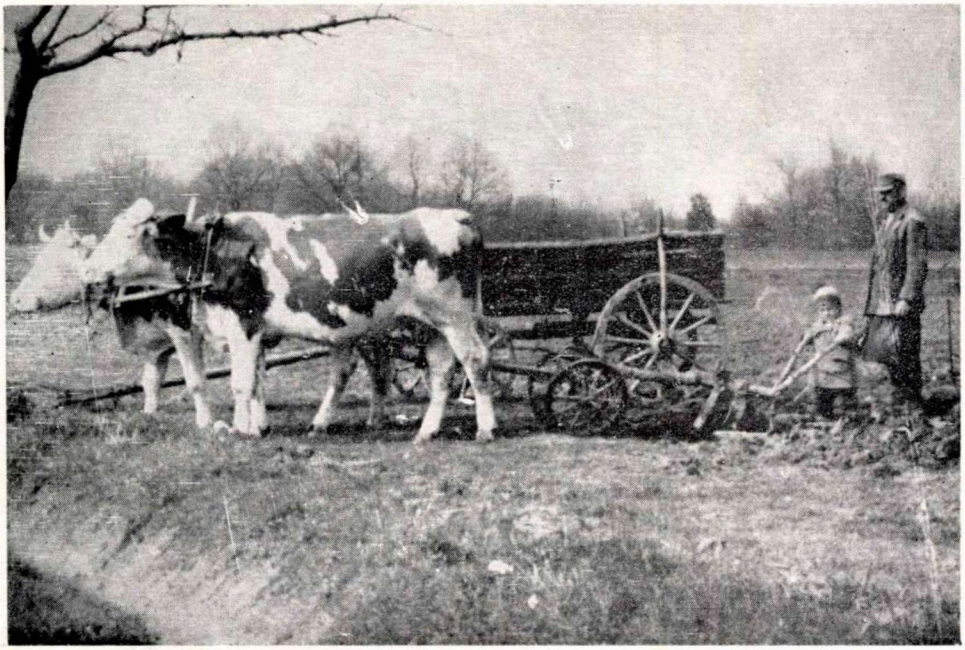

Kormánylemezes faeke

Vaseke

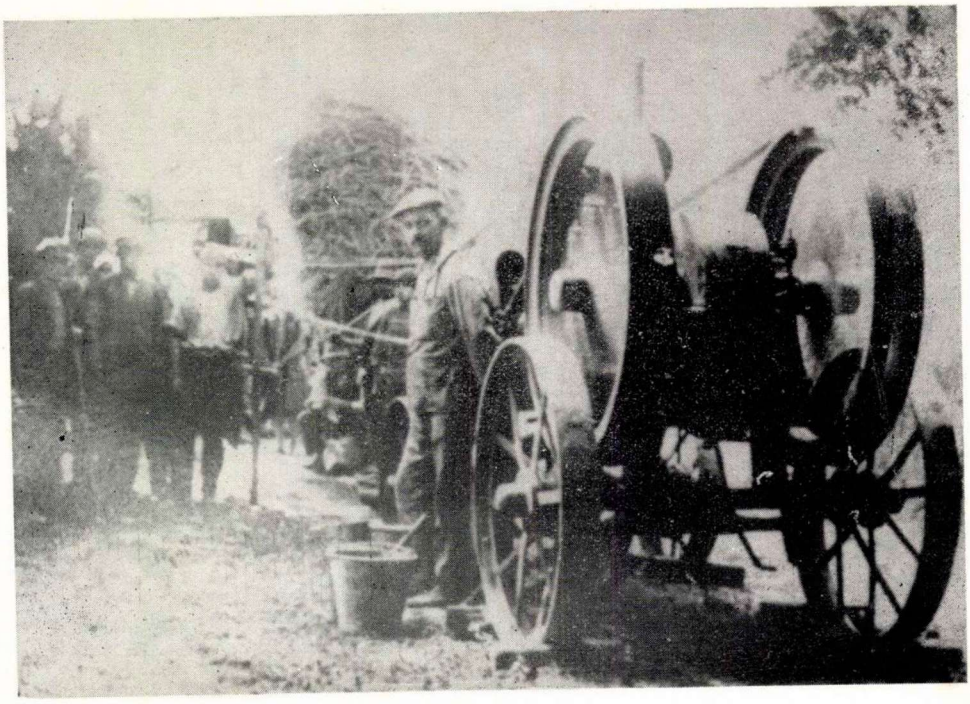

Cséplés

Cséplés